LIBERTAS®

UDGIVET AF LIBERTAS SELSKABET ISSN 0107-8046

nr. 5 1988

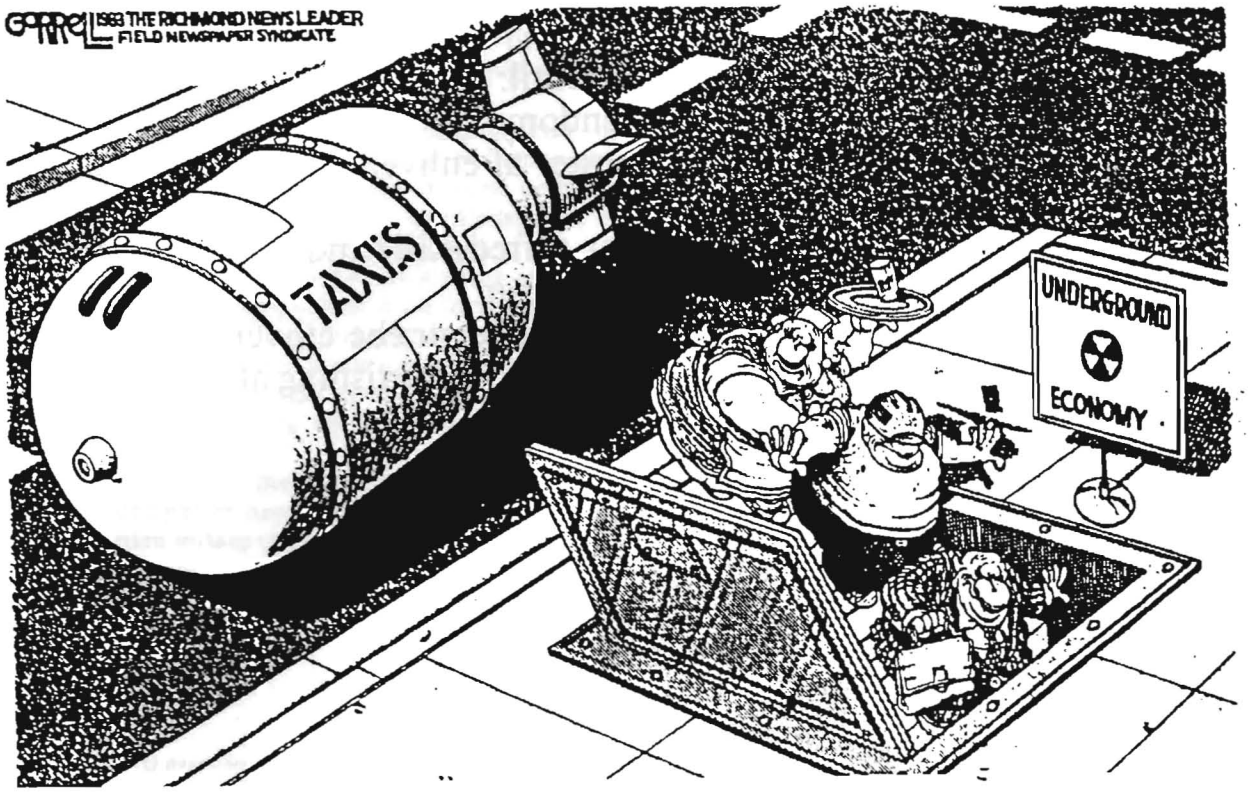

Læs bl.a. i dette nummer:

Forurening og skovene
Af forfatter oa. Flemming Juncker

Nozick, Rawls og rettigheder
Af professor Dr. phil. Justus Hartnack

Johannes Hohlenberg - en liberal dansk filosof
Af stud. polit. Michael O. Appel

LIBERTAS PRINCIPDEKLARATION

Libertas er en uafhængig og ikke-partipolitisk gruppe af individer, bragt sammen i arbejdet for et åbent samfund baseret på den frie tanke og den frie markedsøkonomi samt troen på hvert enkelt menneskes værdighed og integritet som absolutte værdier.

Vi anser følgende rettigheder som værende ukrænkelige og fundamentale for opretholdelsen af et frit og menneskeværdigt samfund, og dermed også i opposition til enhver statsautoritær holdning, såvel til »højre« som til »venstre« i det politiske spektrum.

Libertas tror på hvert enkelt menneskes ret til:

- Liv, frihed og retmæssigt erhvervet ejendom.
- Frit at udveksle tanker, varer og tjenester af enhver art og på enhver måde på det frie marked.
- At danne frivillige forsamlinger for at tilfredsstille individuelle menneskelige behov for venskab, tryghed, velfærd og kultur.
- Alene eller gennem disse forsamlinger at efterstræbe ethvert livsmål og sæt af værdier og at fremme disse gennem fredelig overbevisning af andre individer.

LIBERTAS SELSKABET

»Tidsskriftet Libertas« er et uafhængigt ny-liberalt tidsskrift til fremme af studiet af fri markedsøkonomi og personlig frihed.

ISSN 0107-8046

Udgiver
»Tidsskriftet Libertas« udgives af Libertas Selskabet Tidsskriftet udkommer 3-4 gange årligt i cirka 250 eksemplarer.

Redaktion
Niels E. Borges (ansvarshavende)
Københavnsvej 36 II th.
4600 Køge
Per Ørum Hansen/Tage Sværke Jessen
Nøkkerosevej 1 III tv.
2400 NV
01-56 10 71

Michael O. Appel

Peter Kurrild-Klitgaard
Ole Kvist
Gunnar Jacobsen

Artikler – signerede og usignerede – udtrykker ikke nødvendigvis redaktionens, udgiverens eller medlemmernes holdninger. For indholdet hæfter alene forfatterne/redaktionen.
Redaktionen modtager gerne indlæg af enhver art, men påtager sig intet ansvar for materiale, der er tilsendt uopfordret.
© Copyright Tidsskriftet Libertas. Tilladelse til eftertryk gives gerne – dog kun efter forudgående tilladelse fra redaktionen og med tydelig kildeangivelse.

Medlemsskab/abonnement koster 200.- kroner og dækker 3-4 numre af tidsskriftet, 4-6 nyhedsbreve, adgang til konferencer, seminarer, møder m.v.

Gironr.: **8 08 05 77**

Sekretær og forretningsfører
Libertas, c/o stud. polit. Jarl Kure,
Marstalsgade 16 st., DK-2100 København Ø.
Tlf. 01-42 86 42 (P) & 01-92 71 42 (A)

Girokonto: 8 08 05 77

Præsidium:
Charlotte Albjerg, Bo Andersen, Michael O. Appel, Niels Erik Borges, Otto Brøns-Petersen, Henrik Carmel, Villy Dall, Flemming Friese-Jensen, Torben W. Grage, Jens Frederik Hansen, Morten Holm, Gunnar Jacobsen, Arne Steen Jensen, Palle Steen Jensen, Jarl Kure, Peter Kurrild-Klitgaard, Ole Kvist, Kristian Kyndi, Per-Olof Larsson, Jens Løgstrup Madsen, Steen Steensen, Dan Terkildsen, Anette Thomsen, Finn Ziegler, Tage Sværke Jessen og Michael Bonde-Nielsen.

Rådgivende Kollegoum:
Nobelpristager Professor Friedrich August von Hayek, Østrig (Ærespræsident). Professor Norman P. Barry, University of Buckingham, Storbritannien. Professor Walter Block, Fraser Institute, Canada. Ing. Hubert Jongen, Libertarisch Centrum, Belgium. Professor Leonard P. Liggio, Institute for Human Studies, USA, og Dr. Madsen Pirie, The Adam Smith Institute, Storbritannien.

Kære Læser

Lovgivning og individ

Parlamenter og regeringer verden over har det med at lovgive på områder, der griber ind i borgernes indbyrdes samkvem og aftaler. Motivet til disse lovgivninger har baggrund i et ønske om at undgå, at visse samfundsgrupper »stilles ringere« i forhold til andre. Problematikken med denne form for lovgivningen kan groft inddeles i 2:

1. Der lovgives uden hensyn til egentlig etik, da spørgsmålet om at lovgive til fordel for bestemte samfundsgrupper ofte vil være en måde at tjene bestemte interesse- og pressionsgrupper på - og således også en måde at tækkes bestemte vælgergrupper på.

2. Effekten af den pågældende lovgivning er anderledes end tilsigtet. Og ofte skader disse lovgivninger de tiltænkt begunstigede samfundsgrupper snarere end gavner. Dette fordi samfundets struktur har en grad af kompleksitet, som selv ikke de mest altvidende eksperter kan overskue - og det den mest omfattende kombinatorik til trods.

Eksempler på disse uheldige lovgivninger kender vi alle - de tydeligste er dem, hvor markedsøkonomiens spontane orden ønskes tilsidesat.

Barselsorlovsordningerne tvinger kvinder i den fødselsdygtige alder til urimelig artbejdsløshed - hvem vil ansætte en person, der potentielt udgør en større omkostningsmulighed end andre? Minimumslønninger tvinger ufaglærte i samme situation, narkotikaforbud tvinger narkomaner ud i prostitution og kriminalitet, lukkeloven ødelægger mulighederne for fleksibilitet for handlende og begrænser således muligheden for fleksibilitet i ansættelsesvilkårene for de ansatte etc., etc.

De utallige eksempler på ødelæggende lovgivninger giver anledning til spørgsmålet: »Hvilken ret har politikere til at lovgive og derved med magt at presse borgerne i situationer, de aldrig selv ville have skabt?« Politikere vil aldrig logisk - kun med politiske fraser og klicheer - kunne sandsynliggøre, at de har ret til indgriben i borgernes mest intime private sfærer. Og i den sammenhæng er der kun én politiker-type, der kan anerkendes. Det er typen som den amerikanske præsident Coolidge (1920-24?), der sagde: »Den bedste måde at regere på - det er at lade være.« Nøgleordene for denne politik er: Privatiseringer, liberaliseringer, afbureaukratiseringer og konsekvente reduceringer af statsapparatet ...

»Der er, som helhed betragtet, tale om et skrift, der behandler politiske og filosofiske problemstillinger på et højt, intellektuelt niveau,« skrev Svend B. Nielsen i Vestkysten.

»... en tiltrængt introduktion til lidet kendte liberale filosoffer ...« skrev Flemming Chr. Nielsen i Morgenavisen Jyllands-Posten.

»... et par interessante introduktioner til højretænkere ...« skrev Thomas Bredsdorff i Politiken.

»... Libertas er det eneste skrift i dag, som konsekvent forsvarer en frihedsorienteret økonomi,« skrev Steen Steensen i Information.

»... det frie marked skulle kunne sikre den personlige frihed,« skrev Jens Glebe-Møller i Berlingske Tidende.

Johannes Hohlenberg - en liberal dansk filosof

Af stud. polit. Michael O. Appel

Frihedens Tænkere (6)

Indledende bemærkning

Der er en arbejdslettende omstændighed ved at skrive om mennesker, der har givet udtryk for andet end næsegrus respekt og uforbeholden beundring for den institution, der kaldes »staten«. Det arbejdslettende ligger i, at man kan benytte en standardindledning eller, hvis det går højt, danne variationer over temaet »Den lidet kendte ...«. For Johannes Hoehlenberg er det endda mere berettiget med denne indledning end for så mange andre, og man kan jo spekulere over, hvorfor det er tilfældet. Nogen konspirationsteori er der næppe basis for. Der er ikke tale om nogen ignorering og fortielse af et forfatterskab, som man véd er betydningsfuldt og potentielt farligt. Muligvis var der tale om det, da H. levede. H. skrev efter krigen en række artikler om politikernes rolle under besættelsen og fremsatte meget konkrete anklager - men i dag er det endnu værre: I dag er den tankegang, der ligger i H.'s kritik af staten, fuldstændig fremmed og ligegyldig for de mange.

En repræsentativ figur for »de mange«, tidligere statsminister Anker Jørgensen, gav for nogle år siden en fremstilling af sin politiske filosofi: »Det er udtryk for demokratisk sindelag at gå i cowboybukser.« Når den fremherskende forståelse af, hvad et demokrati indebærer, er blevet til et spørgsmål om buksetype, så er H.'s synspunkter svære at forstå.

Men omvendt gælder det ikke, at buksetypeopfattelsen var H. ubekendt. H.'s ærinde og bekymring var individets stilling i et samfund, hvor demokratiet er udartet til flertalsstyre, dvs når de herskende forstår demokrati som en buksetype.

Skal man placere H. i en tradition, er det ud fra tema og stillingtagen nærliggende at forbinde ham med Tocqueville, von Humboldt, Søren Kierkegaard og »On Liberty«'s Stuart Mill. Hayek's »The Road to Serfdom« blev allerede i 1946 oversat til dansk og må vel formodes at have givet anledning til nogen omtale. I H's forfatterskab findes der kun en kort henvisning til denne bog; men dens budskab falder i høj grad sammen med H.'s

Bibliografi

Johannes Edouard Hohlenberg levede fra 1881 til 1960. Han var om nogen en polyhistor, skrev bøger og artikler om mange emner og personer. H. uddannede sig som maler, eller kunstmaler, som det vist hedder.

Selv blev jeg første gang gjort opmærksom på H. af min lærer i et kursus i politisk filosofi. Siden mødte jeg hans forfatterskab ved et kursus i yogafilosofi. Og havde jeg interesseret mig for Kheopspyramiden, ville jeg også have haft mulighed for at læse H.

De bøger, der har opnået størst udbredelse, er bøgerne om Søren Kierkegaard og dennes forfatterskab, hhv »Søren Kierkegaard« (1940) og »Den Ensommes Vej« (1948).

Søren Kierkegaard har haft betydelig indflydelse på H. og hans politiske filosofi. Også Kierkegaard oplevede jo sin tids gadedrenge og deres buksetype opfattelse.

H. skriver om Kierkegaard: »Han forstod derfor, sikkert som den eneste i sin tid, at langt vigtigere end at give folket en andel i statsstyrelsen, som altid måtte blive illusorisk, var det at sætte bestemte grænser for statens magt, dvs for det område, hvor det parlamentariske princip, flertalsstyret, overhovedet lod sig anvende.« (1963, p.314).

H. lægger i sin Kierkegaard biografi ikke skjul på overensstemmelsen mellem sine egne og Kierkegaards synspunkter på flertalsstyret. Fremstillingen af sin politiske filosofi, eller son han selv udtrykker det, sit »samfundsstudie« og sine »politiske betragtninger« sker dog særskilt med skrifterne *Mellem Enevælde og Diktatur* (1932) og *Kampen Mod Staten - En Krog i Leviathans Næse* (1947).

H. skrev desuden artikler til en række tidsskrifter: »Nye Tanker - organ for det Nordiske Tredelingsforbund«, der udkom i årene 1920 til 1922, og som han selv var redaktør af.

»Vidar - Nordisk tidsskrift for Åndsvidenskab« (1916-40), der ligesom »Nye Tanker« havde til formål at udbrede kendskabet til Rudolf Steiners ideer; H. var fra 1927 redaktør af dette tidsskrift.

»Det Frie Blad - Uafhængigt Retspolitisk Ugeblad« (1921-40), der blev udgivet af kredse omkring Retsforbundet. H.'s forhold til Retsforbundet var præget af betinget sympati: »Ved at koncentrere al magt under staten bygges et apparat op, som uvægerligt vil føre til et diktatur, enten af dem, der selv langsomt har bygget det op, eller af andre, som overtager dert i fuldt færdig stand.

Da Retsforbundet, såvidt jeg kan se, er det eneste parti, der har øje for denne fare, der truer på dette punkt, ønsker jeg det al mulig fremgang.« (Det Frie Blad, nr. 7, 1939, side 111). Sammesteds præciserer H. divergensen ved at kritisere, at Retsforbundet »... ikke går vidt nok i den principielle skelnen mellem statsopgaver, idet jeg anser statens område som begrænset til ordningen af retsforholdene mellem mennesker og disse forholds sikring, men i intet tilfælde som omfattende praktiske foretagender, selv om de nok så meget tjener almenheden.« At H. fremhæver ovennævnte som den centrale forskel mellem egne og Retsforbundets synspunkter, er ikke velbegrundet, idet H. selv i bøgerne (1932) og (1947) tillagde staten en rolle i tilfælde ud over retsforhold, fordi det angivelig »tjente almenheden«.

Konsistent var H. derimod mht sit forhold til politiske partier og i sin opfattelse af partiernes funktion. H. tillagde de politiske partier den egenskab at fritage den enkelte fra at danne selvstændige meninger, og selv om H. havde en vis sympati for Retsforbundet, forskrev han sig aldrig til det. I forbindelse med grundlovsændringen 1953 viste H.'s selvstændighed sig ved en skarp kritik af Retsforbundets anbefaling af Grundlovsforslaget; »... dette forsøg på at sætte menneskene ud af spillet og udlevere dem til partipolitikerne«.

En række af artiklerne i ovennævnte tidsskrifter findes genoptrykt i essaysamlingen *Den trange port - Naar saltet mister sin kraft* fra 1948.

Fra 1947 til 1954 redigerede og udgav H. »Øjeblikket - Tidsskrift for økonomisk og åndelig frihed«. Det var i dette tidsskrift, at han - sammen med Peter Skov - skrev en række artikler om politikernes rolle før og under besættelsen og om den parlamentariske kommissions behandling af samme. Disse artikler findes genoptrykt i *Ansigtet bag masken* (1955). Diskussionen, der opstod i forbindelse med disse artikler, koncentreredes om eksistensen eller ikke-eksistensen af et Rostockmøde, hvor Himmler skulle have forhandlet med P. Munch om den danske regerings holdning. I forbindelse med H.'s politiske betragtninger er det væsentlige ikke de konkrete omstændigheder vedr den danske regerings holdning før og under besættelsen; det væsentlige er da H.'s påvisning af overensstemmelsen mellem nationalsocialismen og socialdemokratismen.

I »Øjeblikket«, 1. årg. nr. 2, skriver H. under overskriften »Nazismen er død! Nazismen leve!«: »Om de danske politikere, som efter den 5. maj i løbet af forbavsende kort tid manøvrerede sig tilbage til magten efter at have måttet undvære den i omtrent to år, kan det ikke siges, som det blev sagt om Bourbon'erne og om Stuart'erne, at de havde »intet lært og intet glemt«. De havde i en vis forstand både lært og glemt. De havde glemt deres holdning under besættelsen (eller ønskede i alt fald, at den skulle være glemt), og de havde af tyskerne lært, hvorledes man bedst benytter sin magt, når man har den, og sikrer sig at beholde den. I en anden forstand kan man sige, at de intet havde lært, eftersom de metoder, de tog op, var de samme, som de allerede i mange år havde fulgt, og som de nu havde set tyskerne anvende med større konsekvens og effektivitet.«

»Tanken om den totalitære stat: At alt, hvad der foretages af betydning i et samfund, skal ske ved staten, og at intet må ske, som ikke er sanktioneret og iværksat af den - at der ikke må findes noget privatliv, og at alle borgeres liv tilhører staten, som kan gribe ind med sine forordninger i det intimeste personlige liv, er ikke bare grundlaget for den fascistiske og kommunistiske samfundsordning, men ligger i selve statens idé. En hvilken som helst »stat« er i sit væsen totalitær og vil altid stræbe efter at virkeliggøre sit ideal i praksis; den kan kalde sig demokratisk eller aristokratisk eller hvad navn, den vil. Staten vil derfor altid være det enkelte menneskes (eller folkets) fjende. Demokratiets misforståelse er, at det har skabt den illusion, at statens og folkets interesser kan bringes til at falde sammen, at »staten er os alle«, som det hedder. Fascismen og kommunismen har demonstreret, hvad dette i virkeligheden betyder. Men illusionen består fremdeles, og vore demokratiske politikere gør alt, for at opretholde den.

Grunden til, at forholdet ikke så let gennemskues, er, at den totalitære stat ikke nødvendigvis behøver at være ensbetydende med diktatur, hvis derved forstås, at al magt er koncentreret hos en enkelt mand - selv om dette altid vil blive resultatet, når linjen følges til ende. Den kan meget godt for en tid forenes med en demokratisk forfatning og praktiseres i parlamentariske former.«

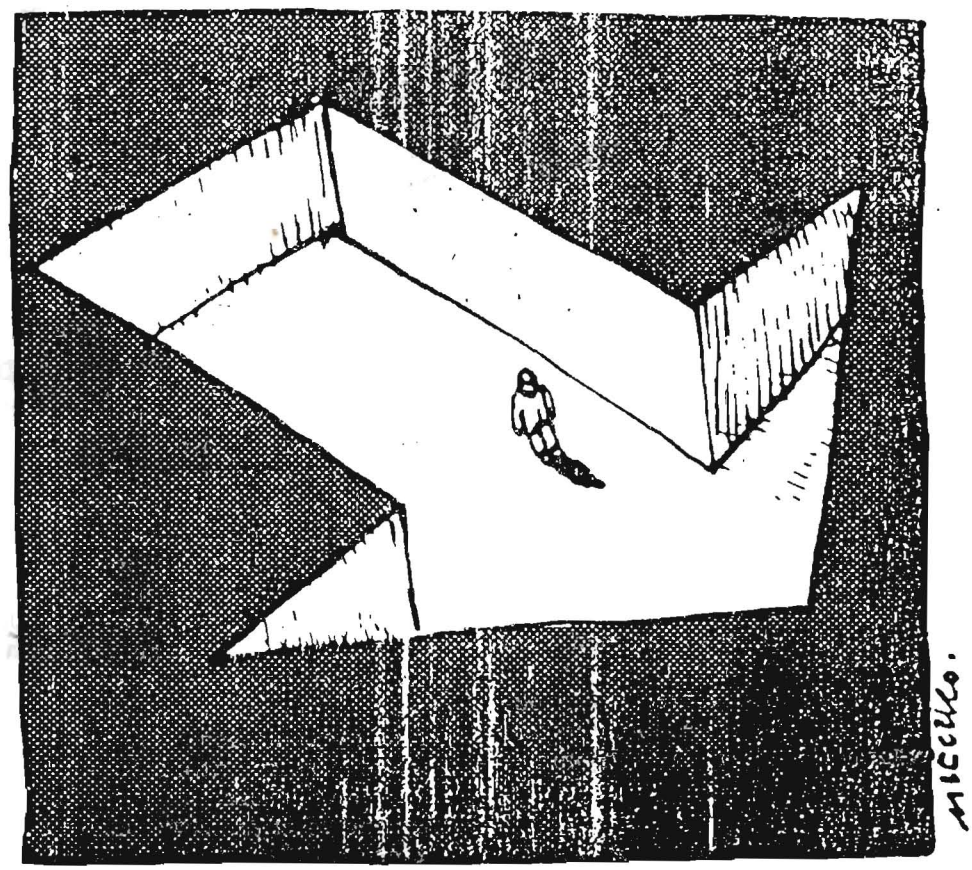

Søren Kierkegaard

Ligheder med Public Choice litteraturen

H.'s analyse af den politiske proces er i smuk overensstemmelse med Public Choice litteraturen. Dvs i overensstemmelse med den tilgang til studiet af demokratier, som Wicksell angav, og som Buchanan og Tullock gengav, og som den østrigske skole hele tiden gav. Denne tilgang er karakteriseret ved a) metodologisk individualisme og b) at menneskene også i den politiske proces gennemgående lægger større vægt på egen velfærd end andres; menneskene bliver ikke pludselig alvidende altruister, blot fordi de deltager i en politisk proces til forskel fra en markedsproces. Og menneskenes motiver for at deltage i den politiske proces har heller ikke ændret sig fra Enevældens tid til demokratiet: det eneste, der har ændret sig, er antallet af deltagere. Wicksell ironiserede over sin samtids finansvidenskab ved at påpege, at dens opfattelse af demokratiets deltagere svarede til en opfattelse af en despot som en algod karakter. En diktator, som ikke ville udnytte sin position som diktator - her i slutningen af det 20. århundrede - må det vist forekomme en hel del, måske en hel mængde, at være temmelig naiv. Flertalsstyre opfattes derimod lige så naivt som på Wicksells tid.

I H.'s bog *Mellem Enevælde og Diktatur* er den Wicksellske pointe indeholdt. Tiden mellem enevælde og diktatur er demokratiet. H. beskriver, hvorledes det kan udvikle sig i totalitær retning og få karakter af diktatur. Inden vi ser på dette aspekt, skal punkterne a) og b) uddybes.

Hohlenbergs metodologiske individualisme

H. ligner en del steder samfundet med en organisme; men det skinner klart igennem, at han ikke befinder sig vel ved dette billede. Med god grund; for dette billede er jo benyttet som retfærdiggørelse af minoriteters udslettelse under henvisning til »helhedens ve og vel« - dvs ikke blot af hensyn til majoriteten (helheden minus minoriteten), men af hensyn til en eller anden mystisk entitet ud over de indgående dele. H. er utrygl ved at benyttte billedet, fordi han nærer en instinktiv uvilje ved kollektive betegnelser; men for en gangs skyld formår han ikke at give et formfuldendt udtryk for sine tanker. Sin individualistiske tilgang - om der er tale om metodologisk eller ontologisk individualisme, vil jeg overlade til andre at afgøre - udtrykker H. ofte og eksplicit: »Folket har ingen vilje. Kun den enkelte kan have en vilje. Folket er ikke et mystisk væsen med selvstændige meninger og viljesimpulser, men simpelthen flertalsformen af den enkelte. I stedet for »folket« burde man sige de enkelte eller hver enkelt.« (1947, side 11).

I dag, fyrre år senere, er det ikke tilstrækkeligt at tale om »hver enkelt« eller »hvert individ«. Kollektivismens ideologi har fået den absurde konsekvens, at man ikke mere forstås, hvis man taler om »den enkelte« eller om »individet«, men må sige »enkeltindivid«. Jeg tør dårligt tænke på, hvad det vil udvikle sig til af tilføjelser i løbet af de næste fyrre år.

Den politiske proces

H.'s analyse af den politiske proces indeholkder mange interessante betragtninger.

Det påpeges, at når vælgernes mulighed er indskrænket til et valg mellem partiprogrammer, så er flertalsreglen ikke velegnet til at afspejle vælgernes præferencer. »Et spørgsmål fx af kulturel art kan således få en afgørelse, som ingen eller kun et mindretal ønsker, fordi det i et partiprogram er kædet sammen med et spørgsmål af ganske anden art, som af flertallet anses for mere betydningsfuldt.« (1932, side 26).

Om politikernes motiver nærer H. ingen illusioner: »... alle partier vil i det væsentlige det samme og har samme interesser over for folket. For den enkelte borger kan det være ligegyldigt, om udbytningen sker i det ene eller det andet partis navn.« (1947, side 24).

Bureaukratiet, og bureaukraterne som vælgere, har H. også en ganske uromantisk opfattelse af. Formålet med at ansætte mennesker i den offentlige sektor sker sikkert ud fra en forestilling om, at deres funktion er gavnlig. »Selv en skatteopkræver og en toldbetjent tror jo, at han udfører et nyttigt arbejde.« Men derudover har sådanne ansættelser den funktion, at »Staten kan på denne måde sikre sig en stadig voksende hær af trofaste, som altid vil være parat til at give den sin støtte og sine stemmer, fordi deres eksistens er afhængig af den.« (1947, side 34).

Konsekvenserne af statsintervention i markedsprocessen

Tidsskriftet »Øjeblikket« har som nævnt undertitlen »Tidsskrift for økonomisk og åndelig frihed«. Det er sjældent at møde forståelse for faren ved statsindgreb i, hvad der betegnes som økonomiske forhold, men måske netop fordi H. ikke var uddannet som økonom, forstod han, at »Uden økonomisk frihed kan åndsfriheden ikke opretholdes. De er to sider af det samme. Vejen fra valutakontoret til koncentrationslejren er ikke så lang, som mange tror.« (1947 s. 35).

H.'s analyse af konsekvenserne af statsintervention i det økonomiske liv, markedsprocessen, er i flere tilfælde meget skarpsynet. Det gælder eksempelvis kritikken af begrebet »planøkonomi«, når det anvendes som element i en argumentation for statsintervention.

H. påpeger den propagandaeffekt, der meget virkningsfuldt er vredet ud af begrebet, men som er en falsk beskrivelse af virkeligheden. I virkeligheden er det ikke sådan, at statsintervention gør planlægning meget vanskelig, fordi »dybtgående indgreb i priser, produktion og arbejdsforhold« altid skaber konsekvenser langt ud over, hvad det fra først af ser ud til, og hvad det er muligt at overse, og staten stilles derfor bestandig over for nye vanskeligheder og drives videre til nye tvangsforanstaltninger. Dette kaldes så planøkonomi.« (1947, s. 37). Ligheden med argumentation fremført af den østrigske skole er slående.

Det totalitære »demokrati«

H. påviser, at demokratiet, forstået som flertalsstyre, vil resultere i et totalitært samfund. Det gør H. ved at henvise til den historiske udvikling af statsbegrebet fra enevælde til folkestyre.

»Den udvikling, som statsbegrebet herved kom til at gennemgå, var af overordentlig farlig natur. Før var det bundet til kongen og var dermed vel forankret på jorden og havde menneskelige grænser. Nu blev det knyttet til en fiktion og svævede op til overjordiske højder og mistede alle bestemte grænser. Staten blev et overjordisk væsen, et mål i sig selv, som menneskene var værgeløst prisgivet«. »... mod den demokratiske stat gives der ingen beskyttelse. Mod den er den enkelte fuldstændig værgeløs, fordi den teoretisk handler i hans eget, 'folkets' navn.« (1932, s. 12).

De totalitære tendenser vil vise sig ved en stigende ensretning af åndslivet. Mest fremtrædende vil ensretninger være inden for undervisningsområdet, hvor lærestoffet vil blive benyttet som propagandamiddel. Et af de forhold, der medfører denne udvikling, er, at »Selv om de vigtigste kulturelle organer, universitet, kunstakademi, musikkonservatorium, teatre, bogforlag etc. nominelt er uafhængige, er udvælgelsen af de personligheder, som når frem til de ledende stillinger, dog ikke uafhængig af de tendenser, som officielt er accepteret og begunstiget af de herskende partier.« (1932, s. 49).

Som tiden er gået, er også den formelle uafhængighed forsvundet, og det er jo den logiske følge af den kollektivistiske opfattelse af demokratiet: hvorfor dog beskytte folket mod folket!

Konstitutionelle ændringer

I forlængelse af de tidligere nævnte punkter a) og b), der karakteriserede Public Choice tilgangen, kan tilføjes et punkt c): Fokusering på betydningen af den konstitutionelle orden. Også dette punkt beskæftigede H. sig med, og i *Kampen mod Staten* fremlægger han en ny grundlov, der skal opfylde en grundlovs generelle formål: »Grundloven er folkets værn mod dets styrere, borgernes forsvar mod staten.« (1947, s. 87).

Dermed bliver grundloven i overensstemmelse med H.'s opfattelse af, hvad et demokrati bør være: Et samfund, hvor staten har den begrænsede, men vigtige opgave, at beskytte mennesker mod overgreb fra andre mennesker.

Jeg vil ikke komme ind på den konkrete udformning, H. giver sit udkast til en ny grundlov, men vil i stedet i næste afsnit se på de overvejelser, der ligger bag denne positive del af H.'s politiske betragtninger.

Tregreningsopfattelsen

I sin analyse af samfundet benytter H. en opfattelse, der er blevet fremført af Rudolf Steiner. Ifølge denne opfattelse kan samfundet karakteriseres ved tre hovedfunktioner (»Dreigliederung«): Et økonomisk liv, et retsligt-politisk liv og et åndsliv. Hvert liv eller hvert område har ifølge denne opfattelse sin bestemte karakter og kræver ganske forskellige betingelser for at kunne udfolde sig i overensstemmelse med sin natur.

I H.'s udformning er denne tregreningsopfattelse et analyseredskab, men også en beskrivelse af samfundet.

H. tillægger hver af de tre funktioner en natur og bestemmer derudfra, om statsintervention er berettiget.

»Kun på denne måde, ved at sondre mellem de tre væsentlige funktioner i den enkeltes liv og i samfundslivet, og ved at lægge suveræniteten dér, hvor den efter hver enkelt funktions natur hører hjemme, er det muligt at give abstraktionen »folket« et konkret indhold. I alt, hvad der angår åndslivet, er folket den enkelte. [Dvs suveræniteten lægges hos den enkelte]. I det økonomiske liv er folket de enkelte grupper, som mødes i interessemodsætninger og interessefællesskab, og kun i sager, der angår alle på samme måde, er det flertallet.« (1932, s. 20).

H. henviser til de tre funktioners »natur« og mener med dette begreb, hvad der karakteriserer deres måde at fungere på. Metoden til at bestemme deres natur er simpelthen at studere, hvorledes de fungerer.

Når statsintervention afvises inden for åndslivet, er det, fordi åndsliv er karakteriseret ved at være uforeneligt med tvang.

Men - kunne man spørge - hvorledes afgøres det, om det er godt i etisk forstand, at der er overensstemmelse mellem funktionens natur og placeringen af suveræniteten?

Et muligt svar ville være at henvise til nogle naturrettigheder (som så igen skulle begrundes osv), men H.'s anvendelse af begrebet »natur« sker ikke som et naturrettighedsbegreb. H. giver ikke noget svar på spørgsmålet og foregiver heller ikke at gøre det. Muligvis ville han benægte, at man kan finde et endeligt svar. Det, der ligger underforstået i hans argumentation, er, at påpegningen af nogle »oplagte« negative/-uantagelige konsekvenser må være tilstrækkelig argumentation.

Det er på dette punkt meget nærliggende at drage paralleller til konservativ politisk filosofi. Der er lighedspunktet med fx Burke's afvisning af evig- og allestedsgyldige naturrettigheder. Denne afvisning kan være udtryk for en sund skepsis over for fine systemer, abstraktioner, der helt glemmer virkeligheden.

Problemet for konservativ, politisk filosofi har været og er stadig, at den medfører en moralsk relativisme og anvendelsen af andre abstraktioner - ofte begge dele i sammenhæng. Dette problem opstår også for H. Lige så stærkt de negative konsekvenser af statsintervention påvises på det åndelige område og til dels på det økonomiske livs område - lige så svagt står den positive beskrivelse af det økonomiske liv, fordi virkelighedsbenægtende abstraktioner indtager scenen.

(Spørgsmålet om det retslige-politiske liv, hvor H. tildeler staten suveræniteten, undlader jeg at behandle - det vil føre for vidt her at komme ind på spørgsmålet om minimalstat contra anarki).

Som tidligere nævnt konkluderer H. på baggrund af sin analyse af de pågældende områder, at på det økonomiske livs område skal suveræniteten lægges hos »de enkelte grupper, som mødes i interessemodsætninger og interessefællesskab.«

Men i forlængelse af den interessante pointe vedr. menneskets begrænsede viden hænger argumentationen ikke sammen: »Ethvert menneske og enhver gruppe af mennesker kan kun overskue en del af det, så langt hans interesser rækker, og kun her er han berettiget til at råde. Suveræniteten bliver her altså af en anden art end på samfundslivets to andre områder« ... »Der er altså på dette område ikke tale om individernes suverænitet, men om de til enhver tid i interessefællesskab forbundne gruppers suverænitet.« (1932, s. 18).

Overførslen af suverænitet fra individ til gruppe sker helt ulogisk, og H. berører ikke konsekvenserne af den. Ganske vist vil individer i det økonomiske liv ofte være en del af en organisation; men det medfører ikke, at individets suverænitet er opgivet. Fx kan det stadig forlade organisationen. Når suveræniteten lægges hos gruppen, så må det indebære, at individet kan nægtes dette ønske. For at begrebet suverænitet skal have mening, kan det fx blot betyde, at et individ er nødt til at møde på en bestemt tid om morgenen for at få udbetalt sin løn - overførslen af suverænitet må indebære, at gruppen kan *tvinge* individet.

Tvinge individet til hvad? Ja, i første omgang, tvinge individet til at overgive sin suverænitet. Men en sådan aktivitet er jo netop en politisk, en statslig aktivitet.

Det benægter H. ganske vist. Han forestiller sig, at disse grupper danner et »sammenhængende net af associationer, der knyttes fra sted til sted mellem producenter, forbrugere og handlende ...« »... som, fordi ingen politisk instans kan blande sig ind, kan foretage deres overvejelser og beslutninger på rent sagligt grundlag, vil være det eneste middel til at løse de konflikter mellem produktion og konsum, mellem producentinteresser og forbrugerinteresser, mellem høje og lave priser, som under de nuværende forhold fører til så forrykte og indbyrdes modstridende foranstaltninger, og at alene de vil kunne bringe orden i valutaforhold, i kapitalens cirkulation, i kreditforhold.« (1932, s. 38).

H. forestiller sig, at »kræfternes frie spil« (hvad der vist må tolkes som markedsprocessen) medfører en række problemer, som den ikke selv løser, og som statsintervention heller ikke kan løse; men som disse associationer så løser. Hvorledes dette sker, er uforklaret - en nærliggende tanke er selvfølgelig, at ovennævnte problemer (for så vidt det giver mening at tale om problemer) løses gennem markedsprocessen; men i så fald ville der ikke være tale om nogen overgivelse af suverænitet. Og da H. forestiller sig en overgivelse af suverænitet, er det ikke en markedsproces, han tænker på.

Sker der en overgivelse af suverænitet, så hjælper H.'s forsikring om, at ingen politisk instans kan blande sig, ikke - for så er det politik.

Afsluttende bemærkning

De begrænsninger, der er i H.'s betragtninger, og som er fremhævet i forrige afsnit, bør ikke afholde nogen fra at læse ham selv. Selv om jeg har bestræbt mig for at give fyldige citater, går der naturligvis noget tabt, når der kun præsenteres uddrag.

Henvisninger

Med en enkelt undtagelse kan alle kilderne identificeres ved hjælp af bibliografi-afsnittet. Undtagelsen er citatet vedr. Søren Kierkegaard, der ikke stammer fra førsteudgaven af H.'s bog *Søren Kierkegaard*, men fra et oplag fra 1963.

Om Johannes Hohlenberg kan anbefales:

Oskar Borgman Hansen: *En kritiker og tidens krise*, kronik i Morgenavisen Jyllands-Posten, 5. august 1981.
Jacob Paludan: *Litterært selskab*, 1956.

GÆTTEKONKURRENCE

Hvem har sagt dette?

»Intet uden staten, alt med staten, og fremfor alt intet mod staten.«

1. **Lenin**
2. **Benito Mussolini**
3. **Ritt Bjerregaard**

The Incredible Bread Machine

Tom Smith
And his Incredible Bread Machine
by R.W. Grant

This is a legend of success and plunder
And a man, Tom Smith, who squelched
world hunger.
Now, Smith, an inventor, had specialized
In toys. So, people were surprised
When they found that he instead
Of making toys, was BAKING BREAD!

The way to make bread he'd conceived
Cost less than people could believe.
And not just make it! This device
Could, in addition, wrap and slice!
The price per loaf, one loaf or many:
The miniscule sum of under a penny.

Can you imagine what this meant?
Can you comprehend the consequent?
The first time yet the world well fed!
And all because of Tom Smith's bread.

A citation from the President
For Smith's amazing bread.
This and other honors too
Were heaped upon his head.

But isn't it a wondrous thing
How quickly fame is flown?
Smith, the hero of today –
Tomorrow, scarecely known.

Yes, the fickle years passed by:
Smith was a millionaire.
But Smith himself was now forgot –
Though bread was everywhere.
People, asked from where it came,
Would very seldom know.
They would simply eat and ask,
»Was not it always so?«

However, Smith cared not a bit,
For millions ate his bread.
And »Everything is fine.« thought he.
»I am rich and they are fed!«

Everything was fine, he thought?
He reckoned not with fate.
Note the sequence of events
Starting on the date
On which the business tax went up.
Then, to a slight extent,
The price on every loaf rose too:
Up to one full cent!

(A prize cartoon depicted Smith
With fat and drooping iowls
Snatching bread from hungry babes
Indifferent to their howls!)

»What's going on?« the public cried,
»He's guilty of pure plunder.
He has no right to get so rich
On other people's hunger!«

Well, since the public does come first,
It could not be denied
That in matters such as this,
The public must decide.
So, antitrust now took a hand.
Of course, it was appalled
At what it found was going on.
The »bread trust«, it was called.

Now this was getting serious.
So Smith feit that he must
Have a friendly interview
With the men in antitrust.
So, hat in hand he went to them.
They'd surely been misled;
No rule of law had he defied,
But then their lawyer said:

»The rule of law, in complex times,
Has proved itself deficient.
We must prefer the rule of men!
It's vastly more efficient.
Now, let me state the present rules.«
The lawyer then went on,
»These very simple guidelines
You can rely upon:
You're gouging on your prices if
You charge more than the rest.
But it's unfair competition
If you think you can charge less.

»A second point that we would make
To help avoid confusion:
Don't try to charge the same amount:
That would be collusion!
You must compete. But not too much,
For if you do, you see,
Then the market would be yours –
And that's monopoly!«

Price too high? Or price too low?
Now, which charge did they make?
Well, they weren't loath to charging both
With Public Good at stake!

In fact, they went one better –
They charged »monopoly!«
No muss, no fuss, oh woe is us,
Egad, they charged all three!

»Five years in jail,« the judge then said.
»You're lucky it's not worse.
Robber Barons must be taught
Society Comes First!«

Now, bread is baked by government.
And as might be expected,
Everything is well controlled;
The public well protected.

True, loaves cost a dollar each.
But our leaders do their best.
The selling price is half a cent.
(Taxes pay the rest!)

SAMTALE

Uddrag af kapitlet »Samtal« fra John-Henri Holmbergs bog »Befria Människan«

De, som forsvarer statens magt, gør det ofte med udgangspunkt i tesen, at »staten er os«. I demokratibegrebet ligger egentlig synspunktet, at vi – i og med, at vi selv vælger de styrende – ikke længere har ret til at modsætte os deres styre. Det, staten gør os, gør vi os selv – igennem valget af staten.

Følgende samtale udspandt sig, da en »statstilhænger« (S) og en »tvangsmodstander« (T) mødtes og diskuterede statens legitimitet. Statstilhængeren fremsætter den påstand, at staten i bund og grund er »os selv«, og at det er vores egen vilje, der bestemmer, hvad staten gør.

T: – Hvad mener du med 'os selv'? Staten gør aldeles ikke, som jeg ønsker, så jeg er åbenbart ikke 'os'. Jeg kender mange, som heller ikke mener, at staten gør, hvad de ønsker, så de er tydeligvis heller ikke 'os'. Hvad med alle dem, der stemte på et andet parti end de partier, der regerer? De er vel heller ikke 'os'!

S: – Men det er klart, at de også repræsenterer dig. Det står jo i grundloven.

T: – Og hvem har skrevet grundloven?

S: – Det har folketinget.

T: – Så du mener, at de politikere, som jeg ikke mener repræsenterer mig, har skrevet en grundlov, hvori der står, at de repræsenterer mig?

S: – Du misforstår mig. Grundloven er ens for alle i landet. Det er den, der bestemmer, hvordan vi vælger dem, der skal styre os. Hvis vi ikke accepterede dette, ville der opstå kaos.

T: – Jeg kan ikke se, at du siger andet, end hvad du allerede har sagt. De, der styrer, har skrevet en grundlov, hvori der står, at de har ret til at styre. Jeg har ikke skrevet under på den. Jeg er ikke blevet spurgt. I øvrigt tror jeg ikke, at der ville opsta kaos, fordi de ophørte med at styre os. Ikke sa længe folk respekterer hinandens rettigheder.

S: – Men det er jo netop det, folk ikke gør! Det er derfor, vi bliver nødt til at have en stat, der kan garantere os disse rettigheder.

T: – Synes du, at staten garanterer vore rettigheder? Jeg mener nærmest, at staten krænker dem. Og vi har ikke engang ret til at forsvare os imod staten.

S: – Nu taler du i vildelse. Staten er til for at beskytte os – den krænker ikke nogen.

T: – Ikke? Hvis staten ikke krænkede mig, ville den vel ikke bruge vold til at få mig til at betale skat eller adlyde i andre henseender.

S: – Hvad mener du med 'vold'? Der er vel ingen, der kommer til dit hjem og tager dine penge. Mennesker betaler deres skat frivilligt, fordi loven pabyder dem at gøre det. De véd, at pengene bruges pa ting, de behøver.

T: – Men hvad, hvis jeg nægtede at betale?

S: – Så ville de tage pengene på en anden made. Fx gennem udlæg i ejendom.

T: – Men hvad, hvis jeg også nægtede det?

S: – Så kom du vel i fængsel. Men det er jo ikke vold.

T: – Hvad, hvis jeg nu nægtede at følge med i fængsel?

S: – Så ville de komme for at hente dig.

T: – Hvad ville der så ske, hvis jeg gjorde modstand?

S: – Det er ulovligt at gøre modsta... Ja, ja, i så fald ville de hente dig med vold. Men normale mennesker samarbejder, fordi de véd, hvordan det ellers vil gå, så man behøver aldrig at gribe til vold.

T: – Så du mener altså, at hvis staten havde sendt nogle ud efter mine penge eller for at slæbe mig med til fængslet, så er det egentlig mig selv, som gør det, fordi det er 'min' regering, som bestemmer? Jeg har altså frivilligt indvilliget i at blive indespærret?

S: – Jeg ville nok ikke formulere det på den måde. Men du er på rette vej. Alle må rette sig efter loven. Det forstår du nok.

T: – Naturligvis!

S: – Der kan du se. Og når der nu står i loven, at alle skal betale deres skat, så må du jo tilslutte dig det.

T: – En sådan lov findes ikke.

S: – Det er klart, at der findes en sådan lov. Folketinget har vedtaget den.

T: – Men folketinget er kun 179 politikere. Da hvert menneske ejer sit liv, findes der kun én lov. Den siger, at ingen må bruge vold mod andre. Den lov bliver hele tiden brudt af dine politikere. Mener du ikke, at de bør følge loven?

S: – Nu begriber jeg ærlig talt ikke, hvad du mener.

T: – Lad mig sige det på en anden måde. Antag, at jeg – sammen med mine venner – udnævnte os selv til et Folketing og vedtog en lov, der gjorde det strafbart at være statsansat. I så fald skulle vi arrestere alle dine folketingsmedlemmer, såfremt de ikke gik af.

S: – Nej nej, du. Det er dem, der er Folketinget, ikke jer.

T: – Det kan man nu vælge at opfatte forskelligt.

S: – Det kan man aldeles ikke vælge at opfatte forskelligt. Det står i grundloven.

T: – Som dine folketingsmedlemmer har skrevet, fordi de synes om det, der står i den. Men så kan mine venner og jeg bare først skrive en grundlov selv.

S: – Men sådan kan man bare ikke gøre!

T: – På denne made kommer vi jo ingen steder. Lad os tale ud fra en anden synsvinkel i stedet. Mener du, at man bør anvende vold og tvang for at løse samfundets problemer?

S: – Nej, naturligvis ikke. Vi bør løse problemer gennem samarbejde og overenskomster. Vold og tvang bør overhovedet ikke være tilladt.

T: – Netop. Men antag, at du bliver udsat for vold fra andre?

S: – Så må jeg selvfølgelig forsvare mig, dog ikke med mere vold end nødvendigt.

T: – Lad mig se, om jeg forstår, hvad du mener. Siger du, at ingen har lov til at bruge vold undtagen i selvforsvar, og at man – når man forsvarer sig – bør bruge så lidt vold som muligt?

S: – Præcis!

T: – Men hvad, hvis man brugte vold for at gøre alting bedre?

S: – Det ville ikke gøre nogen forskel. Målet helliger ikke midlet. Og hvordan skulle vi kunne vide, om det, han synes ville gøre alting bedre, er det samme, som vi synes er bedre? Nej, det er ingen undskyldning for at bruge vold, at man vil noget, som man synes er godt.

T: – Det er jeg enig i. Og netop det er vigtigt, for det, du siger, betyder, at vi faktisk er fuldstændig enige. Lad mig bare checke det med et spørgsmål til. Ville du stadigvæk mene, at det ville være forkert at true med vold, hvis du ikke gav penge til en organisation, hvis formål er at hjælpe fattige og syge?

S: – Ja, det er klart, at det ville være forkert. At man hjælper mennesker betyder ikke, at man har lov til at røve andre. Jeg ville gerne give penge, hvis jeg blev bedt om dem; men ingen har ret til at tage dem med vold.
T: – Så er vi enige om, at staten ikke har ret til at tvinge mennesker til at betale skat!
S: – Hvad siger du? Det har jeg aldrig sagt!
T: – Men du sagde jo, at ingen har ret til at tage andres ejendom med vold.
S: – Ja, men da talte vi om mennesker, ikke om staten.
T: – Består staten ikke af mennesker?
S: – Jo, men der er forskel. Staten må bruge tvang, når mennesker ikke adlyder.
T: – Men jeg synes, du sagde, at du var imod tvang?
S: – Ja, det er jeg. Men når staten bruger tvang, er det ikke den samme sag. Jaja, jeg ved, hvad du vil sige. Lad mig i stedet ændre det til at sige, at kun staten har lov til at bruge tvang.
T: – Mener du, det er i orden, når staten angriber andre lande eller spærrer mennesker inde i koncentrationslejre?
S: – Nej, nej, det har jeg ikke sagt. Læg ikke ord i munden på mig. Hør nu her, for det er faktisk vældig enkelt. Vi er enige om, at individer ikke har lov til at bruge tvang mod hinanden. Men med staten er det en anden sag. Staten repræsenterer samfundet, og samfundet har ret til at bruge tvang mod medborgerne for det almene vel.
T: – Hvad mener du med samfundet?
S: – Samfundet er alle mennesker.
T: – Også nordmænd og kinesere?
S: – Nej, naturligvis ikke. Vores samfund består kun af alle mennesker i dette land. Nordmænd og kinesere har deres egne samfund.
T: – Javel. Men hvordan kan staten repræsentere samfundet, hvis den ikke repræsenterer mig, selv om jeg er en del af samfundet?
S: – Grundloven siger, at majoriteten bestemmer, hvem der skal repræsentere samfundet.
T: – Nu mener jeg, at det lyder, som om nogle mennesker helt enkelt har bestemt sig for at styre andre og derefter har fundet på smarte undskyldninger for, at ingen skal kunne forstå, hvad de i det hele taget beskæftiger sig med.
S: – Du forstår jo ingenting. Kan du i det mindste ikke være enig i, at du har en gæld til samfundet for alt det, du har fået af det?
T: – Jeg har aldrig bedt om noget fra staten. Det eneste ønske, jeg har haft, var, at den skulle lade mig være i fred. Den eneste årsag til, at jeg har anvendt det, den har givet mig, er, at jeg har været tvunget til det, fordi intet andet var tilladt. Staten har alt i alt gjort mig større ulykke end gavn, så jeg mener ikke, jeg skylder den noget.
S: – Det kan godt være, at du havde haft råd til at betale for alle de ting, du selv har anvendt; men tænk på de mennesker, der ikke havde eller har råd. Mener du ikke, at vi burde hjælpe dem, som ikke kan klare sig selv?
T: – Jo, naturligvis mener jeg det. Men det har intet med denne diskussion at gøre. Har du nogen anelse om, hvor stor skade staten påfører økonomien, så mennesker bliver arbejdsløse og ikke kan klare sig? Har du regnet ud, hvor meget dyrere alting – både tjenester og varer – bliver, når det enten ordnes af staten eller belastes med moms og punktafgifter? Har du ...

rudebarbs

Randall K. Hylkema

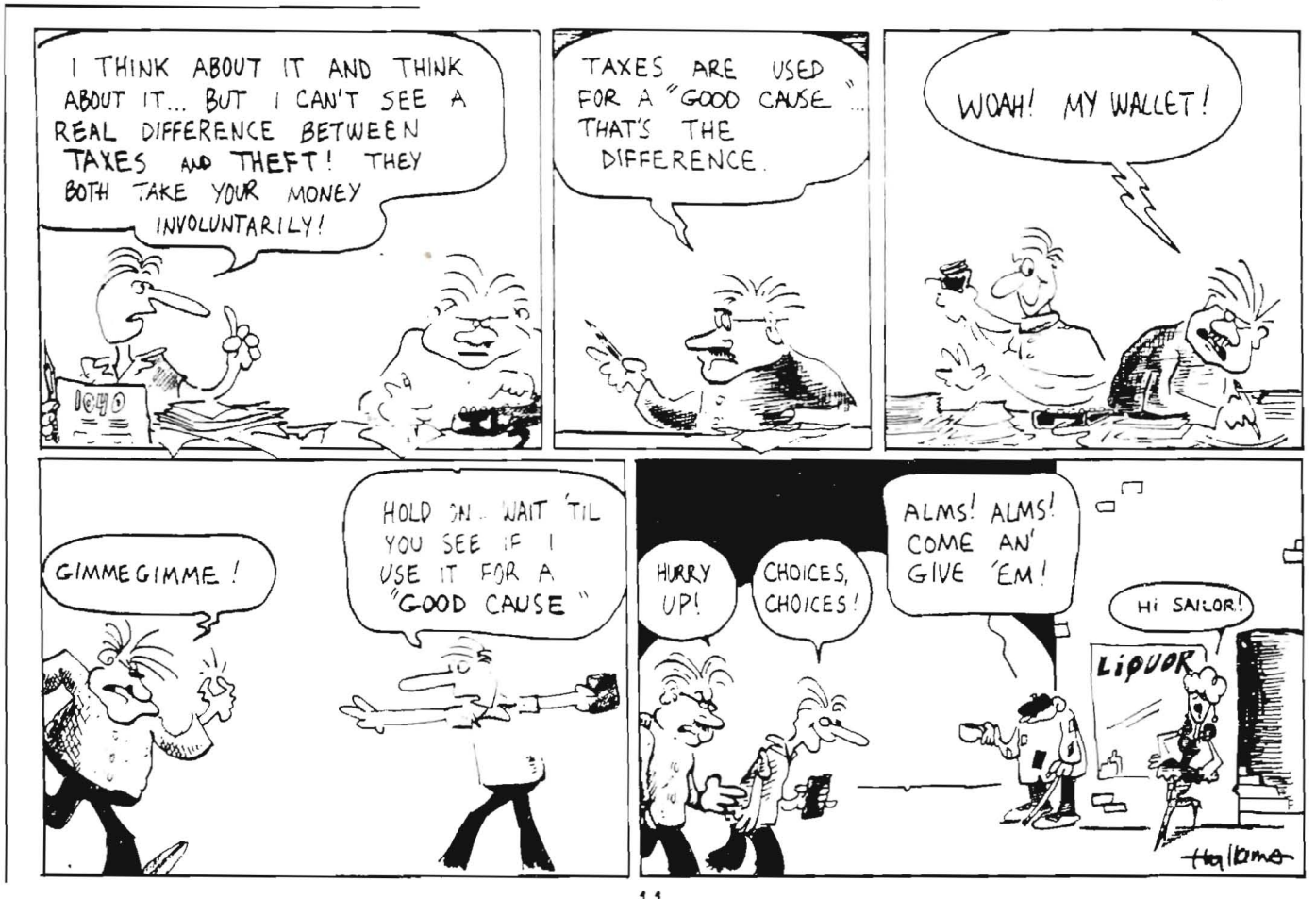

Max Stirner: »Den enkelte og hans ejendom«.

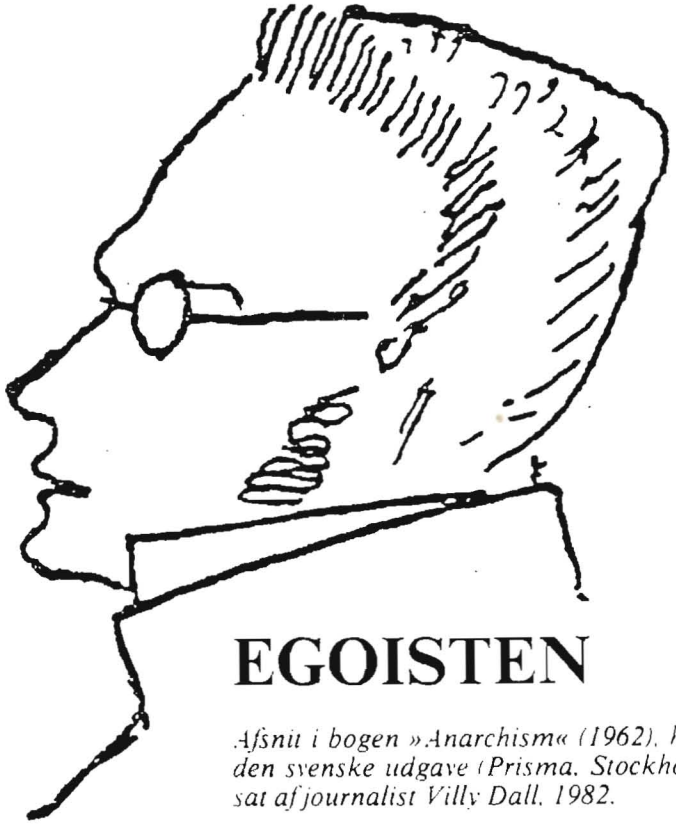

EGOISTEN

Afsnit i bogen »Anarchism« (1962), her gengivet efter den svenske udgave (Prisma, Stockholm, 1964), oversat af journalist Villy Dall, 1982.

Afskedigelse fra sit job og et fængselsophold var prisen, den tyske anarkist Max Stirner alias Caspar Schmidt (1806-56) måtte betale for udgivelsen af det individanarkistiske værk »Der Einzige und sein Eigentum«, 1845, da. 1902.

Stirners anarkisme bevæger sig helt på det personlige plan, så en mere reel betegnelse for Stirners anarkisme ville være »personlig anarkisme«. Denne personlig-anarkisme oplever i øjeblikket en renaissance. I de københavnske antikvariske boghandeler er der lange lister med navne på købere til Stirners klassiker »Den eneste og hans ejendom«, og når den en sjælden gang finder sin vej over disken, er prisen mere end kr. 300,-.

LIBERTAS bringer her en artikel om Max Stirner og hans anarkisme af George Woodcock.

De anarkistiske tankeganges gennemslagskraft i den tid, der fulgte efter den franske revolution, og hvorunder både det kapitalistiske produktionssystem og den moderne, centraliserede stat opstod, fremgår på en påfaldende måde af de talrige udgangspunkter, hvorfra forfattere i mange lande, uafhængigt af hinanden, startede på deres rejser til lignende frihedsmål.

Som allerede vist førtes Goodwin frem til at afvise regeringsmagten via den engelske afvigertradition, modificeret af den franske oplysning. Josiah Warren i De forenede Stater og Pierre-Joseph Proudhon i Frankrig nåede, uafhængigt af hinanden, frem til anarkismen i 1840'erne, for en stor dels vedkommende ved at kritisere utopiske socialistiske doktriner, i særdeleshed Charles Fouriers og Robert Owens. Og i samme tiår overgik Max Stirner i Tyskland i sit eneste arbejde af betydning, »*Den enkelte og hans ejendom*«, fra Hegelianismen til dens næsten fuldstændige modsætning i en doktrin, som fornægtede alle absoluteter og alle institutioner og baserede sig udelukkende på det menneskelige individs »særkende«. Visselig havde Stirner studeret Proudhons tidligere arbejder, men - ligesom Proudhon selv, da han afviste Godwin - indså ikke overensstemmelsen mellem sine egne slutninger og dem, som den franske anarkists skrifter indeholdt. Hans argument og den ekstreme individualisme, som de førte ham frem til, kan derfor med rimelighed betragtes som et uafhængigt udslag af en almen tendens i tiden.

Ved første øjekast synes Stirners doktrin påfaldende forskellig fra andre anarkistiske tænkere. Disse har ligesom Godwin en tilbøjelighed til at forestille sig et absolut moralkriterium, som mennesker må indordne sine ønsker under i retfærdighedens og fornuftens navn, eller som Krapotkin forudsætte en slags medfødt drift, som, når magten engang er nået til ende, vil få menneskene til at samarbejde naturligt i et samfund, der er regeret af usynlige love om gensidig hjælp. Stirner nærmer sig på den anden side nihilismen og eksistentialismen i sin fornægtelse af alle naturlige love og af en almen humanitet. Som sit ideal opstiller han egoisten, det menneske, som realiserer sig selv i konflikt med kollektivet og med andre individer, der ikke viger tilbage for at bruge alle midler i »alles krig mod alle«, som koldt bedømmer alt fra sit eget velfærds synspunkt, og som - efter at have proklameret sit »særkende« - sammen med ligesindede individer kan indgå en »egoisternes union« uden regler eller bestemmelser til at ordne fælles anliggender.

Det er overflødigt at påvise ligheden mellem Stirners egoist og Nietzsches overmenneske. Nietzsche selv betragtede Stirner som en af 1800-tallets ikkeanerkendte foregangsmænd. Stirners tankeverden indeholder imidlertid elementer, som klart placerer ham inden for den anarkistiske tradition, og som i dette århundrede har givet ham en væsentlig indflydelse på frihedsorienterede kredse. I lige så høj grad som nogen af de mere typiske anarkistiske tænkere kritiserer han det eksisterende samfund for dets autoritære og anti-individuelle karakter. Han skitserer en ønskværdig tilstand, som kan virkeliggøres ved, at regeringsinstitutionerne nedbnrydes; han kræver ligestilling mellem egoisterne, selv om han opfatter den som en slags balance mellem stærke viljer, og han foreslår - omend i ubestemte udtryk - oprørske metoder, hvorigennem samfundsændringen kan foretages. Samtidig har få anarkister været så ekstreme, som Stirner var det i sin dyrkelse af kraften, eller så glade for sit syn på livet som en bestandig og amoralsk viljekonflikt.

Man får imidlertid et ejendommeligt indblik i teoretiske ekstremisters karakter, når man iagttager denne individualismens fanatiker, der til og med skræmte en del anarkister - fx Krapotkin - ved voldsomheden i sin lære. Denne store egoist, den evige konflikts digter, der priste bruddet og forherligede mordet, var nemlig i det virkelige liv, da han i 1843 udgav *»Den eneste og hans ejendom«*, en blid og tålmodig lærer i madame Gropius' akademi for unge damer i Berlin. Han hed Johann Caspar Schmidt. Det dæknavn, hvormed han erstattede det daglige navn, var udledt af hans usædvanligt veludviklede pande. *Stirn* er det tyske ord for pande, og Max Stirner kan meget vel oversættes som Max den Højpandede.

Ligesom Schmidt antog et nyt navn, da han udgav sin bog, syntes han at skabe en ny personlighed, da han skrev den, eller i det mindste fremmane et voldsomt, ukendt jeg, der skjultes af hans daglige tilværelse. Thi i den forsagte Schmidts ulykkelige, uheldsramte og rodede karriere fandtes ingenting overhovedet af den fritstående egoist i Max Stirners lidenskabelige drømme. Kontrasten mellem manden og hans værk fremstår som et klassisk eksempel på litteraturens magt som kompenserende dagdrømmeri.

De kendte fakta om Schmidts liv, der i 1890'erne med besvær blev samlet af den individualistiske digter John Henry Mackay, er sparsomme og gribende. Han var bayrer, født i 1806 i Bayreuth, som på den tid var en ubetydelig by, uberørt af den anseelse, Wagner og Richter senere skulle skænke den. Hans forældre var fattige; faderen døde, da han var barn, og moderens andet ægteskab medførte en periode af flakken rundt i Nordtyskland, nu og da afbrudt af sygdom. Da familien senere vendte tilbage til Bayreuth, studerede Johann Caspar på byens gymnasium og indledte derefter en lang, ofte afbrudt og lidet glorværdig universitetskarriere.

I årene 1826-28 studerede han filosofi ved Berlins Universitet, hvor han overværede Hegels forelæsninger - det første intellektuelle idol, hvem han senere skulle reagere bestemt imod. Senere fulgte en enkelt termin i Erlangen, hvorefter han indskrev sig i Königsberg, hvor han ikke overværede én eneste forelæsning, eftersom han blev kaldt til Kulm for at passe sin mor, der var blevet ramt af sindssyge. Først tre år senere - i 1832 - kunne han vende tilbage til universitetet i Berlin, hvor han endelig med nød og næppe tog eksamen for at opnå kompetence til at undervise ved de preussiske gymnasier.

I halvandet år gjorde Schmidt tjeneste som ulønnet øvelærer ved Berlins Königliche Realschule, hvorefter den preussiske regering nægtede at udnævne ham til et lønnet embede. Han protesterede ikke; i udpræget grad kendetegnedes denne periode af hans liv af en resigneret apati, som syntes at forhindre enhver alvorlig anstrengelse for at overvinde besværlighederne. Og besværlighederne fortsatte. På trods af, at Schmidt manglede en ansættelse, giftede han sig i 1837 med sin værtindes datter; nogle måneder senere døde hun i barselsseng. Så påtog han sig igen at passe sin sindssyge mor, og det varede henved to år, før han endelig blev ansat som lærer ved madam Gropius' skole, hvor han blev og underviste dygtigt i fem år.

Disse år var de mindst ulykkelige i Stirners liv; de år, hvor han omgikkes med nogle af Tysklands livligste intelligenser og stimuleret af dem trådte ud af sit stillestaende liv for at skrive *Den eneste og hans ejendom«*; en bog, som - uanset dens eventuelle mangler - ikke kan anklages for at mangle kraft og ild.

Det miljø, der lokkede disse ukendte egenskaber ud af Johann Caspar Schmidts hidtil uproduktive sind, var Hippels Weinstube ved Friderichstrasse, hvor Berlins ung-hegelianere i begyndelsen af 1840'erne plejede at samles for at diskutere, forbedre og endelig gendrive mesterens lære. De kaldte sig »Die Freien« - de fri - og udgjorde en slags irregulær diskussionsklub under brødrene Bruno og Edgar Bauers ledelse. Marx, Engels, og digterne Herwegh og Hoffmann von Fallersleben gæstede fra tid til anden klubben. Debatterne var lyse, tøjlesløse og højlydte. De besøgende dignitarer behandlede man respektløst, og en aften blev Arnold Ruge - der havde erklæret sig som en slags yppersteprast for venstrehegelianerne - inddraget i en bitter disput med Berlin-gruppen, der er blevet foreviget i en pennetegning af Engels. Den værdige, pompøse Ruge skriger indædt ad Berlinerne mellem et virvar af væltede stole og nedtrampede papirer, medens en ensomn, højpandet skikkelse uden for stridsvrimmelen ligegyldigt ryger en cigaret og ironisk kigger på. Det er Stirner, fanget i den stille, isolerede rolle, han spillede sammen med Die Freien, rollen som den kritiske, småleende lytter, på god fod med alle og ven med ingen.

Kun i én henseende revnede denne isolationsrustning, og det indtraf, da en smuk, intelligent og yderst emanciperet ung kvinde ved navn Marie Dahnhardt ankom fra Mecklenburg. Hun besøgte ofte Hippels Weinstube og blev accepteret af Die Freien som en god kammerat, der kunne tømme sit krus og ryge sin cigar lige så godt som nogen af dem. Stirner så i Marie et håb om den lykke, han hidtil havde manglet i livet, og i 1843 giftede de sig. Ceremonien, som fandt sted i Stirners lejlighed, var bohemeagtig kaotisk, for da præsten ankom, fandt han brudgommen og vidnerne i deres dagligklæder, og da ingen havde husket at købe vielsesringe, blev ceremonien fuldbyrdet med kobberringene fra Bruno Bauers pung. *»Den eneste og hans ejendom«* udkom i ægteskabets første år.

Det var ikke Stirners første offentliggjorte arbejde. Karl Marx havde allerede i *Rheinische Zeitung* trykt et essay om undervisningsmetoder. Men det var bogen, der skaffede Stirner et kortvarigt og skandaløst rygte. På dens sider forfægtede han ikke kun en egoisme og amoralitet, som virkede modbydelig på de fleste 1800-tals mennesker, men angreb sågar hele det sanmtidige tankespektrum. Ikke kun Hegel, men sågar Feuerbach, Marx og Proudhon - der allerede åbent var anarkist - blev forkastet. Stamgæsterne på Hippels Weinstube - først og fremmest Bruno Bauer - blev fordømt med de andre. Stirner tog fat på at angribe ikke bare alle religiøse trossatser, men også enhver politisk, social eller filosofisk doktrin, som ved at forudsætte noget uden for individet - det være sig et absolut princip eller et parti eller til og med en kollektiv abstraktion som mennesket - forekom ham at være at sætte den religiøse proces i gang igen. Netop ved, at disse argumenter var så yderliggående, tirrede de sådanne celebriteter som Feuerbach og Moses Hess til at imødegå dem på tryk.

Men Stirners fremgang var lige så efemerisk som de fleste af dem, der har sit grundlag i ukendthed. Hans bog hørte snart op med at vække offentlig opmærksomhed, og først halvtreds år senere, da sværmeriet for Nietzsche havde forberedt læserne til dyrkelsen af det ubegrænsede egensind, vandt *Den eneste og hans ejendom«* fornyet popularitet. I 1890' erne og under den edwardianske æra læstes den meget, både inden og uden for anarkistkredsene. Noget i bogens udisciplinerede kraft tiltalte især tidens oprørske autodidakter, mekanikerinstituttets bestandige tilhængere. Så sent som i 1940'erne traf jeg en gruppe anarkistiske arbejdere i Glasgow, som den ligefrem var et forsinket evangelium for.

Denne popularitet opstod imidlertid lang tid efter Stirners død, og for ham efterfulgtes den kortvarige fremgang af ny modgang. Han forlod madam Gropius' skole, og uanset, at årsagen til hans afsked ikke er kendt, beroede det meget sandsynligt på opdagelsen af, at den blide Herr Schmidt som alter ego havde den forfærdelige Herr Stirner, som anbefalede oprør og forherligede vold. For at tjene til livets ophold påbegyndte han en række oversættelser af franske og engelske økonomer og udgav bl.a. flere bind af J.-B. Say og Adam Smith. Det var lidet lønsomt og en trættende opgave, og i et fortvivlet forsøg på at skaffe sig lettjente penge placerede han, hvad der var tilbage af hustruens medgift, i et mejeri, som for sin del slog fejl på grund af hans manglende erhvervserfaring. I 1847 havde Marie Dahnhardt fået nok af Stirners ineffektive metoder og rejste sin vej, først til England og senere hen til Australien. Længe efter, i 1890'erne, besøgte John Henry Mackay hende i London og fandt, at mindet, som ved den tid var et halvt sekel gammelt, stadig forårsagede bitterhed. Hun ville ikke sige andet om Stirner, end at han var meget snu og uudholdelig selvoptaget.

Efter at Stirner var ladt ensom tilbage, sank han stadig dybere ned i fattigdom og ubemærkethed, boede på en række nødtørftige, lejede værelser, tjente til en slags ynkeligt ophold ved at ordne affærer mellem småhandlende og udgav en »Reaktionens historie«, hvis tungsindige kedsomhed snarere bærer Johann Caspar Schmidts end Max Stirners stempel. To gange røg han i fængsel for gæld, og de sidste år af sit liv, frem til sin død i 1856, tilbragte han mest med at forsøge at løbe fra sine talrige kreditorer.

Dette var en mands livsbane, hvis tilbøjelighed til at mislykkes bundede i mere end personligt uheld, i en brist i viljen, som gav hans eneste betydende bog, set på denne grå baggrund i hans liv, et anstrøg af voldsom anstrengelsen for at rive sig løs fra en naturlig, kvælende apati. Denne apati slængte sig igen omkring Johann Caspar Schmidt og opslugte ham til sidst. Forfatteren Max Stirner overlevede ene og alene på den desperation, som skænkede hans protest dens egenartede styrke.

Det, som umiddelbart frapperer i *»Den eneste og hans ejendom«*, er dens lidenskabelige anti-intellektualisme. I modsætning til Godwins betoning af fornuften taler Stirner for viljen og instinkterne og forsøger at trænge igennem alle myte- og filosofikomplekser, alle den menneskelige tankegangs kunstige konstruktioner af det elementære jeg. Han bestrider eksistensen af sådanne abstrakte og generaliserende begreber som mennesket og menneskeheden. Det menneskelige individ er det eneste, vi har en vis viden om, og hvert individ er et unikum. Det er denne egenskab af unikum, hvert menneske må dyrke. Egoet er den enste lov, og ingen forpligtelser til noget kodex, tro eller opfattelse eksisterer uden for denne. Sådanne godwinske

begreber som pligt og uforanderlige morallove fornægter Stirner fuldstændigt. Det selvrealiserende individs behov og ønsker udgør den eneste regel for hans handlemåde.

Til og med friheden, de fleste anarkisters store mål, overgås ifølge Stirners opfattelse af den egenskab at være et unikum eller af »særkendet«. Friheden betragter han som en tilstand, hvis man er blevet visse sager *kvit*: men han påpeger, at selve livets natur umuliggør absolut frihed:

»Man bliver fri for meget, men ikke for alt. I sit indre kan man være fri trods trældom, selv om også da kun for visse sager, ikke for alt, men for pisken, herskerens despotiske belæggelse osv. bliver man i sin egenskab af træl ikke *fri*. 'Friheden lever kun i drømmenes rige!' Særkendet derimod er hele min tilværelse og eksistens, det er mig selv. Jeg er fri for det, jeg er *kvit*, ejer af det, jeg har i min *magt*, eller det jeg *behersker*. *Min egen* er jeg på alle tidspunkter og under alle omstændigheder, hvis jeg forstår at eje mig selv og ikke kaster mig bort til andre. At være fri er ikke noget, jeg i sandhed kan *ville*, medens jeg ikke kan forårsage det, ikke skabe det. Jeg kan kun ønske det og stræbe efter det, thi det forbliver et ideal, et fantom. Virkelighedens lænker skærer hvert øjeblik de dybeste sår i mit kød. Men *min egen* forbliver jeg.«

I sin kamp for »egenheden« finder Stirner sig stillet over for samme fjende som anarkisten i sin kamp for friheden - staten:

»Vi to, staten og jeg, er fjender. Mig, egoisten, ligger dette »menneskelige samfund« ikke om hjertet. Jeg ofrer ingenting på det. Jeg udnytter det kun, men for at kunne udnytte det fuldstændigt, må jeg snarere forvandle det til min ejendom og min skabelse - dvs jeg må tilintetgøre det og i dets sted opbygge egoisternes union.«

Uanset om staten er despotisk eller demokratisk, er den negationen til den individuelle vilje. Den baserer sig på dyrkelsen af det kollektive menneske. Desuden fører hele dens system med lovgivning og lovenes gennemtvingen til en stabilisering, en handlingernes og opinionens forstening, som det menneske, der ønsker at eje sig selv som et unikum, ikke kan tolerere. Derfor er kampen mellem egoisten og staten uundgåelig:

»For staten er det utilgiveligt, hvis nogen har en *egen vilje*. Hvis nogen havde, ville staten blive nødt til at ekskludere, fængsle eller forvise ham. Hvis alle havde det, ville de gøre en ende på staten. Staten er utænkelig uden herrevælde og trældom, thi staten må ville være herre over alt, hvad den omfatter, og denne vilje kaldes »statsviljen« ... *Den egen vilje* i mig er statens omstyrter og brændemærkes derfor af staten som »egenvilje«. Denne vilje og staten er dødsfjendtlige magter, mellem hvilke ingen 'varig fred' er mulig.«

I det tomrum, den tilintetgjorte stat efterlader, opstår egoisternes verden; en verden, som Stirner på en skræmmende måde karakteriserer ved rundhåndet at anvende ord som *vold*, *kraft* og *magt* - ord, som de fleste anarkister anvender udelukkende i nedsættrende betydning. Som allerede påvist, sætter Stirner den i modsætning til *ret*:

»Jeg kræver ingen ret og anerkender derfor heller ikke nogen sådan. Hvad jeg kan skaffe mig med vold, skaffer jeg mig med vold, og hvad jeg ikke skaffer mig med vold, har jeg ingen ret til. Jeg sætter heller ikke næsen i vejret eller trøster mig med tale om min umistelige ret. Berettiget eller uberettiget - det interesserer mig ikke. Om jeg blot er mægtig, er jeg befuldmægtiget af mig selv og behøver ingen anden fuldmagt eller berettigelse.«

At hvert enkelt menneske opnår den magt, dets egenskab af unikum indebærer, forvarsler imidlertid ikke for Stirner et - den universelle rovlystens og det evige blodbads herrevælde, og heller ikke behøver det udøve magt over andre. Hvert menneske værger med vold sin egenskab af unikum, men efter at have opnået den sande egoismes selvrealisation behøver det ikke at blive bebyrdet med flere ejendele, end det har behov for, og det indser, at det ville ødelægge sin egen uafhængighed ved at herske over andre.

»Den, som for at hævde sig må regne med mangelen på vilje hos andre, er noget, der er skabt af disse andre, ligesom herskeren er skabt af tjeneren. Hvis underdanigheden ophørte, ville det også være slut med herrevældet.«

I Stirners verden vil der derfor hverken findes herskere eller tjenere, men derimod andre egoister, og selve den omstændighed, at hvert menneske trækker sig tilbage i sin egenskab af unikum, vil snarere forhindre end fremme konflikter:

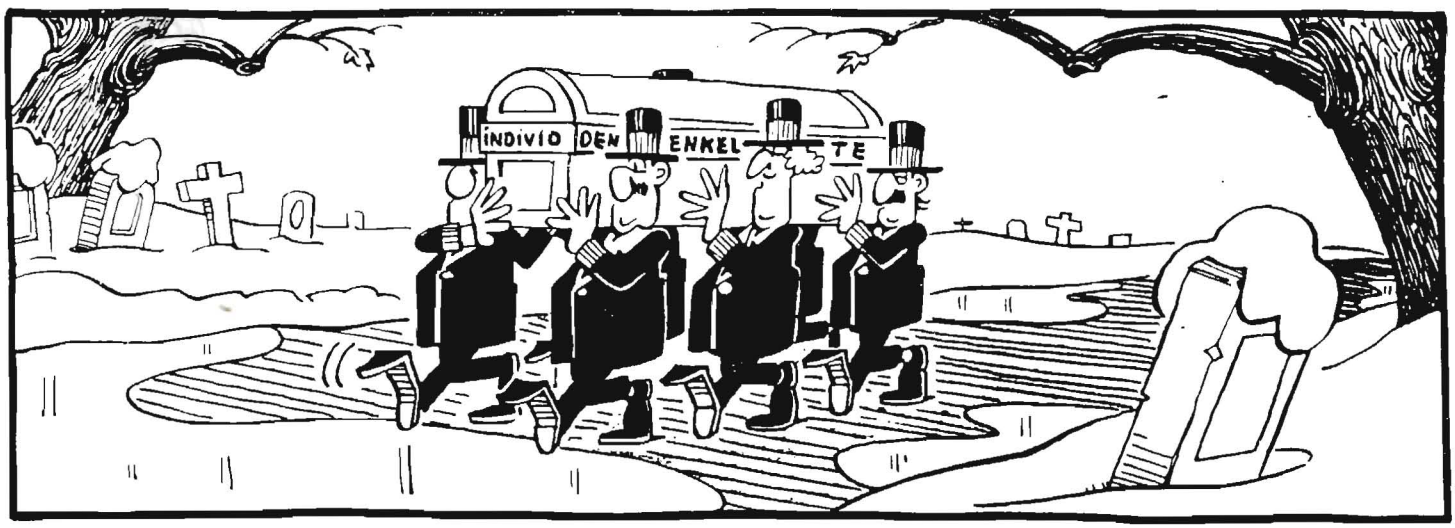

»I egenskab af et unikum har du ikke længere noget til fælles med den anden og derfor heller ikke noget fjendtligt eller noget, der skiller. Du søger ikke at få ret mod ham over for en *tredje* part og står hverken på »rettens grund« eller nogen anden med ham fælles grund. Oppositionen forsvinder i fuldstændig tilintetgørelse eller ensomhed. Dette skulle kunne betragtes som det nye fællesskab eller en ny paritet: men her udgøres pariteten netop af dispariteten.«

Egoismen udelukker ikke forbund mellem individer. Tværtimod kan den meget vel fremme ægte og spontane forbund. Thi »individet er unikt, ikke i egenskab af partimedlem. Han forener sig frit og skiller sig igen ud.« Stirner, som foragter det praktiske og altid foretrækker aforismen frem for argumentet, går ikke i større detaljer med den form af samfundsorganisation, egoisternes union skulle kunne forårsage. Det siger sig selv, at alt, hvad der er tilstrækkelig statisk til at kunne defineres med et ord som »organisation«, ligger uden for det stirnerske perspektiv, og han modsætter sig klart *samfundet* lige så vel som staten, idet han betragter det som en institution, baseret på en kollektiv opfattelse af mennesket, på individets underkastelse for det hele. Det eneste, han stiller op over for samfundet, er en union, grundet på den frie sammenslutning mellem egoister, som anvender sin »omgang« eller »commercium« til egen fordel og kaster det bort, så snart det forsøger at tjene dem:

»Til en union medfører du hele din kraft og formåen og *gør dig gældende*. I et samfund er du *ansat* med din arbejdsformåen. I den første lever du egoistisk, i den anden humant, dvs religiøst, som et »lem i Herrens legeme«. Et samfund skylder du, hvad du ejer, og er bundet til af pligt; du er besat af »sociale forpligtelser«. En union udnytter du og kaster pligtløst og troløst bort, når du ikke længere ser nogen mulighed for at udnytte den. En union er kun dit redskab eller det sværd, hvormed du skærper og øger din naturlige styrke. Unionen eksisterer til og med uden dig. Kort sagt, samfundet er *helligt*, unionen din *egen*. Samfundet fortærer *dig*, *du* fortærer unionen.«

Hvis de stirnerske egoisters verden, den frie omgang mellem unikke eksistenser, hver og én iført sin krafts rustning, nogen sinde kunne opnås i det virkelige liv, skulle den måske antage en noget lignende skikkelse som det underjordiske utopia, som Bulwer Lytton skildrer i *»Den kommende slægt«*, hvor hvert individ besidder magt i form af den dødbringende energi, som kaldes *vril*. En slags på gensidig respekt baseret ligevægt er blevet oprettet, og broderskabet vokser paradoksalt nok frem af risikoen for gensidig tilintetgørelse, således at regeringer er overflødiggjorte og bortvisnede inden for denne de mægtiges union.

Men den verden, hvori egoisternes union skal regere, kan ikke erobres uden strid. Stirner hævder, at så længe staten består, må egoisten bekæmpe den med alle midler, som han har til disposition, og tanken om denne evige strid, som føres uden for alle moralopfattelser, fører ham til en rapsodisk forherligelse af forbrydelsen:

»I forbrydelsen har egoisten hidtil gjort sig gældende og hånet det hellige. Bruddet med det hellige eller snarere af det hellige kan blive almen. En revolution vender aldrig tilbage, men en kraftfuld, skånselsløs, skamløs, samvittighedsløs, stolt *forbrydelse* - dundrer der ikke som en fjern torden, og ser du ikke, hvordan himmelen bliver ulykkesvarslende stille og mørk?«

Stirner udøvede måske ikke nogen direkte indflydelse på de stolte og hensynsløse forbrydere, hvis eksistens kastede skygger over anarkistbevægelsen i de latinske lande i 1880'erne og 1890'erne; men han anticiperer dem ofte på en mærkelig måde, ligesom han også anticiperer den senere anarkistiske idé om den spontane folkerejsning som en sammenslutning af oprørske individer snarere end et masseoprør.

Samtidig angriber Stirner socialisterne og kommunisterne for deres tro på, at ejendomsspørgsmålet kan løses ad venskabelig vej. Vold vil blive nødvendig. Stirner forklarer, at hvert menneske må have og tage, hvad det behøver, og det indebærer »alles krig mod alle«, thi »de fattige bliver frie og ejende, først når de *rejser* sig *op.« Her sætter Stirner en ifølge hans opfattelse fundamental skillelinje mellem revolution og oprør. Ligesom Albert Camus i vor egen generation afviser han revolutionen og forherliger oprøret, og hans motiv søtår i nær forbindelse med hans opfattelse af individets egenskab af unikum:*

»Revolution og oprør må ikke betragtes som synonymer. Den første består af en ødelæggelse af forholdene, af de bestående forhold eller den bestående status, staten eller samfundet, og er således en *politisk* eller *social* handling. Det andet har visselig en forvandling af forholdene til uundgåelig følge, men udgår ikke derfra, men derimod fra menneskenes misfornøjelse med sig selv. Det er ikke en væbnet rejsning, men derimod en rejsning af individer: en opstigen uden hensyn til de konsekvenser, det medfører. Revolutionen har en nyordning til hensigt; oprøret fører os frem til ikke længere at lade os ordne, men derimod selv ordne os, og stiller ingen lysende forhåbninger til »institutioner«. Det er ingen kamp mod det bestående, eftersom det bestående, hvis det ikke trives, styrter sammen af sig selv ... Da mit mål nu ikke er at kuldkaste en bestående ordning, men at hæve mig over den, er mit mål og min gerning ikke politisk og social, men egoistisk. Revolutionen befaler én at vedtage anord-

ninger; oprøret kræver, at man *rejser sig eller ophøjer sig.«*

Fra Godwin, som satte sin lid til uforanderlige morallove og betragtede den fornuftige diskussion som den bedste metode til at forandre menneskets forhold, til Stirner, som forherligede det amoralske individ og krævede et egoistisk og selvhævdende oprør, kan vejen synes lang; men for begge udmøntes den i et samfund af stolte individer, hver og én tryg i sin ukrænkelighed og samarbejdende med andre kun i den udstrækning, det er fordelagtigt for ham. Arbejdende i isolation og adskilt fra anarkismens historiske hovedstrømning udviklede den ene af dem den logiske og den anden den passionerede konklusion på anarkistisk tankegang, og det er betegnende, at to så forskellige tænkere skulle finde ud af, at deres færdselsårer mødes ved samme mål.

»Den eneste og hans ejendom« er visselig en særdeles personlig bog, et produkt af Stirners misfornøjelse, et voldsomt skrig mod alt, som i hans levetid tyngede hans vilje ned og ødelagde den. Men når man har taget hensyn til alt dette og udholdt den forfærdelige ordrigdom, hvorigennem et lysende essays indhold er udsmeltet til langt den mest resolutte af alle frihedspropaganderende klassikere, står den tilbage som et udtryk for en opfattelse, som klart tilhører en side af den anarkistiske teoris skiftende spektrum.

Den anarkistiske teori - men ikke anarkistbevægelsen, thi ligesom Godwin skulle Stirner ikke opdages af frihedsorienterede forfattere, førend anarkismen havde antaget en endelig form som en tidens trosopfattelse. Til og med påvirkede hans indflydelse kun nogle små marginalgrupper af individualister. Det er som den ejendommeligt ensomtstående rapsodi over hver eneste menneskelig eksistens' egenskab af unikum, Stirner kan gøre krav på sin plads inden for anarkismens historie.

På dansk forefindes Max Stirners »Den eneste og hans ejendom«, med indledning af Georg Brandes. Gyldendalske Boghandels Forlag, 1902.

Paranoia

This man I never saw before
At 3 A.M. breaks down the door
To tell me my aspirin is LSD.
»It says right there on the bottle,
Acetylsalicylic Acid.«
I tell you doctor, honestly,
It seems like someone's after me.

I don't think fighting is what I'm made for
But this lottery ticket I never paid for
Sold by a pusher known as Sam
Has won me a ticket to Vietnam,
A twelve months, expenses paid,
tropical vacation
With a funeral, free, from a grateful nation.
But the doctor says I need therapy
For thinking someone is after me.

And then there are things I just can't ignore
Like the little man in our bedroom door
Says we'll be in jail by the end of the night
Unless we turn over and do it right.

Doctor, Doctor, come and see
There's really someone after me.

Then he asks, as he rips off the sheet,
For our marriage license and tax receipt;
Says »you need a license to shoot at a duck
How come you think that its free to ...«
Who so blind as will not see;
The state, the state, is after me.

David Friedmann »The machinery of Freedom«, (Arlington House 1973 and 78). ISBN 0-87000-420-4.

Robert Nozick, John Rawls og rettigheder

Af Professor dr. phil. Justus Hartnack

Tænkerne Robert Nozick og John Rawls er begge relativt nye forfattere til hovedværker inden for politisk filosofi. Medens Rawls er utilitarist med ønsket om en stærk stat, er Nozick af den opfattelse, at frihed er en ubrydelig menneskeret. Nozick argumenterer i værket »Anarchy, State & Utopia« for minimalstaten, som udelukkende håndhæver friheden. Hartnack anskueliggør nævnte tænkeres substantielle uoverensstemmelser. Nozicks tanker præsenteres endvidere i artikelserien »Frihedens tænkere« i næste nummer.

Inden for den politiske filosofi indtager begreber som frihed, lighed, social retfærdighed og statsmagt en fundamental plads. Ikke blot er de fundamentale: de er også forbundne: de er forbundne i den forstand, at synet på et af dem er bestemmende for synet på de andre. Mener man fx, at begrebet lighed er et element i definitionen på begrebet social retfærdighed, så fører det let til en egalitiriansk opfattelse, der så igen medfører, at friheden får en sekundær plads: Gennem lovgivningen begrænser man friheden, således at alle bliver lige. Mener man derimod, at friheden er en fundamental og derfor ubrydelig menneskerettighed, så er det er brud på denne menenskerettighed at ville begrænse den af hensyn til ligheden.

Pudsigt nok, med kun to års mellemrum udkom to hovedværker inden for den politiske filosofi, og hvor forfatterne til disse værker begge var professorer i filosofi ved Harvard Universitetet i USA: John Rawle, *A Theory of Justice* (1972) og Robert Nozick's *Anarchy, State and Utopia* (1974). Ikke blot må disse to værker, som lige nævnt, henregnes som hovedværker; de er også hver især repræsentanter for fundamentalt forskellige opfattelser. Omend Rawls ikke går ind for egalitarianismen, så kan sociale og økonomiske uligheder kun forsvares, dersom de vil være til størst gavn for samfundets dårligst stillede, og endvidere at disse uligheder er knyttede til stillinger, alle har lige chancer for at beklæde. Det er Rawls såkaldte *difference-principle*. Selv om dette princip ikke er udtryk for den totale egalitarisme, så er det klart, at det kun kan gennemføres (hvis det grundet på dets uklarhed overhovedet kan gennemføres) ved, at det sociale liv bliver stærkt reguleret, hvilket igen medfører en ikke ringe begrænsning af friheden.

Anderledes hos Nozick. Her er begrebet frihed betragtet som en ubrydelig menneskerettighed. Det er almindelig viden, og Nozick benægter det ingenlunde, at uindskrænket frihed fører til uligheder. Pointen er imidlertid, at selv om der kan være uligheder, der er uretfærdige, så er helt givet ikke alle uligheder udtryk for uretfærdighed. Begrebet lighed er med andre ord ikke en del af definitionen på begrebet retfærdighed (hvis det var, ville selvfølgelig alle uligheder være udtryk for uretfærdighed, hvorfor brud på egalltarianismen selvfølgelig måtte betragtes som er social uretfærdighed).

Et eksplicit bevis på frihedens ukrænkelighed giver Nozick ikke, selv om et sådant bevis godt kunne være givet. Kun indirekte viser han det, og det er gennem de argumenter, han anvender, at den fundamentale forskel mellem Rawls og Nozick viser sig. Thi medens ligheden for Rawls, sådan som det udstrykkes gennnem hans *difference principle*, er selve kernen i hans begreb om social retfærdighed, er det andre begreber, der er afgørende for Nozick. Det er begreber som »at gøre sig fortjent til« og »at være berettiget til«. Det følger logisk, at det vil være en uretfærdighed at fratage eller forbyde det, en person har gjort sig fortjent til eller er berettiget til. Medens det er en logisk fejl (hvad jeg andetsteds har kaldt den egalitarianiske fejlslutning) at lade lighedsbegrebet indgå i reetfærdighedsbegrebet, så ville det være en logisk fejl *ikke* at anerkende Nozicks berettigelses princip (the principle of entitlement). Man modsiger det, der logisk ligger i begreberne »fortjent til« og »berettiget til«, hvis man forbydes eller fratages det, man er berettiget til eller har gjort sig fortjent til. Noget andet er, hvorledes man skal afgøre, om en person har gjort sig fortjent til eller er berettiget til et eller andet. Men også her viser det sig, at man kommer tæt på begrebslogiske sandheder – med andre ord kommer tæt på tautologier. Tag begreber som arv, gave, køb og salg. Det ligger i disse begrebers logik – deres inderste væsen, om man vil – at det, der er arvet, blevet én foræret, er købt eller er det, man har solgt noget for, er ens berettigede ejendom (her er det selvsagt forudsat, at den, man arver fra, får noget forærende af, lovligt ejer det, han lader nogen arve eller forærer bort eller ejer det, han sælger, eller retsmæssigt ejer de penge, han køber noget for. Strengt taget kan man ikke anvende udtrykkene »arv«, »foræring«, »køb« og »salg«, hvis disse forudsætninger ikke er opfyldt). Det kan følgeligt ikke lovformeligt fratages én.

Argumenter fremsat af den engelske 17. århundredes filosof, John Locke, accepteres af Nozick. Det er også argumenter, der også kan give en næsten (men også kun næsten) begrebslogisk karakter: Det, der ikke er ejet af nogen, har man ret til at tilegne sig, dersom man ikke derved forværrer situationen for andre. Tager jeg noget, der ikke ejes af nogen, kan begrebet tyveri ikke anvendes. Jeg

stjæler det ikke fra nogen (igen en begrebslogisk sandhed). Tilføjelsen, at det er berettiget, dersom situationen ikke derved forværres for andre, er selvfølgelig ikke af begrebslogisk karakter, men er, hvad man kunne kalde en alment akcepteret Common-sense moral.

Medens staten for Rawls nødvendigvis må være en stærk stat – den skal jo blandt andet lovslå for og kontrollere hans *difference principle,* er statens opgave for Nozick indskrænket til en beskyttelse af menneskerettighederne. Nozick kalder en sådan stat for minimal staten – eller – som han også kalder den – »natvægterstaten«.

Interessant er både Rawls og Nozicks redegørelse for statens grundlag. Ingen af dem akcepterer kontraktteorien (som fx både Locke og Hobbes foretrak). Hvad Rawls hævder, er dette: Lad os tænke os, at nogle fornuftsvæsener skulle vælge, hvilket samfund de ville foretrække at leve i under forudsætning af, at de intet vidste om, hvorledes deres placering eller rolle i dette samfund ville blive. De er bag et uvidenhedens slør (behind the veil of ignorance). Den sociale retfærdighed i et sådant samfund måtte være således, at der var garanti for, at de – ligegyldigt hvilken placering de fik i dette samfund – ikke kom til at læide nød. De ville derfor bl.a. vælge hans *difference principle.*

Nozick går en anden vej. Tænkte man ig,. at der ingen stat var, ville der pr. definition være anarki. Modsat fx Bakunin, men lig Hobbes, er Nozick (som vel langt de fleste af os) ikke i tvivl om, at det ville føre til, hvad Hobbes beskrev som alles krig mod alle. Det ville følgelig være en tilstand, hvor der ville blive øvet vold mod menneskerettighederne; de ville konstant være truet. For at sikre mod denne trussel – og her kommer den afgørende forskel fra fx Hobbes – vil forskellige forsikringsselskaber (protection associations) etablere sig med det formal at yde beskyttelse mod angreb på menneskerettighederne. Efterhånden vil flere og flere vælge at blive betalende medlemmer af et af de forskellige forsikringsselskaber. På grund af den frie konkurrence vil før eller senere et af dem vise sig at yde bedre service end de andre og vil følgelig blive ikke blot det dominerende, men også det eneste. Dets eksistens forklares således med Adam Smiths klassiske begreb: The invisible hand.

Men selv om det er det eneste forsikringsselskab, vil der være personer, der bl.a. af økonomiske grunde ikke er medlem af det. Forsikringsselskabet vil derfor anse det som en pligt at yde beskyttelse også for dem. Dette markerer, alt ifølge Nozick, fødslen af staten, dvs fødslen af minimal staten. Pengene, der kræves for denne gratis ydelse, må følgelig betales af andre. Der må derfor finde en redistribuering sted. Anderledes udtrykt: Andre må betale for dem, der ikke har råd til selv at betale. Nozick kalder det imidlertid ikke for redistribuering. Den betaling, andre yder til personer, hvis menneskerettigheder er truede, men som ikke har råd til at betale for en sådan forsikring, kalder Nozick ikke for redistribuering, men for erstatning – eller bedre – godtgørelse (compensation). Det er derimod redistribuering, hvis formålet med at tage penge fra nogen og give dem til andre, er at fremme egalitarianismen (en ideologi, der som sagt er baseret på en fejlslutning); men sker det for at hjælpe den, der har hjælp behov, er det ikke et brud på menneskerettighederne.

De her omtalte værker er med andre ord hver især repræsentanter for to forskellige opfattelser. Ifølge Rawls er begrebet lighed en nødvendig ingrediens af begrebet social retfærdighed. Det nødvendiggør et magtfuldt statsapparat for at gennemføre den begrænsning af friheden, uden hvilken ligheden ikke kan gennemføres og kontrolleres. Hos Nozick er lighedsbegrebet som sådan ikke en menneskerettighed, hvorfor ligheden ikke er et aspekt af det retfærdige samfund. Friheden er derimod en ukrænkelig menneskerettighed, hvilket implicerer, at man har frihed til at gøre, at forsøge at opnå og at forsøge at erhverve alt, hvad man er berettiget til.

Medens Rawls opfattelse er udtryk for en begrebslogisk fejlslutning – en fejlslutning, der medfører en krænkelse f den menneskerettighed, friheden er – er Nozicks opfattelse baseret på en begrebslogisk sandhed.

Noter: Blandt de af Justus Hartnack mange forfattede bøger kan følgende 2 anbefales, da de udyber artiklens problematik: *»Menneskerettigheder – Grundlæggende politiske begreber og forhold i ny belysning«*. Forlaget i Haarby 1980. Og *»Grundtræk af politisk filosofi«* Centrum, 1984.

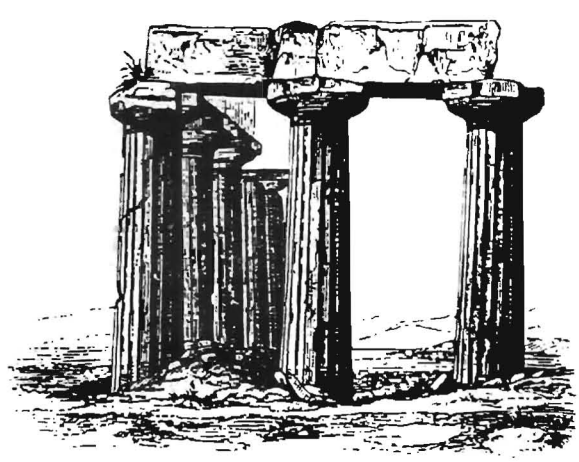

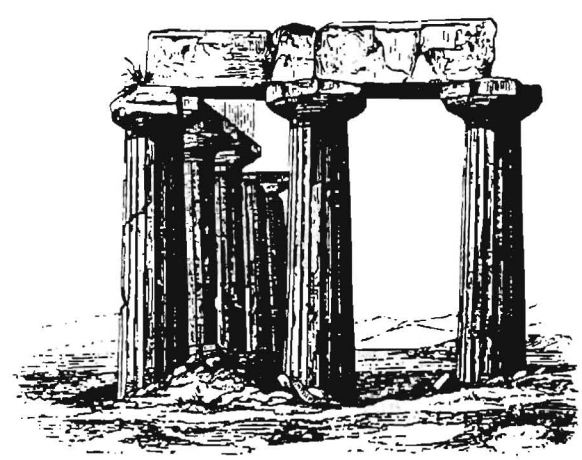

Michael Helm: Det kvalte demokrati

Guldalderens glemte systemkritikere, Gyldendal 1986. 198 kr.

Michael Helm (født 1941) har studeret litteraturvidenskab ved Københavns Universitet, hvor han 1980-82 var ansat som undervisningsassistent på Institut for Etnologi og Antropologi.

Michael Helm har redigeret udvalg af skrifter af Charles Fourier og af Emma Goldmans erindringer. Han har udgivet flere antologier om litterære politiske bevægelser. Igennem en arrække har han været tilknyttet Information son anmelder.

Denne bog om Jacob J. Dampe og Hans Chr. Jørgensen er først beretningen om de dramatiske begivenheder ved de to mænds anholdelse i København 1820. Om magtens metoder over for dem, bl.a. det net af politistikkere og agents provocateurs, der blev sat på to personers såkaldte forsøg på konspiration mod kongen. Om de to mænds baggrund, personlige udvikling blandt de ikke-priviligerede i de priviligeredes guldaldersamfund. Om deres skæbne efter anholdelsen og især om indholdet af deres »farlige« tanker.

Bogen er derefter også et opgør med det mest sete danske historiesyn på de to mænds indsats. Og en rehabilitering af Dampe ved optryk af nogle af hans tekster.

Michael Helms historiske arbejde slutter med kildehenvisninger, litteraturliste og personregister. – Bogen er illustreret.

Hvorfor risikere noget for friheden? Hvorfor ikke tilpasse sig de bestående forhold og forsøge at få det bedste ud af det – således spørger Michael Helm. Og Libertas spørger videre: Hvorfor risikere noget for det liberale samfund, når man selv tilhører kundskabsklassen? Hvorfor ikke tilpasse sig de bestående forhold, når de gør ens klasse til samfundets overklasse?

Dette var uddannelsesmagtens problematik i 1820'ernes Danmark som i dag. Enevoldsstaten var dengang den sikre bastion for den embedsklasse, som Dr. Dampe selv tilhørte. Det socialistiske samfund er i dag navnet på det samfund, hvor vidensmagten er overklasse. Lige fuldt gælder det, at det borgerlige samfund er de snavsede hænders himmerige, men de hvide hænders helvede – dengang som nu.

Alligevel blev Dr. Dampe liberalist. Han blev en »borgerlig intellektuel«, en contradictio in adjecto. Han gjorde front mod sin egen klasse og modtog belønningen for sin uegennytte: 20 års fængsel på Christiansø, også kaldet Danmarks Bastille.

Også i dag er der nogle af bogens folk, der bliver liberalister. De bliver atter sådanne socialt paradoksale personer. Og det er for disse »liberalistiske intellektuelle«, at Libertas præsenterer Dr. Dampe som en forgænger på den vej, de selv har valgt. Den pris, Dr. Dampe måtte betale for sit valg, kender vi – hvad bliver mon din?

En anholdelse

Torsdag den 16. november 1820, lidt før kl. otte om aftenen, drejer tre mænd ind ad Brolæggerstræde i København og går gennem den faldende sne hen til portindgangen til nr. 73 (det nuværende nr. 11). Næppe er de trådt indenfor, før de anholdes af tre politibetjente, som gennemroder deres lommer og fører dem med til Nytorvs Råd- og Domhus få skridt derfra, hvor de modtages af politidirektøren selv.

En måned senere nedlægger den offentlige anklager påstand om, at to af mændene, dr. phil. *Jacob J. Dampe*, 30 år, og smedemester *Hans Chr. Jørgensen*, 41 år, har gjort sig fortjent til Danske Lovs strengeste straf: at *have forbrudt ære, liv og gods, den høire haand levende afhugges, kroppen parteres og lægges på stejle, og hovedet med haanden sættes paa en stage.*«

Den tredje mand, en løjtnant C.F.L. Top, skete der ikke noget som helst ubehageligt: han havde spillet rollen som politiets mest effektive stikker og *agent provocateur*. For sin præstation fik han bl.a. senere tilsendt 100 rigsdaler fra Frederik den Sjette.

Politirapporten om anholdelsen, skrevet samme aften, findes stadig: »Da politidirectueren havde bragt i erfaring, at et selskab havde leiet værelser i Broelæggerstræde no. 73 i stueetagen, uden at opgive saadant for politiet,« var betjentene blevet beordret til at indfinde sig, for at affordre de af selskabets medlemmer, som maatte findes, de hos sig havende papirer«.

Om hovedmanden i denne sag, Jacob Dampe, ved vi en hel del. Han var en velbegavet mand, der havde givet sig af med filosofiske og teologiske studier; han havde været lærer og skolebestyrer, lidt digter og lidt prædikant. Som forfatter var han gentagne gange blevet forfulgt af censuren; så sent som en måned før anholdelsen var han blevet idømt en kæmpebøde på 40 rigsdaler selv for »utilbørlig skrivemaade mod autoriteterne«, dvs for at have forsvaret ytringsfriheden. Samtidig var han blevet fradømt retten til at virke som offentlig taler og lærer, hvorved han praktisk talt var blevet frataget sit levebrød.

Om den anden person i sagen, smeden Hans Chr. Jørgensen, oplyser den foreliggende litteratur om emnet ikke andet, end at han var født i 1778 (hvilket er forkert) og boede i en gade, der hed Store Helliggeiststræde. Og det er en mærkelig kendsgerning, at de historikere, som har skrevet om Dampe, har betragtet det som en uinteressant biting, at systemkritikeren Jørgensen delte skæbne med ham og således også fik sit liv slået i stykker af den danske enevældes forvaltere. Der kan altså være god grund til at forsøge at bøde på den sparsomme viden om Dampes eneste tilhænger; men lad os allerførst besvare spørgsmålet, hvad det egentlig var for en forfærdelig forbrydelse, de to mænd havde begået?

Dampe og Jørgensen havde forsøgt at skabe et første konkret grundlag for demokratiske beslutningsprocesser i det danske samfund. De havde arbejdet for indførelsen af en repræsentativ forfatning, i overensstemmelse med folkets frie afgørelse – en folkeafstemning,

der om nødvendigt skulle gennemtvinges medrevolutionære midler.

Dette forsøg havde intet fortilfælde. I 1790'erne, da regeringen for en stakket stund havde tolereret udstrakt ytringsfrihed, havde intellektuelle som P.A. Heiberg, Malthe Bruun og M.G. Birckner udtrykt sympati for den franske revolutions idealer, og historikeren N.D. Riegels havde dristet sig til at foreslå indkaldelse af en rigsstænderforsamling (hvilket kostede bogtrykkeren en bøde på 200 rigsdaler); men ingen havde tænkt på at gå over til handling – mindst af alt på at danne en politisk forening, som kunne omstyrte enevælden.

Bag de to mænds krav om en fri forfatning lå i høj grad et forsvar for *ytringsfrihedens* nødvendighed. På arrestationstidspunktet havde Dampe i øvrigt et selvindlysende personligt motiv for at kræve ytringsfrihed, da hans eksistens- og overlevelsesmuligheder som skribent og lærer var kommet til at afhænge heraf. Jørgensens engagement til fordel for det frie ord synes navnlig at have haft en økonomisk-social begrundelse, for så vidt som ytringsfrihed for ham bl.a. var forudsætningen for, at tidens økonomiske samfundsonder kunne afhjælpes, så samfundets nederste kunne gøre sig håb om en bedring i deres elendige situation.

Enevælde eller politistat?

De politiske tilstande, der rådede i »guldalderens« Danmark i det 19. århundredes begyndelse, var både dystre og anakronistiske. Det statsretlige grundlag for styret var forunderligt nok stadig væk kongeloven fra 1665. Ifølge denne skulle kongen *»af alle undersaatterne holdes og agtes for det ypperste og højeste hovede her paa jorden, over alle menneskelige love, og ikke kende noget hoved eller nogen dommer over sig enten i gejstlige eller verdslige sager, uden Gud alene.«* Sammenlignet med andre europæiske stater repræsenterede den danske forfatning den mest vidtgående og mest konsekvent formulerede enevælde: Kongen havde – i alt fald i teorien – principielt uindskrænket magt og ubegrænsede rettigheder. Dog var der palagt ham den tunge pligt, at han ikke måtte ændre i kongeloven.

Intet kan lignes med den kult, der var drevet med de danske enevældskonger, bemærker Marcus Rubin i sit klassiske studie om Frederik den Sjettes tid: Mere sandfærdigt end mange andre historikere viser Rubin, hvordan kongens påståelige absolutisme, hans selvradighed og uforstand efterhånden kom til at virke lammende på folkets politiske udvikling. På næsten alle andre områder end kunstens var følgerne en almindelig forsumpning.

Enhver åben politisk opposition var umulig under Frederik den Sjettes regime. »Nogen egentlig liberalistisk fraction af folket existerede her i Danmark næppe i de første aar efter Kielerfreden i 1814.« huskede en af Dampes nære venner, den kendte journalist og oppositionsmand A.P. Liunge, senere:

På misfornøielse manglede det ikke, men den ytrede sig kun i private samtaler (...) Pressen var aldeles tam; vi havde dengang ingen selvstændig journalpresse, og de faa frie ytringer, der vilde give sig luft, kvaltes i fødselen (...) Bøder, omkostninger og livsvarig censur var et skræmmebillede, som kun saare faa vovede at træde dristigt under øjnene (...) Hvert aar bragte sine regelmæssige rigelige deputater af kongerogelse i daarlige vers og viser til de allerhøjeste geburtsdage, og regeringens foranstaltninger omtaltes kun paa prent i de vamleste smigerudtryk.

Dr. Dampe

Da Liunge i 1841 fortalte om Dampes liv og skæbne i sin avis, *Kjøbenhavnsposten*, mente han at huske, at vennen – inden han blev mere radikaliseret – var gået rundt i byen med en liste i et forsøg på at få folk til at underskrive en petition til kongen om indførelse af en demokratisk styreform. Selv om dette næppe er rigtigt (Dampe benægtede det i sine fængselsberetninger) giver det Liunge i den forbindelse beretter, et autentisk billede af tidens kvælende »apolitiske« atmosfære: Nogle skal være blevet grebet af panisk skrift, da Dampe bad om deres støtte, mens andre først agtede at sætte deres navn på listen, når der var 1000 andre underskrifter. Dampe blev da også overalt skygget af politiet, som omhyggeligt noterede ned, hvor han havde været, og hvem han havde talt med. Kun én eneste skal have haft mod til at underskrive, nemlig smeden Hans Chr. Jørgensen.

Så vidt A.P. Liunge. Men hvad var det for kompromitterende skrifter, politiet ved anholdelsen i november 1820 faktisk fandt i Dampes lommer, og som han var ophavsmanden til?

Det var et program for gennemførelse af frie valg, hvorigennem befolkningen skulle afgøre, om den ønskede en demokratisk (dvs repræsentativ) regeringsform eller ej; dertil en indbydelse til at deltage i en politisk forening, der skulle arbejde for at virkeliggøre denne folkeafstemning – om nødvendigt med våben i hånd, hvis kongen modsatte sig. Og endelig fandt politiet et par opråb til soldaterne, som søgte at vinde disse for frihedssagen.

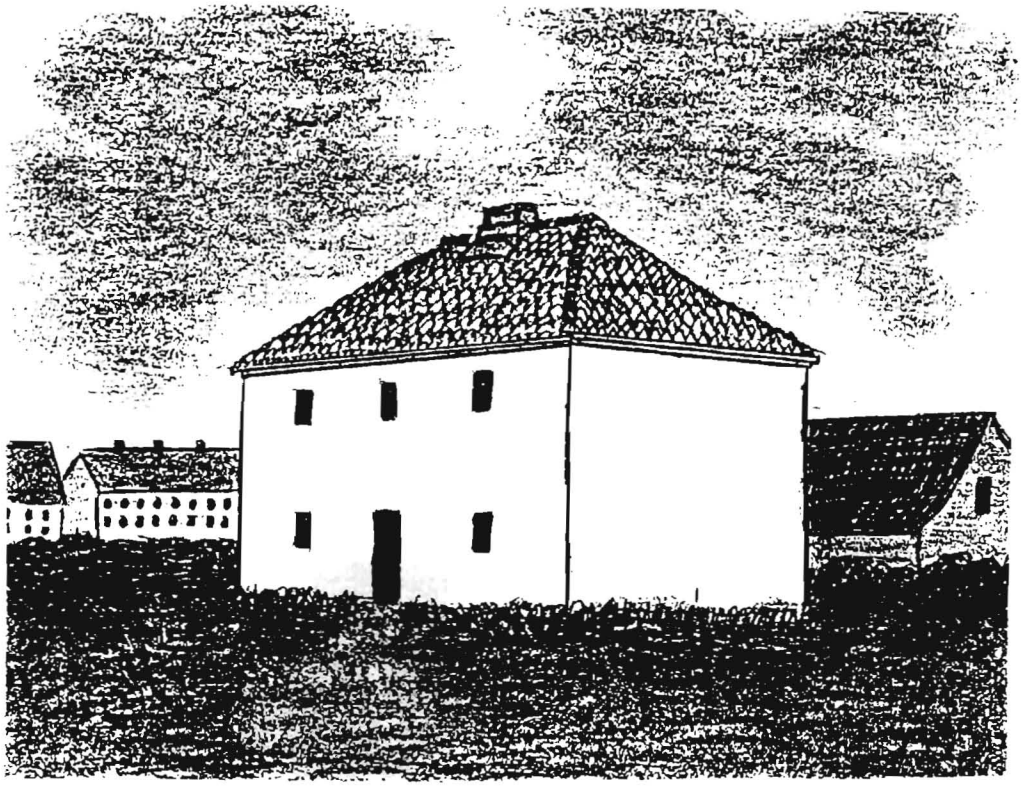

Dr. Dampes fængsel på Christiansø

Disse dokumenter rystede i 1820 i den grad autoriteterne, at enevældens ledende ideolog, Kancellimedlemmet og juristen A.S. Ørsted, fandt, at kancelliet ikke på nogen måde kunne anbefale kongen nogen mildere straf end »evigt fængsel«! Dampes ideer blev af ham stemplet som fantastiske, »uforstandige og urimelige, ja, næsten afsindige«. Denne kritiker af det uindskrænkede monarkis velsignelser måtte nødvendigvis være utilregnelig. Og hvad smedemester Jørgensen angik, var han uden tvivl »af ringe forstandsevner«.

Dampe, Jørgensen og historikerne

Jeg har nu kun dem at henvende mig til, som finde for godt i fremtiden at skrive om mig. Jeg begjærer denne retfærdighed af dem, at de dadlende bemærkninger angaaende characteren, hvormed absolutisterne ere rundhaandede mod dem, som ved fri handling saare deres herskesyge (...) ikke blive hentede op igjen fra den forbigangne tid af despotismen, til hvilken de høre, og, som sandheder, indflettede i historie, til at kaste en skygge paa mig.

Dampe Fortælling om mit Fængsel i haardeste Grad, 1858.

I vore dages totalitære stater får de demokratiske kritikere, der anfægter det politiske samfundssystem, automatisk tillagt egenskaber som sindssyge eller indskrænkethed af magthaverne: Systemets forvaltere kan jo dårligt erkende, at de oppositionelle tværtimod repræsenterer humaniteten og det oplyste standpunkt. Akkurat på samme måde gik det for sig i enevældens Danmark anno 1820. Autoriteterne og deres eftersnakkere kappedes efter arrestationen af de to »statsforbrydere« om at fastslå, at den lærde Dampe var blevet utilregnelig, mens Jørgensen, der tilhørte »den ringere classe«, stempledes som enfoldig.

Det blev gentaget tilstrækkelig mange gange til, at det endte med at bundfælde sig som en fast bestanddel af praktisk talt alle senere historikeres gennemgang af sagen – helt op til i dag.

Endnu i Sv. Cedergreen Bech: *Københavns Historie gennem 800 år* fra 1967 hedder det, at Dampe var en »halvforstyrret« litterat, der følte sig dårligt behandlet af samfundet og derfor ville have republik! Og i *Politikkens Danmarkshistorie* fra 1978 tegner Jens Vibæk et ganske forvansket portræt af en »kværulerende« præst med et »forvirret« og »sygeligt« sind. Jørgensens rolle er ligeledes blevet reduceret til det absurde, til »en troskyldig smedemester«, der helt tilfældigt blev indblandet i sagen, fordi han havde det »uskyldige, men forfængelige håb« at »komme i fine folks selskab«.

Guldalderens systemkritikere

En af grundene til, at eftertiden har givet sagen om Dampe og Jørgensen en på én gang overfladisk og ringeagtende behandling, synes at være det forhold, at de to foregangsmænd var »for tidligt ude«, som man jo altid kan konstatere med eftertidens bagklogskab. De var *tabere* og fik altså intet udrettet. Men dermed er alt ikke sagt, så sandt om det, ud fra en frihedsorienteret synsvinkel, til enhver tid er vigtigt at fastholde vidnesbyrd i historien om en radikalitet, hvis fortalere nægtede at spille magthavernes spil. Og i den forbindelse må man spørge, om det kan være rigtigt, som historiebøgerne samstemmende fastslår, at Dampes frihedsbestræbelser i virkeligheden var ganske ufarlige for regimet, eller som Cedergreen Bech direkte forvrøvlet skriver i *Københavns Historie*, bare »knejpesnak« om luftige sammensværgelsesplaner?

Selv om Dampe og Jørgensens øjeblikkelige muligheder for at skabe en politisk bevægelse var yderst små under de givne omstændigheder, kan man i alt fald for den førstes vedkommende dårligt opretholde den vedtagne antagelse, at han var uden evner og forudsætninger for at skabe eller blive en ledende agitatorisk skikkelse i en sådan bevægelse, og at disse evner ikke på et tidspunkt kunne have manifesteret sig på en virkningsfuld måde, hvis autoriteterne ikke havde grebet ind i tide.

Vi ved, at han så let som ingenting kunne fylde kirkerne til randen, og den begavede, men konservative overlæge Wendt fremførte i et brev til politidirektøren en interessant begrundelse for, at han, trods en vis sympati for personen Jacob Dampe, valgte at bistå politiet – at det gjaldt om at forhindre, at »et forkert menneske, udrustet med tale-evner og et slags luthersk kraft«, vildledte almuen til at gøre »blodige optrin«. Og ved en anden lejlighed skrev han, at Dampe »som taler virkelig kunde blive begejstret og begejstre andre«. Hvilket bekræftes af historikeren J.K. Høst, der i sine erindringer skriver, at han var en ægte folketaler, havde en flydende tunge, hensynsløs dristighed, og dertil var begavet med stentorrøst.

Når vi desuden tager i betragtning, at Dampes politiske kritik af enevælden, og hans planer om dens afskaffelse, var både sammenhængende, velgennemtænkte og i overensstemmelse med de mest avancerede borgerlige demokratiske kræfter på hans tid, så tegner der sig et billede af en mand, som kongen og hans kancelli må have haft ganske gode grunde til at frygte. De 20 års fængsel var ikke kun en ubegavet overreaktion fra regimets side.

Som teolog og skolemand tilhørte Dampe potentielt det statsbærende embedslag, som dengang typisk så sin interesse i at understøtte det herskende absolutistiske system. Alligevel havde han format nok til at gå imod det, og det var ikke blot (som man fejlagtigt kan læse i flere historiske fremstillinger) fordi han selv blev udsat for myndighedernes forfølgelse: Denne var jo netop et resultat af, at han var begyndt at gøre sig til fortaler for større politisk frihed. Det forhold, at han selv blev et offer for den uindskrænkede regeringsmagts beslutsomhed, gjorde på den anden side, at han udviklede sin oprindelige abstrakte kritik af ufriheden, som man også kan finde hos enkelte andre samtidige, til en konkret og for regeringen farlig kritik af systemets totale mangel på ytringsfrihed og demokrati.

For så vidt som det lykkedes magthaverne at føre Dampe og Jørgensen bag lyset og lokke dem i fælden ved at bibringe dem illusioner om, at frihedsideerne havde større opbakning, end det var tilfældet, kan det være fristende at se dem som drømmere uden kontakt med virkeligheden. Deres demokratiske ideer var imidlertid meget langt fra at være hjernespind uden grundlag i nogen eksisterende virkelighed: De var udtryk for en almindelig europæisk idéstrømning, som allerede var blevet ført ud i livet i flere lande. Ja, selv Danmarks tronfølger, den senere Christian den Ottende, havde, da han i 1814 en kort tid var Norges konge, accepteret at stå som garant for en fri forfatning. Det var ikke de to oppositionelle, der var fantaster, men Danmarks politiske udvikling, der var en menneskealder forsinket i forhold til den franske revolution.

Det er formalsløst at gisne om, hvorvidt Dampe, Jørgensen og de øvrige medlemmer af jernringsforeningen kunne have opnået konkrete politiske resultater, dersom myndighederne ikke så hurtigt havde grebet undertrykkende ind. Sikkert er det, at friere politiske forhold ville have været realiseret tidligere, hvis kongen og de øvrige autoriteter havde været åbne for de udbredte, om end meget spagfærdige ønsker, der trods alt fandtes om en afvikling af det enevældige regeringssystem. Det var indehaverne af magten imidlertid *ikke* – og da de kraftigt tilkendegav deres modvilje mod de liberale tendenser, var det alene tilstrækkeligt til, at alle andre oppositionelle end Dampe og Jørgensen fik kolde fødder! Hvilket viser, hvor ringe modstandsvilje og virkelig frihedsånd, der fandtes dengang.

Hvorfor risikere noget for friheden? Hvorfor ikke tilpasse sig de bestående forhold og forsøge at få det bedste ud af det? Sådan synes de fleste at have tænkt.

Dampe og Jørgensen bryder dette triste billede af almindelig accept af den eksisterende politiske ufrihed i 1800-tallets første årtier – i lyset af hvilket de fleste danske historikere åbenbart har ment, at de to mænd bør placeres i Danmarkshistoriens kuriøse småtingsafdeling; ved bedømmelsen af deres meriter synes man at have valgt flertallets valenhed eller massive konservatisme som målestok.

Hvad der burde interessere vore historikere, er netop den kendsgerning, at praktisk talt ingen andre end Dampe og Jørgensen på dette tidspunkt udviste så megen frihedsånd, mod og handlingsvilje, at de turde risikere noget for sagen. At deres forsøg under de givne politistatsagtige betingelser ingen praktiske resultater fik, gør det på ingen måde betydningsløst. De to mænd stikker på en smuk måde af fra den sagtmodige evne til at tilpasse sig den bestående ufrihed, der alt for ofte har sat sit præg på Danmarks nyere historie, og navnlig pa den epoke, man uden ironi har givet navnet guldalderen.

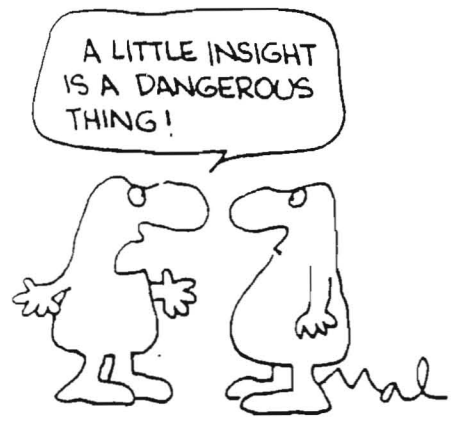

Luftforurening og skovene

Af igangsætter, forstmand, forfatter etc. Flemming Juncker

Flemming Juncker er en kendt personlighed i den danske debat. Trods den massive modstand, der ydes fra de institutionelle do-good'ers, fortsætter Juncker sin Don Quijote-kamp. I forureningssagen skal urban-biologerne blot starte deres af Miljøstyrelsen ønskede og dirigerede presseløb, hvorefter sagen er i gang uden debat. Al protest og omtanke manes i jorden. Dommedag truer jo. Magteliten truer. Emnet forurening er i dag udviklet til et af bureaukratiets vigtigste og dyreste eksistensmuligheder. Alle hidser sig op herover og handler i massepsykosens ulyksalige ubetænksomhed. Specielt derfor er Junckers dybe indsigt i bl.a. jordbund og forurening af stor værdi for frihedsorienterede. De eksisterende løsninger er forkerte. Kun ejendomsretten i et frit samfund kan sikre ejendom mod forurening.

Luftforureningens indflydelse pa de danske skove hed et symposium, som hellere skulle have heddet »De danske skoves gode sundhedstilstand«, som var det egentlige emne, idet en lang række yngre biologer har fremsat stærkt opreklamerede teorier om tyske og skandinaviske skoves formentlig mere eller mindre dødelige skader efter konstateringer af betydelige luftforureninger, især af svovl, kvælstofoxider, *ammoniak* og ozon. Man véd for lidt om alle områderne og bygger subjektive modeller, der skal anvendes til videre forskning i håb om at finde sandheden?

Symposiet blev afholdt med indlæg fra et antal indbudte forskere på området ved forskerseminaret i Videnskabernes Selskabs lokale den 30. november 1987 i samarbejde med Naturfredningsrådet og Landhusholdningsrådets Akademiråd om emnet.

Der blev knyttet et eksternt panel til seminaret bestående af en norsk, en svensk, en dansk og en dansk-født tysk professor fra Göttingen, hvorfra de tyske skovdødsteorier udgik (!) først i firserne til Nordvesteuropa og USA. Alle naturlige krav til en fri videnskabelig debat måtte således anses for opfyldte; men alt syntes alligevel præget af en politisk opportunisme og var langt fra at være objektiv videnskab.

Mange i Tyskland har accepteret skovdødsteorierne; men kun få praktiske erfarne forstmænd i de skandinaviske lande og kun ret få skovkyndige i England og USA har købt dem. Man har bl.a. i USA konstateret, at skovjordernes fra luften stammende surhed oftest er *helt ubetydelig* sammenlignet med skovjordens totale *organiske* surhedsmængde, dannet af det organiske affald i overjorden. *Mulden* har normalt ca. 2%, evt. mere humus iblandet mineraljorden, og den indeholder normalt godt 5% ammoniumkvæstof neutraliseret med organiske syrer til ca. pH 5,5 og med et kulstof/kvælstofforhold på 10 til 11.

Så meget mere synes påstanden om den stadigt voksende surhed (?) i Tyskland og Skandinavien at have taget overhånd blandt såkaldte urbanbiologer med akademisk uddannelse og følges af mange andre akademikere samt politikere, som naturligt oftest mangler kombination af specialviden med naturvidenskabelig erfaring, men føler så meget des mere for vore skoves velfærd.

På skovjordens område findes der en meget betydelig klasisk skandinavisk litteratur, som i dag synes ret lidt læst eller husket, også blandt yngre forstmænd her i landet, hvor vi siden århundredets begyndelse hårdt har savnet en speciel lærestol i skovjordbunds-læren.

Det er vist almindeligt blandt yngre biologer, at de for ofte mangler såvel historisk viden fra før første verdenskrig og ofte også mangler almen videnskabelig belæsthed fra før ca. 1960 fra før den computerregistrerede og dermed autoriserede viden. Yngre forskere med manglende historisk viden vil ofte helt naturligt mangle respekt for og kendskab til for meget af det, der gik forud.

Svenskeren Santé Mttsson, der hjemkaldt fra USA sidst i trediverne særlig klarlagde skovjordens organiske stofskifte, påvirket af kvælstoffets hensigtsmæssig vekslen mellem surt, basisk og neutral tilstandsform, advarede imod at bruge nitratkvælstof i agerjorden frem for ammoniumkvælstof, hvorved man berøver agerjorden ammoniakkvælstoffets livsvigtige rolle i jordbundens kemiske omsætning.

Fordi mange af Mattssons arbejder, publiceret under krigen, internationalt synes at være ret ukendte, har det været muligt for mange videnskabsmænd helt at misforstå eller overse ammoniakkvælstoffets afgørende positive rolle i jordbundskemien og derfor at acceptere de nyere forsuringsteorier, som jeg har prøvet at imødegå bl.a. i min bog »Humus« (Gyldendal, 1985) og i min seneste artikel i »Landøkonomisk Tidsskrift«, nr. 1 i 1988.

De danske skove var omkring 1880, som af P.E. Müller beskrevet, overvejende præget af sur morbund (råhumus) på de ringere jorder. Profilen var oftest en Podsol - en udvaksningsprofil, præget af en sur mortilstand med et oftest ret tyndt mor- (eller organisk struktureret) affaldslag med surheder på lidt over eller under pH 4, der i mere fremskreden form gav opkomst til et udvasket blegsandslag underlagt med en oftest mørkfarvet jern-udfældningshorisont, al, under hvilken der nærmest underliggende jordlag var ret normale, ligesom den dybereliggende naturlige undergrund.

Podsolhorisonten var udvasket fra det sure humuslag, der oftest lå nede på et kulstof/kvælstof (C/N) forhold på 20 à 30, evt. højere og *dermed* var stærkt surt, præget af organiske syrer og *umættet* med den basisk

reagerende kvælstofform ammonium og derfor oftest i en tilstand af stærk »ammoniakhunger« - der alment fortolkedes som »kalktrang«.

De danske løvskove og en stor del af vore granskove har nu en forbedret jordbundstilstand med nu oftest pH omkring 5,5. Ændringen fra tidligere tiders mere dominerende surhed omkring pH 4, der nu ofte gradvist er forsvundet i størstedelen af vore skovjorder gennem de sidste 100 år, hvor den tidligere udpining af landbrug, græsning og grøftekanter samt kvassankning gradvist er ophørt, er nu *umiskendelig* overalt i vort landskab - ikke mindst i Jylland.

De mest iøjnefaldende af de heraf afledede synlige ændringer ved vort lands naturlige frugtbargørrelse er løvtræernes højder og fylde omkring Vestjyllands gårde og huse - sammenlign blot med de gamle landskabsmalerier og fotografier i tusindvis, hvis man ikke tror på de ældres udsagn.

Man undres, når man i dag ser de dygtige unge menneskers indlæg fra det nævnte af Skovstyrelsen i Videnskabernes Selskabs lokaler den 30. november 1987 afholdte forskerseminar om de danske skove, som næsten *ensrettet* handler om de formodede årsager til danske skoves antagelige *nu* truende forfald og frygten for den nu voksende luftforurening og forsuring med deraf følgende aluminiumforgiftning - hvor det i dag klart for alle i praksis i skovene går den modsatte vej, ikke mindst synligt i de jyske vejgrøfter og heder. C/N forholdet er faldet fra 20 à 30 til 10 à 12 ved øget ammoniaktilførsel, især gennem den sidste menneskealder.

Hvis man endnu ikke har sammenholdt og bearbejdet en større del af det formentlig enorme historiske materiale, tal og beskrivelser fra Statsskovvæsenets (nu Skov- og Naturstyrelsens) arkiver, der er opsamlet gennem netop de to hundredår, i hvilke den danske stats skove er undergået en rent ud sagt fantastisk forbedring ud fra deres daværende tilstand, burde man nu holde op med at spilde tid og penge og andres respekt på at forlange udredet indbildte »truende« og visionære farer for vore skove, der for den altovervejende del er baserede på tilsyneladende overdrivelser og ofte frie fantasier - overflødige bekymringer - hvor det i stedet var mere naturligt at udforske og studere naturens *nu* konstaterede evne til at korrigere og forbedre sin situation, blot vi giver den en hjælpende hånd, som vi hyppigt gjorde det indtil for 25 år tilbage og vel også siden, mindre bevist.

Statsskovenes i fjor alt for tidligt afdøde skovtaksator K.F. Andersen - en af dansk skovbrugs betydeligste mænd - har ved flere lejligheder fremdraget spredte oplysninger fra Statsskovenes arkiver, der har givet os forbavsende bekræftelser på vore anelser om, at vore skove i dag var enormt forbedrede sammenlignet med for 100 à 200 år siden.

Hvor længe skal mon tid- og pengenød og modsatrettede interesser fra højere steder fortsat hindre mobilisering og studium af vor arkiverede viden om det, som nu i stedet søges etableret på anden måde ved dyr og ineffektiv forskning på usikkert teoretisk grundlag, ofte i strid med sund fornuft og eksisterende erfaringer. Computerens komme har næppe hjulpet på »arkivbunkernes« produktive udnyttelsesmuligheder - tværtimod - der synes opbygget en slags mur - i nittenhundredeogtresserne mellem vor fortids og fremtids viden.

Måske er vor civilisation nu begyndt at miste sine erfaringer med naturen. Moderne forsknings bagside synes at være den, at »målrettet forskning« i dag ofte kan betyde, at der udkastes en *skadelig«* teori; man indrømmer, at det ikke er *bevist*, at den er rigtig, men *hvis* den er det, er den *meget* ødelæggende. For at afgøre, om dette er tilfældet, må der så i tide forskes stort og dyrt, og den, der fremsatte teorien, er nærmest til at udforske den og beskæftiges derved.

Læser man forskerseminarets udtalelser igennem og klassificerer dem efter, om de hjælper, eller om de er uden større betydning for, eller om de blot forvirrer vore skoves ansvarlige lederes forståelse og udsyn om skovjordbunden i dag, ser vi, at 22 indlæg af i alt 33 om seminarets emner er så irrelevante til flertallet af vore skoves tilstand i dag, at de kan ventes at efterlade skovenes ledere mere forvirrede, end et korrekt og grundigt arkivstudium ville have kunnet hjælpe dem.

Man syntes helt at have misforstået skov- og landbrugets livsnødvendige relation til ammoniumkvælstoffet ved at prædike en ammoniumsstresshypotese, »der nu udgør en *hovedhypotese* om sammenhæng mellem skovdød og luftforurening«, som støttet fra Sverige af en professor Nihlgaard og af hollandske misforståelser om ensidige fænomener må forekomme helt forvirrende for verden i øvrigt.

Der er kun ét eneste indlæg, der synes at have fat i det helt rigtige, *den dynamiske forbedring af skovjorden efter udpiningens ophør*. Indlægget beskriver brunjord under eg, som formodes at være erobret fra lyngens tidligere podsol. Hvis blot man gik videre og fik med, at også under granskov kan brunjorden med jævnt øget lystilgang, bredbladet bundvegetation og kvasdækning let bringes tilbage hurtigt, medens det går noget langsommere under lyng, der dog nu gradvist overalt kan ses at afløses af Bølget Lyng, og siden af bredbladede græsser og løvtræ på brunjord, var det en helt rigtig tankeudvikling.

Den kunne også kvæles ved halmdækning, hvorefter granerne straks voksede normalt, fordi de ikke mere skulle konkurrere med lyngens mykhorrizer. Nu ses de gule rødgraner i stampe næsten aldrig mere.

Da direkte gødskning med flydende ammoniak blev indført her i landet ved udgangen af halvtredserne, viste det sig hurtigt, at ammoniakken »ligesom varmede« jorden, og at landmænd bl.a. i Vendsyssel endog fandt på mod konsulenters råd at opdyrke hedelodder med pH ca. 4,5 alene med ammoniak uden at give kalk, men med godt resultat (mundtlig meddelelse fra Kaj Skriver).

Jeg opfattede dengang efter Mattsson den meget omtalte kalkmangel (pH < 6) som mere naturligt at være mangel på ammoniumkvælstof eller evt. mangel på humus i sværere lerjorder og talte for, at Danmarks landbrug burde reducere sit kalkforbrug og acceptere pH-niveauet som bufret til omkring 5,5, når kalkudvaskningen ophørte på velmuldede jorder, og man blot erstattede den med ammoniumkvælstof i større mængder i stedet for kalksalpeteren, hvis kvælstof var for dyrt, langt over det dobbelte af ammoniakprisen dengang, og den har været det siden.

Ammoniumnitrat (med kalksikring mod eksplosionsfare og med over 50% af kvælstoffet i ammoniumform) vandt indpas, var billigere og bedre, medens urea, som er den mest brugte og ofte den billigste faste kvælstofgødning ude i verden og er rent dehydreret ammoniumkarbonat, formentes at være uøkonomisk at bruge her i landet pga. dens ret store tab til luften ved vort normalt høje pH 6 til 7 eller derover i vor

agerjord.

Ved undladelse af kalkning af vore muldjorder vil pH i velgødet jord normalt kun falde til ca. pH 5.5, hvor kalkens opløselighed og dermed udvaskningstab ophører (Åslander). Forsøg, der i gammel tid viste, at et højt pH var nødvendigt for at få en maximal avl, udførtes ved énsidig brug af kalkning og kalksalpeter, altså oftest med en da latent ammoniakhunger i jorden. Dette er dog endnu ikke ubetinget anerkendt og forstået i størstedelen af dansk eller svensk landbrug.

Amminiak-forsuringsteorierne begyndte vist kort tid efter 1960, da den flydende ammoniak var gået sin sejrsgang i USA og rundt i den vestlige verden. En menighed fandt i USA's midtvesten ud af, at brugen af flydende ammoniak truede med at forsure hele verden til ufrugtbarhed, fordi ammoniakken jo først skulle oxideres til salpetersyre, før planterne kunne udnytte den.

Dette formentes at være almenviden, som alle jo måtte kende! Det var dog blot en nedarvet misforståelse, der gik igen fra lærebog til lærebog, og som bl.a. greb om sig især i Holland, hvor mange da naturligt talte nedsættende om Danmarks »tåbelige« overgang til den billigere og bedre kvælstofform: Flydende ammoniak. Et ammoniakfjendtligt kompleks har måske luret i Holland, indtil det i januar 1971 brød ud i lys lue i USA ved '68-generationens reaktion mod Indiens »grønne revolution«, der da var blevet verdenskendt og stred mod ressourcemangelteoriernes troværdighed!

Kaj Skriver meddelte mig engang først i halvfjerdserne, at landboforeningernes forsøgsvirksomhed havde kontrolleret min en halv snes år tidligere fremsatte påstand om, at planterne lige så godt og *uden forsuring* optog ammoniakkvælstof som nitratkvælstof, og at man *ikke* i forsøget havde fundet kendelige tegn på forsuring af jorden som bivirkning af overgang fra kalksalpeter til ammoniak. Ammoniakkvælstof bruges nu i enormt forøget mængde over hele verden og er baggrund for verdenskornavlens fordobling gennem ca. 25 år - ofte brugt i dobbelte doser pr. ha af, hvad vi bruger her.

Det er da vist også kun her i Skandinavien, Holland og Tyskland, at urbanbiologer finder på at hævde, at ammoniak generelt skulle kunne udvikle sig til en fare for skovenes trivsel, og at store skovstrækninger skulle være nær et »mætningspunkt« i lokalitetens kvælstofniveau! Man synes ikke at forstå, at varighumusdannelsen kan være et naturligt alternativ til nitratudvaskning.

Kvælstofoverernærede graner kan såvist findes i hønsegårde i Holland og på fuglefjelde, og i Chile m.fl. steder kan man finde fuglegødningsaflejringer i store mængder - det er heller ikke nyt; men *kvælstof og fosfor er til gengæld de to grundstoffer, der slet ikke kan tænkes erstattet af andet i verden*, og de kan begge mange steder stadig som tidligere være minimumsfaktorer.

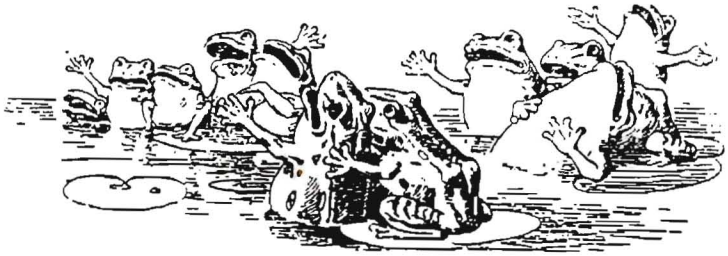

De forekommer begge i flere tilstandsformer, fosfor som plantetilgængelig fosfat eller som utilgængeligt råfosfat eller som forbindelser med jern og aluminium, og kvælstof kan være surt, basisk eller i luftform neutralt og kan hensigtsmæssigt i naturen skifte herimellem og evt. ophobes som basisk i jorden, som derved kan frugtbargøres ved øget dannelse og aflejring af såkaldt varig-humus med et C/N forhold på 10 à 11, med i urørt skovjord op til flerhundredårig halveringstid, og som også kan gøre fosfor mere plantetilgængelig, forbedre jordens vandhusholdning, kan absorbere og fastholde eller aflevere efter planternes behov næsten alle andre plantenæringsstoffer og neutralisere og fastholde giftige stoffer, bl.a. tunge metaller.

Ved menneskenes færdsel som jægere, nomader og landbrugere er jordens øverste par meter gennem de seneste årtusinder blevet relativt udpint for varighumus og derved også for forråd af ammoniak og plantetilgængelig fosforsyre m.m. og derved mere gradvist udsat for forringelser og tørkeskader, evt. ørkendannelse.

Under gode forhold kan varig-humusmængden i skove eller i sortjordsstepper nå op på ha-mængder på 500.000 à 1 mio kg med en halveringstid på flere hundrede år eller mere i den urørte jord. (I stærkt bearbejdet landbrugsjord ved højt pH kan halveringstiden være langt lavere, evt. ned til éncifrede antal år). På den måde vil god skovjord ved overskud af ammoniaks tilstedeværelse (tilgang på ca. 50 kg ammoniak årligt fra luft og regn) pr. ha sammen med organisk affald kunne forøge sin humusvægt med op til 1000 kg pr. ha årligt, når intet affald eller kvas fjernes, fordi selve træproduktionen næsten ingen næring fjerner. Normalt synes op til 40% af det årlige affald at kunne blive til humus med ca. 5% indbygget ammoniakkvælstof, i alt i dansk agerjord varierende fra 5.000 til 10.000 kg N pr. ha, i skovmuld ofte højere og i sort steppejord op over 50.000 kg N.

Kun størrelsesordenen omkring 1000 kg organisk N pr. ha synes at være af direkte biologisk oprindelse, resten at hidrøre fra organiske syrers neutralisation med ammoniak kondenserede ... (utydeligt) ved kemiske reaktioner og derfor af varig-humus natur.

De færdige ammoniakalsk oxiderede varige-humusstoffer er altså neutraliserede sure, evt. hydrolyserede polysaccharider og ligniner, der normalt synes at bufre jorden med ammoniak ved pH 5.5, hvor der ikke er overskud af kalk til stede. Er der det, vil pH oftest ligge mellem 6 og 7, og dette søges så oftest opretholdt på »kalkfattig« agerjord i de fleste lande ved periodisk kalkning med en stærkt formindsket humusdannelse til følge, især efter at halmrig kvæggødning nu er afløst af halmfattigt kvæg- og svinegylle, hvis ammoniumkvælstof ofte hurtigt tabes til luften eller udvaskes efter oxidation til nitrat. Dette er også ammoniakkvælstoffets normale skæbne, hvis det organiske affald fra produktionen er fjernet ved halmens afbrænding eller bortsalg, evt. ved strøelsesfjernelse fra skovbunden som tidligere almindeligt i Tyskland, idet det sure organiske affald da vil savnes til ammoniakkens fastbinding.

Er pH derimod som normalt i skoven omkring 5,5 i jorden, og der er organisk affald nok til stede, beslaglægges tilstedeværende ammonium fortrinsvis til reaktioner med det sure organiske affald til opbygning af varig-humus til rigelig erstatning for det og evt. opbygning af større mængder, end der årligt nedbrydes med forøgelse af frugtbarhed (bonitetsstigning) til følge.

Det lave pH bevirker, at skovjorden og træerne optager meget ammoniak fra luften, medens agerjorden ved højt pH afgiver næsten lige så meget ammoniak til luften, som den modtager med regnen. Fordi det organiske affald i jorden *under pH 5,5* lider af ammoniakhunger (tidligere omtalt som kalktrang), og ammonium desuden kan optages direkte af planterne, må tendensen til nitratdannelse i jorden netop falde stærkt omkring pH 5,5, så de ret små nitratmængder, der nydannes i løbet af vækstperioden, straks optages af planterødderne, *før* det uden for vækstperioden kan udvaskes med regnen. Den bevoksede skovjords normale nitratudvaskning er derfor ret lille, men kan ofte vokse midlertidigt efter ren-afdrift eller stormfald i modsætning til en foryngelse under skærm i langsom afvikling med rigelig vedvarende nitratflora.

Et ophør af vort landbrugs store kalkforbrug på velmuldet agerjord ville således kunne reducere vor nitratudvaskning afgørende i løbet af en kortere årrække, men måske med fare for øget iltmangel i vore have til følge, indtil skaden ved vore fiskemetoders oprivning af den ilthungrende havbund kan forstås og begrænses. Vor nitratudvaskning til havet synes ved denitrifikation af ca. 2/3 at tilføre havet ret så store iltmængder til uskadeliggørelse af ophvirvlet H_2S, svovlbrinte fra havbunden ved bundtrawling og muslingefiskeri.

Ammoniakkvælstoffet er således i sin reaktion med skovenes organiske affald til varig-humus den naturlige buffer i naturen mellem pH 5 og 6, og da jordoverfladens nuværende humusbundne kulstofmængde almindeligvis skønnes til 3 à 5.000 milliarder tons (se bl.a. side 75 i Jes Fengers: *Luftforurening*, 1985), hvoraf måske 1% med et C/N forhold på ca. 10 årligt mineraliseres (ca. 40 milliarder tons), og hvoraf altså 9 à 10%, ca. 4.000 millioner tons, må være ammoniumkvælstof.

Dette repræsenterer en mere end ca. 7 gange så stor basemængde, årligt frigjort som den mængde surhed, der repræsenteres i Jordens atmosfære i form af oxider af svovl og kvæltof (i alt ca. 600 millioner tons elementært S og N), der siges at true verden og dens skove med forsuring. Det er over 20 gange svovlmængdens samlede surhed (højst 200 millioner tons S), medens N-oxiderne naturligt kan iltes og bruges af planterne som nitrat.

Efter årtusinders mishandling af vor jord i skov-, land- og kvægbrug, hvor ammoniumandelen i overjorden gradvist er svundet, og den derved efterhånden er blevet stærkt forsuret, er det altså ikke en fortsat forringelse, vi byder vor skovjord i dag. Vi har gennem det sidste århundrede været i gang med efter evne og viden at genopbygge vor frugtbarhed ved tilførsel af halmrig kvæggødning, kunstgødning og kalk i landbruget (kalk nærmest skader i skovjorden).

Efter sidste verdenskrig har vi opbygget en verdensårsproduktion af nu nær ved 100 mio. tons ammoniakkvælstof (af naturgas og luft) ved hjælp af hvilke verdens landbrug gennem de sidste 25 år har kunnet ca. fordoble sin kornproduktion med store fortsatte udviklingsmuligheder herudover. Mindre og mindre kvælstof bruges nu i oxideret form som nitrat, mere og mere i ammoniumform som urea, ammoniumfosfat eller i vandfri form.

Dette stemmer ikke med urbanbiologers og den venstredrejede intellektuelles opfattelse af »det aftagende udbyttes lov«, af »monokulturernes stadige forringelser«, den »fortsatte jordbundsødelæggelse« og »kunstgødningens skadelighed«, »surhedens voksende trussel« og nu til slut »ammoniakkvælstoffets giftighed« - altsammen ligesom halvfjerdsernes økonomifordrejende ressourcemangelhysteri - et produkt af 1968 og omkringliggende begivenheder - herunder den fatale forringelse af den historien tillagte rolle i ungdommens opdragelse og vor dermed følgende forringelse af almen viden.

Vi specialiseres med voksende uoverskuelighed, som vi alle lider under i dag - under en hæsblæsende komplicering og politisering af alt, som ingen mere fuldt kan overse.

Flemming Juncker

Foruden en lang række artikler er Flemming Juncker forfatter til følgende bøger: *»Men morsomt har det været«*. Gyldendal 1983, 424 sider. *»En gard skifter hænder«*. Gyldendal 1984, 183 sider. *»Humus-dynamisk økologi«*. Gyldendal 1985, 231 sider. *»Træk fra glemmebogen - 1968 og de sidste 25 års økonomiske forvirring«*, Gyldendal 1986, 265 sider.

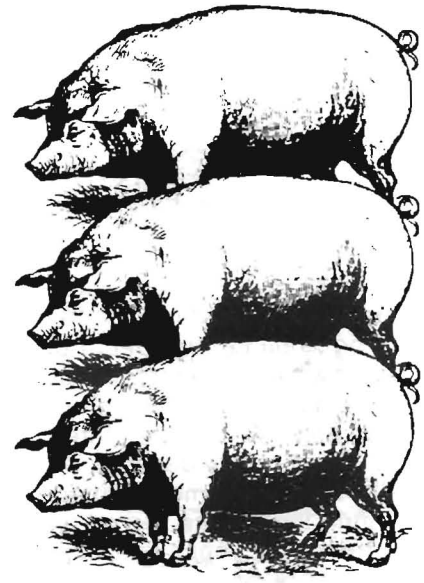

A welfare state is when the state buys the people with welfare for the people's own money

Det politiske marked

Af stud. scient. pol. Michael Bonde-Nielsen

Dette afsnit indledes med, at nobelpristageren i økonomi 1987 James McGill Buchanan fortæller om, hvad Public Choice er (Theory of Public Choice, University of Michigan Press, 1972): »Public Choice er et forsøg på at formulere en generel teori for samfundsøkonomien, som muliggør at afstedkomme det samme på de kollektive valgs område, som man længe har gjort på markedernes mikroøkonomiske område. Det drejer sig om at komplementere teorien om produktionen og om markedsudbyttet af varer og tjenester med en modsvarende – og på mulig måde overensstemmende – teori om de politiske markeders funktionsmåde. Denne teori sigter mod at udarbejde simuleringsmodeller af tendenser i nutidens samfund og udmærkes ved, at den behandler menneskets evne til at træffe beslutninger forskelligt, når individet handler på et økonomisk eller politisk marked. Medens alle de traditionelle modeller behandler de økonomiske beslutninger som endogene variable (indbygget i systemet), men opfatter de politiske beslutninger som faktorer, som er exogene til sammenhængen og produktionen – faktorer, som man vægrer at undersøge nærmere – sigter Public Choice til at sammenføre disse aspekter af menneskelig handlen i en almen model, som tager hensyn til, at de mennesker, som rammes af konsekvenserne af de politiske beslutninger, ogsa vælger de beslutningstageree, som træffer beslutninger for dem.«

I 1930'erne kunne man i akademiske kredse i London opleve en intens debat mellem to professorer – William Hutt og Abba Lerner. Debatten drejede sig om kapitalismen versus statssamfundet. William Hutt mente, at markedet skulle varetage alle funktioner med undtagelse af dem, staten kunne klare bedre. Abba Lerner mente derimod, at staten skulle varetage alle funktioner med undtagelse af dem, markedet kunne løse bedre. De gik således ud fra hver sit ekstreme udgangspunkt, og såfremt økonomien havde været værdifri, ville de have nået det samme slutpunkt med hensyn til opgavefordeling mellem stat og marked – men således gik det altså ikke.

I perioden fra 30'erne til midten af 60'erne blev Lerners udgangspunkt den dominerende grundsten i den samfundsvidenskabelige forskning – ikke fordi Lerner var specielt genial; men fordi staten generelt i denne periode havde indtaget de fleste samfundsforskeres aggregerede »makro-hjerter«. Staten var en guddommelig norm, der skulle vise vejen til den evige lykke og problemfrie verden.

Men i begyndelsen af 60'erne skød en ny retning frem inden for samfundsvidenskaberne – den såkaldte Public Choice teori. Teorien adskiller sig fra økonomisk og politologisk forskning ved at bruge den nationaløkonomiske disciplin til at forklare den politiske adfærd med. Skulle Public Choice oversættes til dansk, ville det blive til: »Teorien om offentlige valg/ beslutninger«, og det ville rent fagligt bevæge sig mellem økonomi og statskundskab. Egentlig har teorien sin rod i den svenske økonom Knutt Wicksells studier i begyndelsen af dette århundrede; men det var altså først i 50'erne og 60'erne, at teoriudviklingen tog fart. Professorerne James McGill Buchanan og Gordon Tullock må anses for de egentlige igangsættere med deres »The Calculus of Consent«, 1962, der på en lang række områder ændrede den konventionelle teori og satte spørgsmalstegn ved hidtidig forskningsopfattelse.

Ud fra en nyliberal synsvinkel virker det naturligt at forudsætte, at individerne selv véd, hvad der er bedst for dem – det er det, man med nationaløkonomisk term kan kalde: »Forbrugernes suverænitet«, en central grundpille i den frie markedsøkonomi. Da den frie markedsøkonomi ikke har været specielt dominerende de sidste halvtreds år, men har været udsat for stærk kritik i de akademiske kredse, virker det absolut stimulerende, at Public Choice skolen har fået vind i sejlene – specielt set i lyset af, at de bygger på en fordomsfuld og reaktionær kritik af den offentlige sektor.

Effektivitet er et nøgleord for skolen – begreber som moral og etik har ingen nævneværdig interesse for skolens forsvarere. Såfremt staten er mere effektiv end markedet – på specifikke områder – da bør man vælge stat og ikke markedet. Men der er – ifølge skolens forsvarere – ingen grund til, at valget mellem stat og marked skal være uforanderligt. Mange opgaver, der i dag udføres i offentligt regie, kan om nogle ar vise sig uhensigtsmæssige – simpelthen fordi bl.a. teknologiske fremskridt har ændret ved nogle afgørende forudsætninger. Det er derfor nødvendigt at være åben over for nye ideer og muligheder.

Den demokratiske proces

En af de vigtigste opgaver for Public Choice tilhængere har været at klarlægge, hvilket valgsystem der er det bedste, med ligeværdige forudsætninger. Det er blevet til teorien om »Det kollektive valgsystem«, som i første omgang blev introduceret af Duncan Black, 1948. Han var også den vigtigste person bag meddianvælgerteoremet.

I lyset af, at ingen valglov er perfekt, og det dermed ikke er muligt at opnå det »samfundsoptimum«, alle nationaløkonomer taler om, har Public Choice skolen i stedet set på, hvordan valget af kollektive regler – der har ligeværdige forudsætninger – kan forventes at give forskellige politiske beslutninger. Hvilke konsekvenser vil overgangen fra majoritetsvalg til propor-

tionale valg have. fx når det drejer sig om udformningen af skatte- og udgiftspolitik. budgetternes størrelse. sammensætning osv.. Hvordan bliver eftervirkningerne af en politik. som bygger på afgifter i stedet for skatter. og hvilken forbindelse findes der imellem politiske og sociale institutioner i samfundet. Det er ganske enkelt spørgsmål. det må være vigtigt at stille sig. og her kommer Public Choice skolen til undsætning. fordi staten bliver analyseret som et maskineri. man har opdelt i forskellige kategorier. på samme måde. som økonomerne har analyseret alle aspekter på det private marked. Det drejer sig altså ikke om. hvordan mekanismerne fungerer i teorien. men derimod om. hvordan de virker empirisk. Det er således en positivistisk måde at anskue tingene på. og som dermed afviger fra den normative synsvinkel. der har været den mest almindelige de sidste tredive år.

I studier af Gordon Tullock. 1965. Albert Breton. 1974 og William Niskanen. 1971 har man således kunnet finde en nyskabelse inden for Public Choice feltet. Det er »Den almene teori om bureaukratiet«.

»Den almene teori om bureaukratiet« har som udgangspunkt. at alle mennesker er 'en og samme person'. Ligegyldigt om man er administrerende direktør i et privat firma. eller man er departementschef i det offentlige. Mennesket vil nemlig. hvad enten det er privat eller offentligt ansat. forsøge at maksimere sin samlede tilfredsstillelse (økonomisk. prestigemæssigt. etc.). også selv om det ikke harmonerer med den sakaldte »samfundsinteresse«. Det. der adskiller en privat virksomhed fra det offentlige. er ikke. at de ansatte handler anderledes. men derimod spillereglerne. Den institutionelle tvang. som begrænser individernes handlefrihed – når det drejer sig om at tilfredsstille personlige ønsker – er nemlig meget strengere i den private virksomhed end i statsforvaltningen.

Denne omtalte teori komplementerer i øvrigt andre studier foretaget af Anthony Downs. 1957 og William Riker. 1962. som fremstillede politikeren og embedsmanden som »The political entrepreneur«. Det fører direkte over i en anden kategori af Public Choice studier. nemlig »Teorien om stude-handler«. Den går. groft sagt. ud på. at hvis »jeg stemmer på noget. der er vigtigt for dig. stemmer du for noget. der er vigtigt for mig«. Specielt imellem de politiske partier finder denne form for handel sted. men også imellem vælger og politiker. Politikeren tilbyder en »kurv« til sine vælgere i håbet om. at hvad den ene ikke kan lide – køber den anden – og omvendt. Politikeren forsøger. *med andre ord*. at tilfredsstille så mange interesser som overhovedet muligt. »Studehandelen« imellem partierne fører omvendt til. at partierne får tilfredsstillet deres ønsker ved at stemme for forslag. de under normale omstændigheder ville have stemt imod – resultatet bliver således voldsomme offentlige udgifter.

Litteraturliste:

Black. Duncan. »Theory of Committees and Elections«. 1958.
Breton. A.. »The Economic Theory of Representative Government«. 1976.
Buchanan. J.M. & Tullock. G.. »The calculus of Consent«. 1962.
Downs. Anthony. »An Economic Theory on Democracy«. 1957.
Niskkanen. William. »Bureaucracy and representative Government«. 1974.
Riker. William. »An Introduction to Positive Political Theory«. 1973.
Wicksell. Knutt. »Finanztheoretische Untersuchungen«. 1896.

Abonnement pa »Public Choice« (tidsskrift) koster ca. 30 dollar. hvilket inkluderer medlemsskab af Public Choice Society. Studenter og institutioner får rabat.

Kluwer Academic Publishers Group
Distribution Center P.O. Box 322
3300 Dordrecht AH. Holland.

Foreningen for frie bønder

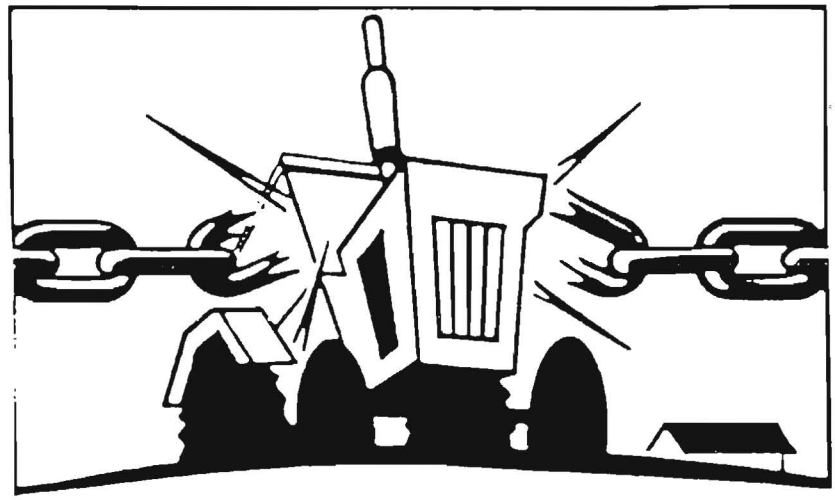

Den 23. juni 1988 blev »Foreningen for frie bønder« til. Foruden foreningens initiativtager, gdr. Johan Nielsen, udgør dens stiftere Hans Christian Yde og Steen Steensen.

Det er foreningens formål at kæmpe for frie forhold i landbruget. Frie bønder er selvhjulpne bønder. Det er en menneskeret at leve og arbejde i fred. Overvågning, mistænkeliggørelse, politisk og administrativ styring af gårdene kan aldrig accepteres.

Selvejet og medbestemmelsesretten i landbruget udgør forudsætningen for arbejdsglæde og tro på eget værd. »Foreningen for frie bønder« vil genskabe respekten for selvstændig virksomhed og for arbejdets frihed.

»Foreningen for frie bønder« udgør en midlertidig sammenslutning. Den skal ikke fungere som en fagforening. Organisationer af fagforeningstypen er frihedsorienterede mennesker skeptiske overfor. »Foreningen for frie bønder« er tænkt som en pressionsgruppe.

Foreningen er uafhængig af politiske partier. Som en folkelig kraft ønsker den at udøve pression over for lovgivningsmagten og regeringen.

Det er foreningens opfattelse, at det politiske aktivitetsniveau er blevet alt for højt. De mange love og det overdrevne regereri får staten og det offentlige apparat til at brede sig. Embedsvæsenets sociale slagstyrke forøges faretruende. Samfundshersen og individets undertrykkelse er denne udviklings uundgåelige følge. Foreningen foretrækker markedskræfterne frem for embedskræfterne. Den sætter selvforvaltningen over offentlig forvaltning. Foreningen agter således at dæmpe den tiltagende politiske og administrative styring af næringslivet.

Men tillige ønsker den at udøve et tryk mod landbrugets etablerede organisationer. De danske Landboforeninger og De danske Husmandsforeninger gør bønderne afhængige af politisk velvilje. Organisationerne har ikke søgt at hævde den enkelte gårdejers selvstændighed. For frie bønder er økonomiske støtteordninger ikke i sig selv et attraktivt mål. Evindelig støtte skaber bestandig afhængighed. Et klientforhold til staten udvikles. Personlig ufrihed og kulturel deklassering er frugten af nævnte proces.

Miljøpolitikken udgør i ganske særlig grad en trussel mod et frit næringsliv. »Foreningen for frie bønder« vil derfor gøre op med dette onde.

Miljøsagen er uden forankring i faktiske forhold. Påstandene om samfundets tiltagende forurening er falske. Forurening som et samfundsmæssigt problem eksisterer ikke længere. Vi lever i et af verdens reneste lande. Miljødebatten repræsenterer ét stort bedrag over for offentligheden.

»Foreningen for frie bønder« betragter miljøkampagnen som et rent politisk fænomen. Forureningen er opfundet af intellektuelle. Gennem miljø-aktivismen får den akademiske stand hånd om produktionsresultatet. Angrebene rettes mod de mennesker, som skaber samfundets materielle værdier. Men samtidig er de mange embeder til forskning og overvågning med til at løse læreanstaltningernes afsætningsproblem. De intellektuelle står på embedsrettens grund, og det er fra denne kant, at frihedsrettighederne i dag undertvinges.

Alle miljølove har et socialiserende perspektiv. De økonomiske menneskerettigheder går tabt. Den private ejendomsret og retten til at disponere efter eget hoved undergraves. Magten glider over i embedsstandens hænder. Kommissæren dukker op. Ridefogeden i ny skikkelse vender tilbage.

Igen er det vigtigt at have for øje, at der i miljøsagen ikke blot er tale om kroner og ører. Miljøkravene har nok en økonomisk ubehagelig side; men tabet af frihedsrettighederne medfører på længere sigt farligere konsekvenser. To århundreders frihedsstræben sættes over styr. Mistes de økonomiske rettigheder, mistes meget mere. Den personlige, den politiske og den åndelige frihed går med i købet. Kampen mod miljøaktivismen angår derfor alle frihedstænkende mennesker.

Den fri næring og den personlige frihed er også truet fra anden side. Skattelovene gøres så indviklede og uigennemskuelige, at det enkelte menneske ikke selv kan udregne sin egen skat.

Dels forekommer en sådan tilstand nedværdigende, og dels forøger det bureaukratiets magt yderligere. Embedsretten vinder ad den vej nye sejre over ejendomsretten. »Foreningen for frie bønder« kræver markante ændringer på dette område.

Udbytningen og undertrykkelsen af de selvstændige næringsdrivende har fået en ny indfaldsvinkel med bestemmelsen om 2½ % afgift på momsgrundlaget. Dette arbejdsmarkedsbidrag åbner uanede muligheder for fremtidig plyndring af selvstændige.

Men desuden er den særlige skat på gårdene og andre private bedrifter med til at kue de mindre virksomheder. Familiebrugene rammes på et ømt punkt. »Foreningen for frie bønder« står vagt om selvejet og vil derfor bekæmpe ethvert angreb på denne livsform. Familiebrugene er ikke kun en økonomisk størrelse. Der er tillige tale om en værdifuld kulturel dannelse.

Magten skal rystes; ellers flytter den sig ikke. Denne bitre kendsgerning er selve udgangspunktet for foreningens tilblivelse.

Ansvar og beslutningsret hører sammen. Da det økonomiske ansvar er hos ejeren, må dispositionsfriheden ikke anfægtes. Indgreb i gårdenes drift kan således ikke tolereres. Ethvert forsøg på at genoplive ridefogeden afvises uden forbehold. Alle miljøvogtere i stat, amter og kommuner skal ubetinget fjernes.

»Foreningen for frie bønder« opfordrer til passiv modstand. Miljøkommissærerne skal ikke have adgang til gårdene. Ejendomsrettens ukrænkelighed må på dette felt hævdes til det yderste. Myndighedernes krav om indseende med gødnings- og sædskifteplaner må ligeledes ignoreres. Det gælder om at få kommissær-systemet til at bryde sammen. Endvidere bør der ikke foretages miljøinvesteringer, som ikke er funderet i frie beslutninger.

Som en sidste mulighed kan en blokering af pengestrømmen til de offentlige kasser komme på tale.

Johan Nielsen *Hans Chr. Yde Steen Steensen*

Kommentar til »Foreningen for Frie Bønder«

Foreningen for Frie Bønder (FFB) må af indlysende grunde være en bevægelse, som kæmper for en privatisering af landbruget. Men er det det, man udelukkende får bekræftet ved at læse ovennævnte?

FFB hævder, at det er en menneskeret at leve og arbejde i fred. Venstreintellektuelle som Ole Thyssen og Michael Larsen mener også, at arbejde ved siden af mad, uddannelse, boliger etc. er menneskerettigheder (læs: *Menneskeret*, Gyldendal 1983). Et frit Danmark kan nødvendigvis ikke garantere fred på markedet som et tilsvarende planøkonomisk, som er venstreintellektuelles logiske bud på et samfund, hvor bl.a. fred og arbejde ønskes sikret.

Når alle skal sikres arbejde, må magthaverne have et større rådeområde, end hvad muligt er i et liberalt samfund: konsekvensen er indskrænkning/afskaffelse af dispositionsretten, som den frie ejendomsret muliggør. En positiv definition af menneskets ret er socialistisk. Liberale definerer den som fraværelse af tvang dvs. retten til eget liv, ejendom og et udkomme. Definitionen giver mennesker optimale muligheder for at leve selvstændigt og i fred fra indblanding, så længe man ikke krænker andres ejendom.

FFB ønsker ikke at afskaffe den politisk-administrative styring, kun at dæmpe den. Konsekvensen er en delvis bibeholdelse af embedsvældet, og det forekommer inkonsistent i forhold til FFB's program.

Landbrugsstøtteordninger gør landmændene afhængige af politisk bevilgede penge, så hvorfor anføre, at støtteordninger ikke i sig selv er attraktivt. Det forekommer at lyde, som om de i nogle tilfælde er acceptable; men det er uforeneligt med det frie samfund, da dispositionsretten undergraves, og derved er kimen til den planøkonomiske trældom lagt, jvf. F.A. Hayek's bog *»Vejen til trældom«*, Forlaget i Haarby, 1981.

Mht. divergenser på det miljøpolitiske område vil jeg henvise til artiklen *»Forurening, ejendomsret og frie samfund«*. Foreningen er ganske revolutionær mht. forslag, hvorpå man kan ryste den herskende klasse: det skal gøres vha. passiv modstand, hævdelse af ejendomsretten og evt. nægtelse af at betale skat. Denne opgave er stor, prisværdig og nødvendig, såfremt dette erhverv på ny vil fremstå som et privat erhverv.

Niels E. Borges

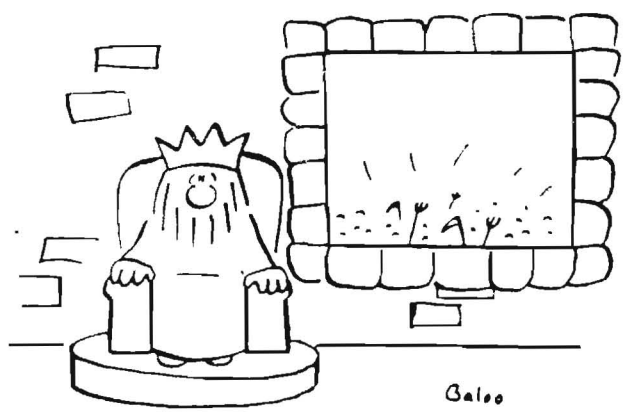

"I...AM...PEASANT...HEAR...ME...ROAR...IN...NUMBERS...TOO...BIG...TO...IGNORE..."

LØSNINGEN

Af Otto Brøns-Petersen

Løsningen på Sydafrika-problemet findes. Indtil videre dog kun som bog – »*The Solution*« (»Løsningen«) – der til gengæld også er bemærkelsesværdig. Den er det alene ved at have toppet bestseller-listen i Sydafrika lige siden udgivelsen sidste år. Og den er det ved at have tiltrukket sig omfattende international opmærksomhed. Da bogen for nylig udkom i Sverige som »Sydafrika efter apartheid«, fik den entusiastiske anmeldelser. Og Wall Street Journal skrev i en ledende artikel: »Amerikanske politikere, som nu er helt klar over sanktionspolitikkens fiasko, burde stifte bekendtskab med bogens fremtidsvision ... USA må støtte en løsning, som skaber blivende demokratiske institutioner og giver hele det sydafrikanske folk mere politisk og økonomisk frihed, end det har nu.«

Bemærkelsesværdigt er det samtidig, at både Winnie Mandela fra den radikale sorte gruppe ANC og den moderate høvding Buthelezi, der normalt ikke er på talefod, har givet »The Solution« deres klare opbakning. Forfatterne »tilbyder Sydafrika, hvad det behøver mest – det brede alternativ, vi alle har søgt ... Deres vision er et historisk alternativ, som alle frihedselskende bør tage til sig, fra en stemme, som det hvide Sydafrika kan lytte til uden frygt.« siger Winnie Mandela i forordet til Frances Kendall og Leon Louws bog.

Men det nok mest opsigtsvækkende ved forslaget til en løsning på Sydafrikas problemer er, at det kommer fra to meget stærkt markerede tilhængere af klassisk liberalisme, kapitalisme og fuldstændig fri markedsøkonomi. Når det er opsigtsvækkende, er det naturligvis, fordi apartheid-modstanden i vestlige medier og manges bevidsthed er venstrefløjens tema.

Men, fremhæver forfatterne, apartheidmodstanden er bestemt ikke noget »venstretema«. Historisk har fx det sydafrikanske kommunistparti støttet apartheid, fordi det begrænser udbuddet af sort arbejdskraft på traditionelt hvide områder. »Workers of the World unite to keep South Africa white« var et af de slagord, kommunisterne i 1920'erne matcherede gennem Johannesburgs gader under. Og mere grundlæggende: Efter en socialistisk opfattelse burde ikke de sortes, men de hvides vilkår fremkalde harme. For apartheidsystemet betyder i virkeligheden, at de hvide lever under en form for kapitalisme med privat ejendomsret, politisk og personlig frihed, medens de sorte og farvede har socialisme: »... de sorte lever i en socialistisk verden – en verden, hvor næsten alt er ejet og kontrolleret af staten ... Der er ingen ægte privat ejendomsret til land eller frihed til at handle land i sorte områder. Regeringen kontrollerer fagforeningerne, fordelingen, anvendelsen og mobiliteten af arbejdskraften. Stort set alle aspekter af tilværelsen tilvejebringes eller kontrolleres af det offentlige, fra boliger, hospitaler og vuggestuer til skoler og transport.« understreger de. »Hvis marxisterne overtog regeringsmagten i morgen, kunne de simpelthen opretholde samtlige de reguleringer, som gælder for de sorte, og udvide dem til at gælde også hvide, indere og farvede.«

Det afgørende spørgsmål i Sydafrika er således ikke alene, om apartheid bør ophæves, men om det bør erstattes af en udbredelse af undertrykkelsen af den ikke-hvide befolkning til alle, eller om de hvides kapitalisme bør udstrækkes til at gælde alle. Forfatterne mener ikke alene det sidste – de mener, at også de hvides vilkår i for høj grad er præget af indgreb i den personlige frihed. Det, de foreslår, er et »libertariansk« samfund med uindskrænkede frihedsrettigheder til alle.

Kapitalisme er farveblind

Mange erklærede modstandere af apartheid har det – i realiteten racistiske – synspunkt, at socialisme er en afrikansk tradition fra, før hvide mennesker satte fod på kontinentet, og at socialisme simpelthen er den naturlige afrikanske livsform. De historisk-kulturelle elementer i denne tese afvises klart i bogen. Men den ene af forfatterne, Leon Louw, som til daglig er leder af The Free Market Foundation, har også i praksis været med til at falsificere den. Da det sorte »homeland« Ciskei var i færd med at blive oprettet, blev præsidenten så inspireret af et foredrag om fri markedsøkonomi af Louw, at han ansatte ham og flere med et klart klassisk-liberalistisk standpunkt som rådgivere. Som i de øvrige »home-lande« blev apartheidlovene afskaffet i Ciskei, men i modsætning til den planøkonomiske struktur, som de andre »home-lande« stærkt tilskyndet af den sydafrikanske regering valgte at indføre, fik Ciskei en meget fri forfatning, udstrakt privat ejendomsret og meget lave skatter. Resultatet har været en kraftig økonomisk vækst og stigende beskæftigelse og langt mindre uro end i den øvrige del af landet, hvor den sydafrikanske økonomi som sådan har oplevet stagnation. Louw er naturligvis ikke tilhænger af »home-land politikken«; men erfaringerne fra Ciskei afliver effektivt myten om, at kapitalisme skulle være for »Whites only« og uforenelig med »afrikansk kultur«. Til gengæld har erfaringerne både fra den kollektiviserede del af Sydafrika og fra Afrika i øvrigt klart demonstreret, at socialisme og central planlægning fører til fattigdom, langsom eller ingen udvikling, hvis ikke til decideret hungersnød. Ægte kapitalisme – dvs ikke alene frihed på snævert økonomiske områder, men også uindskrænkede personlige frihedsrettigheder – vil føre til en kraftig velstandsstigning for alle grupper i Sydafrika, mener de to forfattere. Men, og det er i dagens meget spændte situation vigtigt, fri markedsøkonomi vil også føre til større harmoni og færre konflikter. For markedsøkonomiens grundprincip er frivillige transaktioner, som alle parter har fordel af. Økonomien er ikke et »nulsums-spil«, hvor den enes gevinst er den andens tab. Tværtimod består konkurrencen i, at markedsdeltagerne hele tiden finder på nye og bedre måder at tilfredsstille andres behov på – simpelthen for at tilfredsstille egne behov. I markedssystemet er der intet behov for en stærk, centraliseret og synlig statsmagt, og der er således heller ikke nogen konstant kamp mellem forskellige grupper – etniske, politiske eller faglige – om at kontrollere statsmagten. »Vi skal hellere handle end føre krig med hinanden.« er en af de klassiske liberale doktriner for forholdet mellem nationer. Men doktrinen er lige så relevant for forholdet mellem etniske grupper og enkeltmennesker.

Den schweiziske model

Men hvordan kommer man fra en tilstand med en regulerende, undertrykkende og ligefrem racediskriminerende statsmagt, hvor forholdet mellem samfundsgrupperne er yderst anspændt, til et frit samfund? Kendall og Louw har set sig om i verden efter inspiration og har fundet den i Schweiz. Dér formar forskellige kulturelle og sproglige grupper at leve i indbyrdes harmoni, uden at den ene dominerer de andre, uden at statsmagten ekspanderer så kraftigt som i de fleste andre vestlige lande, og på en sådan måde, at det har gjort landet til et af de rigeste i Vesten. Forklaringen på den schweiziske succes ligger i *forfatningen*, som giver den centrale statsmagt relativt få beføjelser, de enkelte kantoner og delkantoner har udpræget selvstyre og befolkningen adgang til at kræve folkeafstemninger om de enkelte politiske spørgsmål. »The Solution« indeholder et detaljeret sydafrikansk forfatningsforslag efter schweiziske retningslinjer.

At er *konkret* løsningsforslag til problemerne i Sydafrika kommer fra den gren af de politiske ideologier – den klassiske liberalisme – som altid har været engageret i kamp mod undertrykkelse, burde der som sagt ikke være noget overraskende i. Men når det alligevel har overrasket, er det givet, fordi mange har betragtet undertrykkelsen i Sydafrika som en form for kapitalisme, baseret på udbytning af en hel race. Det er imidlertid en fundamental misforståelse. Allerede i 1964 viste økonomen William Hutt i »Economics of the colour Bar«, at der på et rent økonomisk grundlag er tab for alle etniske grupper forbundet med apartheid.

I den sydafrikanske lærebg »South African Economic Issues« (1982) når Kantor og Rees til nøjagtig den samme konklusion. Mange, der har besøgt Sydafrika og oplevet, hvor ikke alene nedværdigende, men også ineffektivt apartheidsystemet virker, er mere intuitivt kommet til samme resultat. Men det er naturligvis sværere at danne sig det indtryk fra tv-skærmen, hvor billedet af de hvides levevilkår er villaer i Hellerupklassen og et behageligt liv ved poolkanten eller spillekasinoet i Sun City ...!

Angreb på Sverige.
Sune Andersson
Holkenfeldts Forlag 1988

Vi vil nu fra redaktionens side afrunde emnet Sverige ved at lade landet komme ind, hvor det hører hjemme: Østblokken. Romanen er i høj grad bygget over Roland Huntford's socio-økonomiske analyse »The new Totalitarians 1971 Allan Lane Pinquin.« Huntford finder, at Sverige netop er den dystopi, Orwell fremmander i »1984«, Huxley i »Fagre nye verden« og Burgess i »1985«. I sidstnævnte har LO og Socialdemokratiet taget magten fra parlamentet via massepsykose og økonomiske pressionsmidler.

Til tonerne af Waterloo over den svenske radio indledes et angreb på Sverige julenat 1988. ABBA's succes følger landet, idet det tager sidste skridt mod totalitarismen. Siden Napoleon har Sverige været neutral og er det stadig. Nu er landet blot stille og roligt blevet invaderet. Helt uventet (Tjekkoslovakiet, Afghanistan?). Man havde desuden regnet med en krigserklæring og 48 timer. Midt i julefreden. Halleluja. Men det har, når alt kommer til alt, ikke medført den store forandring. Slet ikke, når det kommer fra Sune Andersson's pen. Den 16. april i år og nogen tid frem havde Sune Andersson og Per-Olof Nielsen slået sig ned i København. Vel at mærke som politiske flygtninge«, sultestrejkende foran den svenske ambassade. De mener, at Sverige er på vej mod det totalitære lighedssamfund, at de forfølges af såvel politiet som skattevæsenet, fordi de skriver kritisk om det svenske statsapparat.

Men alligevel: Hvordan kan det komme så vidt? Angreb på Sverige? Værten er selv det egalitære velfærdssamfund. Den svenske mentalitet er gearet til totalitær-staten. Historisk er trygghet sat i stedet for frihed. Likhet i stedet for individualitet, der betragtes som en patologisk lidelse. Disse plusbegreber sikres af staten. Afretning af korpsånden sker ud fra devisen: Staten giver; staten kan tage igen. Vilkårligt. Og selvfølgelig for alles bedste. Heraf angst for at provokere og påkalde sig opmærksomhed som individ. Derfor ingen politisk opposition af betydning. Ingen eller kun stærkt begrænset angelsaksisk filosofisk indflydelse. Trygghet'en giver her en økonomisk velstand - og angst for at miste dette ene. Samt lighed, der nødvendiggør et stort og effektivt kontrolapparat. Bl.a. af hensyn til skatteinddrivning, hvilket Andersson gør et specielt arbejde for at understrege. Ved indførelsen af CPR-numre og centrale registre er et vidunderligt middel kommet i hænderne på embedsstyret og en eventuel erobringsmagt. Denne registrering blev fulgt op af en altomfattende ikke-anonym inkvisitionslignende udspørgning af alle i efteråret 1970. Nu vidste myndighederne alt om alle. Den svenske autoritetstro medførte, at kun få protesterede. Disse blev afværget af generaldirektøren for det centrale statistik bureau: »Information er indsamlet for at kunne planlægge ordentligt og give borgerne en bedre service.« (Huntford s. 176).

I romanen er det hovedpersonens vigtigste opgave netop at gennemføre dette. Hvorefter han påtager sig en toppost i skatteväsenet. Dette er særdeles vigtigt. Er et folk, forlenet med gældsfølelse over for fædrelandet, vænnet til, at de skal arbejde for staten, er de delvist ejet af denne. De er halvt slaver og kar kun ret til at udfolde sig på statens præmisser. »Når en svensk LO-økonom som Anna Hedborg forklarer, at de medborgere, som afstår fra ekstraarbejde for at slippe for at betale skat, i virkeligheden stjæler fra staten, bliver det begrebsmæssige skridt fra socialstat til slavestat pludselig fuldt synligt.« Lars Gustafsson, Epoke nr. 4, 2. årgang. Jvf. Mogens Glistrup: Skattenægtere er vor tids jernbanesabotører.

Forbud respekteres stort set af alle og dels ved gruppepres, uanset hvor tåbelige de måtte være. Det er som nævnt farligt at skille sig ud; myndighederne kunne finde på at tvangsfjerne børnene. Dette at være anderledes, at ønske selvstændighed, fører i Sverige til en veludviklet skyldfølelse og en høj selvmordsrate.

Romanen giver en vis forståelse af netop disse forhold. Særlig interessant er selve infiltreringsperioden. Muldvarpe placeres og øver stor indflydelse i centraladministrationen samt på de politiske beslutninger. Det er således et angreb på selve den svenske samfundsmodel: Slavestaten. Et angreb på samfundsherserne. - Men som grundigere studie kan det i høj grad anbefales at læse Huntford.

Tage Jessen

»The Market for Liberty«
Morris & Linda Tannehill
1970 Laissez Faire Books, Inc.

»The Market for Liberty« er en anarkokapitalistisk bog af den gode kraftige kaliber som David Friedmans *The Machinery of Freedom*, 1975, og Murray Rothbards *For a New Liberty*, 1978. Den er simpelthen så gennemgribende pro-kapitalistisk, at Thomas Bredsdorff og ligesindede »politologer« ikke blot vil klassificere den som værende til højre for Djengis Khan, men reflektorisk placere den adskillige lysår til højre for hunnerkongen Attila ...

The Market for Liberty er egentlig en bog af temmelig grundlæggende karakter. Som titlen svagt antyder, beskrives friheden i et statsløst samfund gennem kapitalismens talrige muligheder for at organisere sig både retfærdigere og mere effektivt - prioriteringen i nævnte rækkefølge - end det lader sig gøre i et statssamfund. Bogens grundlæggende karakter bevirker, at den for læsere, der tidligere har haft disse tanker inde på livet, hurtigt er læst.

Laissez Faire Books store interesse i denne bog skal nok ses i lyset af, at den egentlig er en glimrende introduktion til anarkokapitalisme - og dermed til en bred del af Laissez Faire Books øvrige sortiment.

Tannehills er objektivister, men ikke »Randianere«; dertil er deres anarkokapitalistiske holdninger for gennemgribende. Disse manifesteres så kraftigt, at ideerne om minimalstaten flere steder temmelig voldsomt manes i jorden. Og det er både Robert Nozick, F.A. Hayek og Ayn Rand, der langes ud efter; hør bare: »If it could be proved to businessmen that those 'basic governmental functions' of protection and defense of person and property, arbitration of disputes, and rectification of injustice could be performed very satisfactorily by private, free-market business, any supposedly non-coercive, limited government could be faced with a crucial dilemma. Either it would have to initiate force to prevent free enterprise from entering its 'market (s)' or free enterprise would push government out of 'business' and, hence, out of existence ... Government is, by its very nature, an agency of initiated force. If it ceased to initiate force, it would cease to be a government and become, in simple fact, another business firm in a competitive market. Nor can there be any such thing as a government which is partially a free-market business, because there can be no compromise between freedom and brute force.« (p. 33-34). At det var Nozick og Ayn Rand, der her fik på hattepulden, vil kun de færreste være i tvivl om.

De skyder også med skarpt efter Hayeks teori om, at det er muligt konstitutionelt at begrænse regeringens/statens råderum: »Some advocates of 'limited government' have attempted to get around this problem by stipulating that government must be limited to a very strict constitution to keep confined to its 'prober' functions and prevent it from passing immoral and destructive laws. But this is to ignore the fact that those who write the constitution and those who enforce it must be elected by majority vote (or else appointed by those who are elected) ... If it is wrong to employ the mass opinion-mongering method of voting to determine the policies of a government, it is even more wrong to use it to determine the form and structure of that government.« (p. 123-24).

Opbygningen af bogen er fuldstændig logisk. Først beskrives - i god objektivistisk ånd - hvorfor det er nødvendigt med et defineret formål med tilværelsen, dernæst en grundig beskrivelse af markedet, så en afvisning af statens berettigelse, derefter beskrives, hvordan privat ejendomsret er nøglen til løsningen af alle problemer. - »Property« - the Great Problem Solver«. Efter disse mere abstrakte beskrivelser bliver det særdeles grundigt behandlet, hvordan justitsvæsenet, domstole, politi og militære forsvarsfunktioner etc vil fungere på markedsvilkår. Eksempelvis beskrives, hvordan det statslige politi i alle henseender er ineffektivt og amoralsk: Det statslige politi er naturligvis ikke spor anderledes end andre offentlige instanser: det skal til enhver tid demonstrere, at det har en berettigelse til en del af »samfundskagen«. Af den grund kan det statslige politi ikke stilles tilfreds med et samfund, hvor der ingen kriminalitet hersker. Således vil det statslige politi altid forsøge at undgå at bekæmpe kriminaliteten. Jo mere kriminalitet, jo større berettigelse ser statsligt politi ud til at have. Modsat forholder det sig med private politikorps, der fungerer på markedsvilkår: kan kriminaliteten ikke holdes nede af et bestemt politikorps, er den efterspurgte funktion ikke klaret tilstrækkelig godt, og opgaven vil da blive overtaget af et konkurrerende firma.

Bogen afsluttes i overensstemmelse med den logiske opbygning med en ligeledes meget detaljeret beskrivelse af, hvordan overgangen til »laissez faire samfundet« vil forega: »From government to Laissez Faire« og det sidste kapitel »The Force Which Shapes the World«. De forudser, at de konflikter, der uundgåeligt følger i overgangen fra den ene samfundsform til den anden, ligefrem vil stimulere økonomien og væksten i det nye samfund: »And, it must be noted that such a situation of conflicting claims would stimulate the growth of private enterprise services of protection, defence and arbitration. This positive side effect would help the infant laissez-faire society get underway and gain strength quickly.« (p. 158).

Disse kapitler er interessante både for libertarianere og for andre, idet der er tale om ideer og tanker, der i høj grad er utraditionelle. Og netop kapitlet om det private militære forsvarskompleks må siges at være noget af det bedste libertarianske stof på området. Der er virkelig gået i dybden med detaljerne.

Kompositorisk lider bogen af flere fejl. Den har intet stikordsregister; der refereres flere gange til specifikke idéretninger og tænkere, fx John Locke, F.A. Hayek, Robert Nozick, uden at de angives med navn, værker eller noget som helst andet. Det minder om en gætteleg i liberalistisk idéhistorie, og det er synd, fordi det er åbenlyst, at Tannehills behersker de mest betydningsfulde libertarianske tænkere. Deres objektivistiske holdninger fremhæves ikke så meget, at det virker forstyrrende på helheden. Tannehills ærlige had til staten og øvrige vold- og tvangudøvere er et friskt pust fra den anarkistiske side, når den er på toppen.

Per Ørum-Hansen

målet om monopoler. De vil sikkert blive forbavsede, hvis de læser bogen, for her forklares også med al ønskelig tålmodighed og grundighed, hvorfor private monopoler netop **ikke** kan være 'prisdominerende' i en markedsøkonomi. »For det første er monopollignende foretagender typisk ikke resultatet af mangel på konkurrence, men netop produktet af skarp konkurrence. Hvis en producent er bedre til at opfylde forbrugernes behov og til en lavere pris end hans konkurrenter, er det naturligt, at forbrugerne foretrækker netop hans produkter. Monopolstillingen kan kun opretholdes, så længe producenten bliver ved med at være bedre end konkurrenterne (der selvsagt vil sætte hårdt ind på at få en andel af markedet).« (p.40). Dette kapitel er ét, man kunne ønske, at politikere ville læse **og forstå.**

Alt i alt er det en fin bog. Den er hurtigt læst pga det enkle sprog; den behandler nogle særdeles centrale områder i privatiseringshenseender; den har et stort og gennemarbejdet notesapparat. Det eneste videre håb, man kan have for den, er, at den nu vil blive solgt og læst - det fortjener den. Den flotte presseomtale, den fik umiddelbart efter udgivelsen, vidner om, at der i offentligheden er en interesse for sagen; men forstår politikerne dette signal? Næppe ...

Per Ørum-Hansen

"TUITION TAX CREDITS? NO WAY—THAT WOULD DESTROY PUBLIC EDUCATION AS WE KNOW IT!"

On Classical Liberalism and Libertarianism
Norman P. Barry.

Norman P. Barrys On Classical Liberalism and Libertarianism er i genren politisk filosofi. Igennem Norman P. Barrys bog får man et indblik i etikken og videnskabsteorien, der gemmer sig i de forskellige liberalistiske tanker. Det er en stor og mangfoldig verden, der findes under etiketten *liberalisme*. En verden.. som desværre alt for få danskere nogensinde får kendskab til, fordi næsten samtlig liberalistisk litteratur er forfattet på engelsk og næsten intet oversat til dansk.

On Classical Liberalism and Libertarianism er et af de værker i nyere tid i netop genren politisk filosofi, der i højeste grad fortjener en dansk oversættelse. Bogen afliver - gennem en omfattende gennemgang af de forskellige liberalistiske/libertarianske idéretninger - de mange polemiserende og anti-intellektuelle myter, som socialister og andre frimarkedsmodstandere gennem tiderne har skabt om liberalismens og libertarianismens væsen. For kritikken af liberalismen gennem tiderne må mildest talt betegnes som usaglig. For mange er liberalisme noget, man i flæng kan forbinde med begreber og institutioner som Adam Smith, Milton Friedman, 'kræfternes frie spil', og når bølgerne går højt inddrages også de utroligt snavsede og sultne børn, der levede i England under den industrielle revolution. Ikke blot socialistiske kritikere af liberalismen, men også borgerliges og såkaldte liberales viden om liberalisme fremstår ofte som så u-akademisk og

provinsiel, at man kunne foranlediges til at tro, at disse ikke kendte til den idédebat og intellektuelle udvikling, der foregår internationalt. Den »samling« af libertarianske ideer, der i denne sammenhæng måske nok er mest interessant, er den såkaldte anarkoliberalisme/kapitalisme. Den er interessant, fordi den ikke er kendt i Danmark, og fordi det er den yngste del af liberalismen - og derfor stadig er i udvikling. Når man i Danmark diskuterer anarki, er det som regel sammenhængende med socialisme og kommunisme. På samme måde er det med diskussionen om kapitalisme og liberalisme i Danmark: begge lider under at blive opfattet i fantastisk snævre rammer. Disse rammer - hvis det ikke er fordommenes rammer - er den klassiske liberalismes. Således har liberalismens modstandere formået at enten negligere liberalismen til kun at omfatte den klassiske liberalisme - eller også det fordomsfulde billede af de snavsede og fattige engelske kulminearbejderbørn. Således er det hidtil undgået at erkende, at der i de forskellige liberalistiske værker (idéretninger) findes en pæn portion videnskabsteori (og epistomologi, om man vil), moralfilosofi og etik. Den intellektuelle angst for den moderne* libertarianismes gennemarbejdede 'apparat' i moralfilosofi og økonomi kan tolkes som en paranoid angst for selverkendelse. Hvis libertarianismen intellektuelt set var ligegyldig, ville der jo ikke være nogen grund til på én gang at svine den til og samtidig forsøge at ignorere den. Så noget tyder på, at man i mange akademiske kredse frygter en åben konfrontation med libertarianismen.

Norman P. Barry beskriver i sin bog den mest konsekvente liberalistiske form, nemlig *anarkokapitalismen* eller *anarkoliberalismen. Anarkoliberalismen har ikke nogen fælles videnskabelig metode, men er en samling af liberalistiske idéretninger, der har nået den konklusion, at staten af den ene eller anden grund ikke blot skal minimeres, men afskaffes.*

I dette afsnit omtaler Norman P. Barry bl.a. professor David Friedman (Milton Friedmans søn), som skrev *The Machinery of Freedom - Guide to a Radical Capitalism*, 1975.

David Friedmans begrundelse for en afskaffelse af staten er utilitarisk funderet. Kun i et »totalt statsløst« samfund kan de økonomiske ligevægte fungere optimalt. Og videre strækker hans utilitarisme sig: »Den centrale idé i libertarianisme er, at folk skal have lov til at leve deres liv, som de ønsker. Vi afviser totalt den idé, at folk, med tvang, skal beskyttes mod sig selv ... Vi afviser også ideen om, at folk har andre tvangsmæssige krav på andre mennesker end netop retten til at være i fred« (p.XIII »The Machinery of Freedom«).

Professor i socialhistorie og økonomi *Murray N. Rothbard* er i universitetsmiljøer i USA en af de kendteste liberalistiske tænkere. Rothbards store popularitet i amerikanske universitetsmiljøer skyldes uden tvivl hans evne til at udtrykke sine tanker klart og entydigt. Han taler direkte til læserens hjerte.

I *The Ethics of Liberty*, 1982, beskriver han - i bedste »Kantsianske« forstand - hvilke betingelser der skal opfyldes, for at en rettighed er almengyldig. Kort sagt siger han, at en 'ægte' rettighed karakteriseres ved at være uafhængig af tid, sted og forholdet til andre personer.

Rødderne til Rothbards idésæt om etik udspringer groft sagt af: John Lockes teorier om ejendomsret og selvejer-skab: naturlovstraditionen fra Aquinas - og den 'indfødte' amerikanske anarkisttradition.

»... Hele ideen om frihed er for Rothbard underordnet, eller parasitisk, i forholdet til ejendom: Der eksisterer ingen ret til frihed til at handle, som sådan. Men kun ret til at handle inden for det begrænsede sæt af legitime forhold af ejerskab. Således vil hver persons frihed til bevægelse være en funktion af, hvad han ejer.« (p. 180).

Norman P. Barry præciserer Rothbards frihedsbegreb: »... analytisk er frihed ikke neutral mellem forskellige måder at leve på, men begrebsmæssigt forbundet til selv-ejerskabet og ejendomsrettens sociale etik. Frihed er defineret normativt i retten til selvejerskab« (p. 181).

Norman P. Barrys store fortjeneste i »On Classical Liberalism and Libertarianism« ligger hovedsageligt i hans kolossale indsigt i de forskellige liberalistiske arbejder. Uden tvivl er hans kendskab størst til den »østrigske skole«. Således fremgår det også, at han selv er »østriger«. Norman P. Barrys måde at skrive på er eminent. Han har undervejs en små-diskuterende, små-polemiserende form. Hvis man et øjeblik skulle have sovet i timen, opdager man pludselig, at man sidder midt i en diskussion. Således kommer bl.a. *Milton* Friedman »under behandling«. Her citeres han fra »The methodology of positive economics«, 1970: »Økonomisk videnskab drejer sig om at fremstille et system, som kan bruges til at foretage korrekte forudsigelser om konsekvenserne af enhver ændring af begivenheder.«

Norman P. Barry kommenterer dette med følgende: »Således er den påståede usikkerhed og det subjektivistiske i a priori-slutninger og introspektion erstattet af ideen om objektive fakta i forklaringen af hændelser« (p. 47-48). Norman P. Barry kommer med en - for en 'østriger' - morsomt rammende vurdering af Chicagoskolens frihedsbegreb: »Selv om Chicago-empirikere konstant taler om frihed, er deres tro på dette ikke andet end en påstand, for i filosofisk forstand afhænger styrken af deres 'social videnskab' af, at menneskets adfærd er fuldkommen forudsigeligt« (p. 50).

»On Classical Liberalism and Libertarianism« er en bog skrevet i et sprog så formfuldendt, som kun en englænder kan gøre det. Alene sproget bevirker, at det er en sand fornøjelse at læse den. Man kan håbe på, at nogen tør give sig i kast med en oversættelse. Den vil være et velegnet bidrag til den nyindførte filosofiundervisning i gymnasiet.

Per Ørum-Hansen

Note

* Den 'moderne libertarianisme' slår igennem i 1970'erne i USA med skikkelser som Karl Hess, David Friedman og Murray N. Rothbard. Herefter fortsætter libertarianismen i USA i en markant anarkistisk retning.

Søren Kierkegaard - En kritisk introduktion

Af Bo Grønbech, Gyldendal 1988, 95 sider.

Kun en sjælden gang dukker der en debat op i Danmark vedr. substantielle eksistentielle spørgsmål. Umiddelbart kan jeg kun pege på 2, nemlig debatten om »Oprør fra midten« og debatten om det nye højre, som var en pendant til »de nye franske filosoffer«. En nyere filosofisk debat var den af Henrik Stangerup foranledigede kritik af den i øvrigt interessante filosof Martin Heideggers nazisme. Alt i alt kan man sige, at niveauet her til lands er ganske provinsielt på trods af, at Danmark har fostret en yderst anerkendt filosof, nemlig Søren Kierkegaard. Og det skorter ikke ligefrem på litteratur om Kierkegaards store forfatterskab og personlighed, nationalt som internationalt.

Søren Krarup og Henrik Stangerup tager begge i deres respektive frihedssyn Kierkegaard til indtægt!

Kierkegaard mener ikke, at mennesket er et abstrakt væsen, sådan som Hegel. Han/hun er en individualitet: det er dig og mig, der er tale om; ikke mennesker i almindelighed. Og kun den enkelte samvittighed kan afgøre essentielle spørgsmål. For den individ- og filosofi-interesserede er Kierkegaard ganske oplagt. Men før man går i gang med Kierkegaard, er en introduktion i Kierkegaards liv og levned på sin plads, sidst ved Bo Grønbech. Anbefales kan også »Søren Kierkegaard« (1940) og »Den ensommes vej« (1948) af den superliberale Johannes Hohlenberg.

Jeg kan ikke dy mig for at nævne, hvad Danmarks største forfatter i moderne tid, Henrik Stangerup, har sagt om Kierkegaard: »Han er etikkens tænker par exellence og har skrevet det, som »de nye franske filosoffer« udtrykker, langt bedre.

Niels E. Borges

Farvel til socialstaten - en bog om privatisering.

Kontrast, 1988.
Af: Peter Kurrild Klitgaard m.fl.

Det siges, at den rigtige mand, på det rigtige sted, på det rigtige tidspunkt kan udrette underværker. Men den rigtige bog, på det rigtige tidspunkt, på det rigtige sted kan også udrette underværker - hvis den vel at mærke bliver forstået.

Den 'rigtige' bog er netop udkommet på det rigtige sted på det rigtige tidspunkt. Så nu er det blot et spørgsmål, om den bliver forstået rigtigt.

Alle forudsætninger for, at *Farvel til socialstaten - en bog om privatisering* skulle blive forstået rigtigt, er til stede. I denne sammenhæng er bogen selvfølgelig selv den vigtigste komponent. Og den er opbygget på en sådan måde, at den dårligt kan misforstås - medmindre læseren har et decideret ønske om at misforstå de mekanismer og sammenhænge, der beskrives i bogen.

Den politisk-økonomiske situation befinder sig i en sådan tilstand, at det i høj grad vil være politisk opportunt at *forstå* bogen rigtigt. 50 års fuldbyrdet keynesiansk voldtægt af den danske økonomi udøvet på skift af Socialdemokratiet og de borgerlige partier - og ind imellem i fællesskab - har bragt økonomien i en så miserabel tilstand, at der nu kun findes én kur til helbredelse af elendighederne. Denne kur er den, der praktiseres succesfuldt i stort set hele verden - undtagen Danmark. Kuren hedder: Indførelse af markedsøkonomi via privatiseringer.

Privatiseringer er ikke kun et spørgsmal om at bringe orden i økonomien. Privatiseringer er i høj grad også et spørgsmål om ideologi og etik, siger Jens Heimburger, den ene af forfatterseptetten, i kapitlet »Om igen«. Denne titel henviser til, at privatiseringsdebatten bør tages om igen. På trods af Jens Heimburgers forsøg på at virke ideologisk markant fremstår dette kapitel dog alligevel som en politikers forsøg på i en ideologisk diskussion at være koncensus-orienteret. Se fx følgende sætning: »Stiller man befolkningen spørgsmålet, om de mener, at der er for meget formynderi i det danske samfund ...« (p.13). Altså implicit: Noget formynderi skal der altså være i »det danske samfund«. Og så hører det da også med til historien, at Jens Heimburger netop er politiker, og hvilken politiker vil ikke lade en bagdør stå åben?

Men sammenfattende må man sige, at Jens Heimburger har fat i den lange ende. Privatisering *er* netop et spørgsmal om etik: det er et spørgsmål om at undgå at udsætte den enkelte for den tvang og vold, som staten og al offentlig virksomhed er baseret på. Med et etisk udgangspunkt må det blot konstateres, at markedsøkonomiens evne til at skabe orden i økonomien er en behagelig sideeffekt.

En generelt kollektivistisk tankegang kombineret med en manglende økonomisk forståelse har i mange tilfælde været det direkte argument for, at statens engagement i de fleste private forhold skal øges. Dette er i høj grad også tilfældet i de borgerlige partier. Således er kapitlet: »Marked og stat« af Otto Brøns-Petersen temmelig væsentligt i en 'privatiseringsbog' henvendt til et dansk publikum. Det er et kapitel, der ganske kortfattet fortæller om, hvad kapitalisme i virkeligheden er. Og det er måske første gang nogensinde, *det* sker i en dansk bog. Her gøres der op med alle myterne om kapitalisme. Tankegangen om markedsøkonomi i en plandirigeret økonomi afvises grundliggende gennem en cementering af »entrepreneure-begrebet« (egentlig et morsomt ord: blev det oversat direkte, ville man sige: »At komme først med noget nyt!« På dansk ville vi nøjes med at sige *iværksætter*). Mange markedsmodstandere mener selv, at de har haft et af deres stærkeste argumenter mod kapitalisme i spørgs-

What is anarchy? What is government?
af David Friedman

In Washington there isn't any plan
With »feeding David« on page sixty-four:
It must be accidental that the milk man
Leaves a bottle at my door.

It must be accidental that the butcher
Has carcasses arriving at his shop
The very place where, when I need some meat
I accidentally stop.

My life is chaos turned miraculous:
I speak a word and people understand
Although it must be gibberish since words
Are not produced by governmental plan.

Now law and order, on the other hand
The state provides us for the public good:
That's why there's instant justice on demand
And safety in every neighbourhood.

Jeg har tidligere betegnet mig selv som anarkist og påstået, at staten ikke har nogle legitime funktioner. Jeg skal her søge at retfærdiggøre denne påstand. Det kunne jeg muligvis gøre ved at nedfælde alle de ting, staten gør, på en liste og forklare, hvorfor hver enkelt ting kunne udføres bedre gennem frivilligt, individuelt privat samarbejde. Uheldigvis er papir og blæk, som bekendt, knappe ressourcer; listen alene ville fylde hele artiklen.

Nogle læsere vil indvende, at de institutioner, der udbyder disse »stats»-funktioner, pr. definition er stater, så derfor er det overhovedet ikke anarki, jeg er fortaler for. Jeg ønsker blot en anden slags stat.

Disse læsere tager fejl. En anarkist er ikke - undtagen i hans fjenders propaganda - én, der ønsker kaos. Anarkister vil, såvel som alle andre mennesker, beskyttes mod tyve og mordere. De ønsker at have en fredelig måde at ordne uenigheder på. De ønsker - måske ligefrem mere end andre - at være i stand til at beskytte sig selv mod fremmede invasioner. Hvad skulle ideen med at ophæve ens egen regering være, hvis den øjeblikkelig erstattes af andre? Hvad anarkister derimod ikke ønsker, er, at disse nyttige serviceydelser - de serviceydelser, som nu udføres af politi, retsvæsenet og militæret - udføres af den institution, der udfører dem nu: Staten.

Før jeg fortsætter min argumentation, skal jeg definere, hvad jeg mener med »stat«: »En stat er en virksomhed, der fungerer gennem legitimeret tvang.« Jeg definerer »tvang« til brug i denne definition: Som krænkelsen af, hvad folk i et bestemt samfund opfatter som den enkeltes rettigheder i forhold til andre individer.*

I mit samfund har et individ ret til at afslå et jobtilbud; nægtelse af denne ret er en form for tvang, som kaldes slaveri. Ligeledes har et individ hér ret til at afslå en anmodning om penge eller en tilbudt handel. Nægtelse af denne ret kaldes tyveri eller pengeafpresning.

Staten er en sammenslutning, der fungerer gennem legitimeret tvang. De specielle karakteristika, der adskiller staten fra andre voldssammenslutninger (som almindelige kriminelle bander) er, at de fleste mennesker accepterer statens tvang som værende normal og rigtig. Den samme handling, der betragtes som voldelig, når den udføres af en privat person, ser ud til at være legitim, når den udføres af en statsansat.

Hvis jeg råber: »Stop tyven!« efter en røver, der stikker af med min tegnebog, vil de omkringstående måske eller måske ikke hjælpe; men de vil i det mindste opfatte det fornuftige i min reaktion. Hvis jeg råber: »Stop tyven!« efter en ansat i statsskattedirektoratet, som forlader mit hjem efter at have informeret mig om, at han har spærret min bankkonto, vil mine naboer synes, at jeg er skør. Objektivt set udfører Statsskattedirektoratet den samme funktion som en tyv. Den bemægtiger sig mine ejendele uden min tilladelse. Det er rigtigt, at staten gør krav på at tilbyde mig serviceydelser i bytte for min skat; men den insisterer på at kræve skatten ind, uanset om jeg er interesseret i disse serviceydelser eller ej. I begge tilfælde er det måske en fin pointe, at hvad enten det er tyveri eller pengeafpresning, ville alle være enige i, at det ville være en forbrydelse, hvis handlingen var udført af private.

Antag, at en privat arbejdsgiver, der tilbød lave lønninger for mange timers hårdt arbejde, var ude af stand til at finde tilstrækkelig mange arbejdere, løste problemet ved at true tilfældige mænd med at fængsle dem, hvis de nægtede at arbejde for ham. Han ville blive anklaget og tiltalt for kidnapping og afpresning og løsladt igen pga sindssyge. Det er præcis sådan, staten ansætter folk til at deltage i en krig eller til at sidde i en jury.

Det er ofte blevet argumenteret, at staten, eller i det mindste bestemte stater, ikke kun er legitimeret, men legitime; at deres handlinger kun ser ud til at være voldelige. Sådanne argumenter involverer sædvanligvis teorier om samfundskontrakter - påstande om, at borgeren på en eller anden måde kontraktmæssigt er bundet til at adlyde staten. Til dem, der måtte være interesseret i denne argumentation og tilbagevisningen af den, vil jeg anbefale *»No Treason: The Constitution of No Authority«*. ×Lysander Spooner.

Staten er forskellig fra andre kriminelle bander ved at være legitimeret. Staten er forskellig fra retsmæssige ikke-statslige grupper - som måske udøver nogle af de samme funktioner - gennem det faktum, at den fungerer gennem vold.

For øvrigt bygger staten veje. Det gør private også af og til. Men private må først købe jorden til en pris, som er tilfredsstillende for sælgeren. Staten kan, og gør det, bestemme en pris, som ejeren er tvunget at sælge til.

Staten er en sammenslutning, der fungerer gennem legitimeret tvang. Hvis de institutioner, som erstatter staten, udfører deres funktioner uden tvang, er de ikke stater. Hvis de lejlighedsvis optræder voldeligt, og når de gør det, vil deres handlinger ikke blive betragtet som legitime; de er da stadig ikke stater.

* Her bruger David Friedman en definition, som er væsentlig forskellig fra andre libertarianeres og ondividuelle anarkisters.

Hvor andre definitioner typisk er absolutte, er David Friedmans definition relativ. - Relativ i den forstand, at den tager udgangspunkt i, hvad folk i et »bestemt samfund« opfatter, hvilket naturligvis kræver en afgrænsning af, hvad »et bestemt samfund« er. Logisk medfører det videre, at den enkeltes rettigheder er afhængig af, hvad »folk« i dette »bestemte samfund« vælger at definere som rettigheder. Denne definition har en naturlig tidsafhængighed, idet det konstant er muligt at ændre opfattelse og dermed definitionen af, hvad rettighedsbegrebet indebærer.

Oversat fra engelsk af Per Ørum-Hansen

»A Clockwork Orange«, af Anthony Burgess, Penguin Books 1962, Dansk: Bramsen & Hjorth 1972, oversat af Elsa Gress.

»Regeringen praler højlydt med, hvordan den har behandlet forbrydelserne i de sidste måneder.« Han så igen nøje på mig over sit dampende æg, og jeg spekulerede igen på, om han vidste, hvilken rolle jeg hidtil havde spillet i hans jisni. Men han sagde: »De rekrutterer brutale bøller til politiet. Foreslår ødelæggende og viljebrydende konditioneringsprocesser.« Alle disse lange slovoer, brødre, og et sådant sindssygt eller besummigt udtryk i hans glasser. »Vi har set det altsammen før.« sagde han, »i andre lande. Begyndelsen af skråplanet. Før vi ved af det, har vi totalitærstatens fulde apparat i gang.« ... »Skal regeringen nu selv bestemme, hvad der - og hvad der ikke - er forbrydelse, og pumpe liv og mod og vilje ud af hvem som helst, der bestemmer sig til at mishage regeringen?« ... Han greb fat i bordkanten og sagde, mens han skar subbiger: »Nogle af os må kæmpe. Der er store frihedstraditioner at forsvare. Jeg er ingen partifanatiker. Hvor som helst jeg ser nedrighed, søger jeg at undvære den. Partibetegnelser betyder intet. Frihedstraditionen betyder alt. Den gemene hob vil lade den fare. Åh ja. Den vil sælge friheden for et roligere liv. Derfor må den stikkes, stikkes ...«

Citatet er hentet fra Anthony Burgess' fremtidsroman *A Clockwork Orange* (p. 139-40), der handler om et samfund, der er degenereret i alle ender og kanter. Kubricks filmatisering af *A Clockwork Orange* går skridtet videre. I samme scene, som Alex ved fremstillingen (Malcolm McDowells gennembrudsrolle) her fortæller om, skelner forfatteren (personen, der taler i citatet) mellem kriminel vold og legal vold. Den legale vold er selvfølgelig den vold, staten tegner sig for. A Clockwork Orange tegner et billede af, hvordan et velfærdssamfund revner i sømmene, i jo større grad velfærden udvikles. Individerne bor i upersonlige, ildestinkende bure af beskidte lejligheder; fattigdommen er - som altid i fremtidsvisionære fremstillinger af Storbritannien, udbredt. Det er narcissismen og den ekstreme nydelse, i æstetisk forstand, der er motivet: Lev for dig selv og nyd dig selv; det er ligegyldigt med alle de andre. Statens altomfattende velfærd har taget ansvaret fra de bedøvede borgere. De er bedøvede af nydelsens og sorgløshedens ekstase. Det er Beethovens flotte og kraftfulde niende symfoni (som i parentes bemærket blev komponeret til Schillers »Ode til glæden«), der i både bogen og filmen går igen som understregningen af denne æstetiske sanseløshed. Disse omstændigheder medfører, at kriminaliteten eskalerer, hvilket giver staten lejlighed til at stramme grebet om den i forvejen næsten kvalte borger. Romanen spørger: Hvilken ret har staten til at straffe *andre* forbrydere? Romanens hovedmotiv er, som det på indersiden af Frihedsgudinden i Frankrig udtrykkes: »Den, som foretrækker tryghed frem for frihed, fortjener ingen af delene.« Befolkningen i *A Clockwork Orange* opfører sig - ligesom svenskere - som lemminge, der selvmorderisk kaster sig i afgrunden. For at få den dødbringende tryghed sælger befolkningen sin handlefrihed. Romanen slutter med, at den »kriminelliserede« voldsforbryder Alex vælger trygheden og indgår et fint kompagniskab med den legaliserede voldsforbryder, staten. Han dækker, mod betaling, over dens forbrydelser.

En anmeldelse af en så gammel roman kan måske forekomme uaktuel. Men det er den ikke. Temaet bliver (i særdeleshed i Danmark) med tiden mere og mere aktuelt, hvilket også understreges af, at den er en af de mest spillede film i de seriøse vestlige biografer.

Per Ørum-Hansen

Magtens hemmeligheder - et essay om Machiavelli Anders Ehnmark, Samleren 1987

På statskundskabsstudiet er Machiavellis *Fyrsten* noget af det første, der gennemgås i politologiundervisningen. Dette fordi Machiavelli betragtes som den første politiske teoretiker. Og blandt disse må Machiavelli siges at være en »evergreen«. Hans værk *Fyrsten* har faktisk været aktuel siden det 16. århundrede, og det vil den sikkert vedblive med, for beskrivelsen af magtens væsen er »evig aktuel«. I den forbindelse er det morsomt at hæfte sig ved, at den danske udgave af Anders Ehnmarks *Magtens hemmeligheder* udkom midt i den danske valgkamp i September '87 - her er nok ikke tale om tilfældig markedsføring!

Anders Ehnmark gør i *Magtens hemmeligheder* op med en af misforståelserne om udlægningerne af Machiavellis værker. Det understreges, at formen, *Fyrsten* er skrevet i, generelt er misforstået. Det er den beskrivende form, der er anvendt i *Fyrsten*, og netop ikke den foreskrivende form. Således har mange antaget, at *Fyrsten* var en slags instruktionsbog i opnåelse og bevarelse af magt.

I *Magtens hemmeligheder* giver Anders Ehnmark en grundig beskrivelse af både Niccolò Machiavellis og Cesare Borgias (den ene af de tre »fyrster« i *Fyrsten*) tilværelse i renaissancens Italien. En beskrivelse, der længe har været savnet.

Magtens hemmeligheder må siges at være en bog, der er skrevet på et højt, intellektuelt plan. Kilde- og researcharbejdet må ligeledes siges at være imponerende. Og netop disse forhold gør bogen læseværdig.

Niccolò Machiavelli »Fyrsten«, 1512. Borgens Forlag 1962, 2. oplag 1983.

Machiavellis studie af magtens væsen *Fyrsten* - om opnåelse og bevarelse af magten - har været til inspiration for mange. Som de kendteste kan nævnes Hitler og Shakespeare. Men mon ikke mange af elementerne fra *Fyrsten* kan genkendes i megen regerings- og statsledelse, og for den sags skyld virksomhedsledelse og fagforeningsledelse, verden over? Mange vil nok hævde, at Henry Ford såvel som Jimmy Hoffa havde en god forståelse for flere principper beskrevet i *Fyrsten*. Eller hvad med de politiske ledere i Østeuropa? Mon ikke Mr. Glassnost Gorbachev kender til princippet om, at en leder skal være både frygtet og elsket af sin befolkning, og mon ikke Hrustchev, Dubcék etc. blev ofre for netop dette princip om frygtsomhed.

At Machiavellis *Fyrsten* er en klassiker, er der ingen tvivl om, og det vil den vedblive med at være, så længe der stræbes efter magt gennem undertrykkelse af andre.

Per Ørum-Hansen